ISSN 1800-9972

Crnogorski anali

Cetinje, decembar 2014. g. godina **2**, broj **7-8** Časopis za istorijska i društvena pitanja

Spomenica Božićnjeg ustanka

Crnogorski anali

7-8/2014

Crnogorski kulturni forum - Cetinje

Za izdavača: Borislav Cimeša, direktor

Redakcija:
Novak Adžić, Glavni i odgovorni urednik
Borislav Cimeša, Zamjenik glavnog i odgovornog urednika
Aleksandar Samardžić, Tehnički urednik

Štampa: IVPE Cetinje
Adresa: Gipos 7/3/3, 81250 Cetinje, Crna Gora
Tel.: 069/244-172; 069/214-792; 067/202-724;
020/232-176
E-mail: sasas.mne@gmail.com
Časopis izlazi kvartalno
Tiraž: 600 primjeraka
Žiro račun: Crnogorski kulturni forum (Za časopis Crnogorski anali)
530-6423-47 Montenegro banka (Filijala Cetinje)

Časopis je registrovan Rješenjem Ministarstva kulture Crne Gore br. **05-2354/2** od 9.11.2012. g. i upisan u Evidenciju medija pod rednim brojem **714**.

CIP - Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње
3+930(497.16)

CRNOGORSKI anali: časopis za istorijska i društvena pitanja / urednik Novak Adžić. - God. 2, br. 7-8(2014)- . - Cetinje (GIPOS 4/3/3) : Crnogorski kulturni forum, 2014 (Cetinje : IVPE). - 25 cm

Kvartalno.
ISSN 1800-9972 = Crnogorski anali
COBISS.CG-ID 21390608

SADRŽAJ

MEMOARSKO - DNEVNIČKI ZAPISI MARKA VUČERAKOVIĆA

Jasmina RASTODER,
Prof. Dr Šerbo RASTODER

Autobiografska vrsta istorijskih izvora predstavlja dragocjeno svjedočanstvo o jednom vremenu i ličnosti u njemu. Iako nužno subjektivna vrsta izvora, u istoriji civilizacije je poznata od antičkih vremena do danas. Ovo je veoma značajna vrsta izvora kao osnov saznanja o mnogim aspektima društvenog razvoja. Njih ima više vrsta, a zajednička im je odlika što su i po sadržini i po područjima interesovanja vezani za ličnost autora. I autobiografski, kao i ostali istoriografski izvori, spadaju u tradiciju. Oni nastaju iz svjesne težnje njihovih autora da predstave kako su se, po njihovom viđenju i svjedočenju, odigrali pojedini događaji i istorijske pojave u kojima su i autori učestvovali posredno ili neposredno. Najraširenija vrsta autobiografskih izvora su: dnevnici, memoari (sjećanja), zabilješke i autobiografije. Izvjesne autobiografske elemente sadrže i neki drugi tekstovi, spisi, kao na primjer, pojedine vrste akata (molbe, predstavke, javna i privatna pisma, žalbe i službene biografije, povelje). Dnevnici kao istoriografski rod nastaju postepeno (ali ne obavezno iz dana u dan kako to ime sugeriše). U njima se zapisuje ono najvažnije u toku samog događaja ili neposredno poslije njega, po subjektivnom odabiru i procjeni samog autora. Zapisivanje se vrši hronološkim redom, obično po danima, a bilježenje je po pravilu povezano s autorovim učešćem u događajima, njegovom doživljaju istih i sl. Autorski dnevnici se time i razlikuju od raznih službenih spisa koji se takođe vode u formi dnevnika (npr. brodski dnevnik, dnevnik vojnog štaba, dnevnik rada ustanove, školski dnevnik, bolnički dnevnik itd) jer je ovima okvirno određena forma unutar koje treba upisivati konkretni sadržaj. Takav je slučaj sa Dnevnikom Kristifora Kolumba koji je mnogokasnije poslužio Samjuelu Eliotu Morisonu da organizuje putovanje od Španije do Zapadne Indije, kako bi pokazao tačnost ovoga dnevnika. Fon Malentin je bitke u kojima je lično učestvovao, obradio s teorijskog stanovišta nauke o vođenju rata (1955); general fon Tipelskirh je, na osnovu svojih uspomena, kao jedan od šefova njemačke obavještajne sužbe nastojao da napiše istoriju II svjetskog rata(1951). Autor najčešće piše dnevnik iz lične potrebe, ali on ne mora da sadrži samo autobiografske podatke, jer neki autori u dnevnike unose pisma, novinske članke, razgovore, primjedbe na pročitano štivo, praktične pribilješke i sl. Dnevnici spadaju u memoarsku istoriografsku literaturu ili istoriografsku beletristiku. Tokom istorije napisano je mnogo dnevnika raznih vrsta. Zapisi kao posebna vrsta književnosti javljaju se još i u

dvije starozavjetne biblijske knjige. U novije vrijeme, naročito tokom ratova, prirodnih katastrofa, društvenih i političkih prevrata, raznih turbulentnih stanja napisano je više značajnih dnevnika sa stanovišta istorijskih izvora. Potreba za neposrednim svjedočenjem o doživljenom, izgleda da se naročito javlja u situacijama kada je sjutrašnjica neizvjesna sa stanovišta životne prerspektive i kada se potreba svjedočenja o jednom ljudskom iskustvu pojavljuje kao osjećaj duga prema toj sjutrašnjici. Ima i onih drugih, nastajalih uobičajeno u dnevnom ritmu života. Jedan od najčuvenijih Dnevnika po obimu ispisao je mletački vlastelin Marin Sinud (I Diarii), napisan u 58 tomova u kojem je između 1496. i 1533. godine svakodnevno unosio i sve spise koji su ulazili i izlazili iz mletačke kancelarije pored svakodnevnih zapisa o događajima u Veneciji, izborima za vijeća Mletačke itd.

Dok su dnevnici svjedočanstvo o autorovom iskustvu, memoari *su sjećanje na to iskustvo. Dnevnici su po svom značaju primaran istorijski izvor, dok su memoari literatura. Dnevnici su hronološki omeđeni danima zapisivanja, memoari najčešće godinama života autora. Memoarska literatura je stara koliko istoriografija. Iako ne spada u izvore u užem smislu, ona može biti dragocjeno svjedočanstvo, posebno kada nema primarnih istorijskih izvora.*

Često su memoari i konkretna lična projekcija prošlosti nastala sa ambicijom da posredno utiču na svijest o toj prošlosti. Sve do prevage kritičkog metoda u istorijskoj nauci (XIX vijek) memoari su bili integralni dio istoriografije. Ova vrsta literature je naročito postala obimna u XIX i XX vijeku. Ona postaje trend modernog doba i žanrovski vrlo razuđena. Dok su nekada memoare uglavnom pisali ljudi iz političkog života, danas ih pišu ljudi iz raznih oblasti ljudskog djelovanja ili osobe koje su bile u blizini velikih, moćnih i slavnih ličnosti – od ličnih ljekara do posluge i konkubina. Istorija memoara počinje prije nekih dvije i po hiljade godina, još iz vremena Stare Grčke i Rima. Već u Anabasi Atinjanina Ksenofonta, početkom IV v.p.n.e, prepoznaju se osobine memoarske literature: 1) temu čine zbivanja političke i vojne prirode u kojima je sam pisac odigrao značajnu ulogu; 2) priča je usredsređena na događaje koji su se zbivali u neposrednoj blizini u djelokrugu piščevog neposrednog uticaja i zapažanja; 3) pričanje teče hronološkim redom; 4) pisac ističe objektivnost kazivanja; 5) iznosi istorijske činjenice; 6) autopsija je jedini način sakupljanja podataka.

Već sa Cezarovim Komentarima memoari dobijaju nove odlike jer tema postaje vezana za događaje svjetsko-istorijskog značaja; pisac je jaka istorijska ličnost svog vremena; pisac pored sjećanja, koristi različite bilješke i dokumenta. Od tada do danas, memoari imaju gotovo ustaljenu formu unutar kojih je moguće prepoznati opšte odlike memoarskih djela. Na granici između izvora i literature, memoari se kao istoriografski rod teško mogu klasifikovati unutar tradicionalnih podjela ovih rodova. Jednostavno, memoari za istoričara imaju značaj zavisno od mogućnosti dobijanja odgovora na postavljena pitanja, pouzdanosti tih odgovora, mogućnosti njihove komparacije s drugom vrstom izvora. Obazrivost i neophodna kritičnost u njihovom korišćenju je osnovna pretpostavka za njihovo uvođenje u red sekundarnih istorijskih izvora. Bibliografija memoarskih i autobiografskih spisa iz oblasti srpske i crnogorske istorije za period do I svjetskog rata registrovala je nešto preko 700 objavljenih naslova do 1999.godine. Sličnih Dnevnika ima i na našim prostorima[1]*. Upravo iz razloga srodnosti memoara i dnevnika bili smo u dilemi u koju vrstu svjedočanstva da uvrsti-*

[1] Vidi više: Šerbo Rastoder, *Buduća prošlost*, Podgorica-Nikšić, Filozofski fakultet, CID, 2012, 131-137.

*mo, izuzetno zanimljivo i dragocjeno svjedočanstvo koje je prije par godina došlo u Arhivsko odeljenje u Baru. Radi se o **"Bilješkama Marka Vučerakovića"**.*

Prije nego detaljno opišemo ovaj izvor, da vidimo ko je, prema sadašnjim saznanjima bio Marko Vučeraković? Ovaj znameniti crnogorski patriota (Krnjice, Crmnica 1880. - Lijež, Belgija 1931.), bio je komita i brigadir crnogorske vojske u emigraciji. Učesnik balkanskog i prvog svjetskog rata. Istakao se u ustanku (pobuni) 1918. kao protivnik bezuslovnog ujedinjenja Crne Gore i Srbije. Poslije sloma Božićne pobune odlazi u Italiju. Od kada je izbjegao u San Đovani di Meduu (28. decembra 1918.) pa do smrti, Marko Vučeraković je bio jedan od najaktivnijih boraca crnogorske emigracije. Više puta je upadao u Crnu Goru i komitovao. Jula 1919. s grupom oficira i vojnika upada u Crnu Goru s namjerom o podizanju opšteg ustanka. Potpisnik je brojnih proglasa ustaničkih vođa, slovio je za neustrašivog i hrabrog borca. Juna 1919. mu je spaljena kuća u Krnjicama i ubijen brat Blažo. Jedan od najpoznatijih komitskih vođa uglavnom je operisao na crnogorsko-albanskoj granici, te na području Medove i Skadra, odakle je organizovao, kontrolisao i koordinirao akcije emigranata i bavio se obavještajnim radom. Ukazom od 27. januara 1920. kralj Nikola ga proizveo u čin brigadira. U Gaeti je bio komandant Trećeg bataljona Crnogorske vojske u Italiji, potom komandant vojnog garnizona u Vitoriji (Paduli). Bio jedan od glavnih organizatora otpora italijanskim vlastima u akciji razoružanja i deportacije crnogorskih vojnika poslije potpisivanja Rapalskog ugovora. Poslije rasturanja crnogorske vojske, među posljednjima napušta Italiju. S većom grupom saboraca odlazi u Carigrad (juna 1923) snamjerom da se prebace u Rusiju, a potom u Albaniju (jula 1924). U Skadru je 1924. pod vođstvom Marka Vučerakovića i Pera Vukovića bio organizovan Crnogorski komitet. Vučeraković potom odlazi u Egipat, a odatle, uz pomoć Belgijskog komiteta za Crnu Goru, stiže u Belgiju (1925), gdje je i umro 1931. Nosilac je brojnih crnogorskih odlikovanja[2]*.*

Biografija ove značajne istorijske ličnosti sama po sebi zaslužuje pažnju. Prije svega zbog toga što su njegove dnevničko-memoarske bilješke jedno od rijetkih svjedočanstava koje je ostalo iza ličnosti ovog političkog profila, odnosno ona koja su decenijama prećutkivana, anatemisana i brisana iz sjećanja. Otuda nije čudno što se tek mali broj sličnih sačuvanih svjedočanstva ove političke provinijencije mogu pronaći. Poražena strana na ovim prostorima činom poraza gubi "pravo" na sjećanje, te je za njih javnost saznala tek od sredine devedesetih, kada je "Skrivana strana istorije" [3] *postala jedna od mogućih tema za razmišljanje.*

*Zato pomenimo samo neke ličnosti, koje su iza sebe ostavili slična svjedočanstva, od kojih skoro da nijedno nije objavljeno. Prije svega to su manuskripti **Krsta Zrnova Popovića** – vođe Božićnog ustanka i komandanta zelenaša u II svjetskom ratu, potom **Blaža Markovića**.-komite i dosljednog borca za Crnu Goru, **Todora Borozana**–komite i borca za Crnu Goru, **Nikole T. Zeca** –komite i borca za Crnu Goru. Igrom različitih okolnosti se desilo, da su svjedočanstva ostala iza crnogorskih patriota dugo bila nepoželjna, sistematski uništavana i da su tek neka slučajno "preživjela" ideološko "čišćenje". Jedno od takvih svjedočanstava su svakako i "Bilješke" Marka Vučerakovića.*

---

[2] Vidi: *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj.V , 1187, Novak Adžić, *Sudbine crnogorskih patriota (1919-1941)*, Podgorica, 2004, 165-187.

[3] Vidi : Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije*, I-IV, Podgorica 1997, Cetinje-Podgorica 2005.

Sasvim slučajno, kolega sa studija Nenad Žarković, istoričar po profesiji, je ove "Bilješke" ponudio na prodaju svom kolegi sa studija prof. dr Šerbu Rastoderu 2008. godine. Prema kazivanju Nenada Žarkovića zapise je naslijedio od svog oca , koji je takodje bio istoričar, pasionirani sakupljač starina, koji je do bilješki Marka Vučerakovića došao kupovinom na nekoj od buvljih pijaca u Srbiji. Kako su ove "Bilješke" stigle do Srbije i buvlje pijace, ostaje da se istraži, ali je ipak srećna okolnost sto su uopšte sačuvane i što su se na kraju vratile kući, u zavičaj Marka Vučerakovića. Zasluge za tako nešto, pored pomenutih lica, pripadaju i Dragoljubu-Dragu Rašoviću, predsjedniku fondacije "Sv. Petar Cetinjski" koji je odmah po saznanju o postojanju takvog svjedočanstva, obezbijedio novac za otkup, ovlastio lice koje će u ime fondacije isto otkupiti i na svečanoj sjednici Fondacije "Sv. Petar Cetinjski" u Zetskom domu na Cetinju, 31.oktobra 2008.godine, isto poklonio Arhivskom odjeljenju u Baru. Ovaj gest, dostojan samo velikih filantropa i dobrotvora, Dragoljuba-Draga Rašovica, svrstava u manji i odabrani krug ljudi svjesnih značaja ovog i sličnih svjedočanstava.

Na početku teksta smo naglasili nedoumicu, da li da "Bilješke" svrstamo u dnevnike ili memoare. Nedoumicu izaziva činjenica što se pažljivim čitanjem pronalaze obilježja i jednog i drugog autobiografskog roda. O tome zašto su i kako nastale ove "Bilješke" sam Marko Vučeraković u uvodnom dijelu svoga spisa naglašava: "Na veliku žalost i štetu moju i cijele naše familije, sve pismene pribilješke, moje lično kao i cijele naše familije sagorele su 27. jula 919. g. kad su mi ono srbijanske vlasti u zajednici sa crmničkim izrodima i izdajnicima Crne Gore zapalili kuću i uništili sve što smo imali u svom rodnom mjestu Krnjicama. Šteta koju je naša familija ovom prilikom pretrpjela nenaknadiva je, naročito žalim moje pribilješke koje sam opširno vodio još od svršetka osnovne škole, a naročito tokom ratova, kao i pribilješke moje braće, pribilješke s dokumenta od starine, s tim više što danas nemam ni jednog od braće živog pomoću kojeg bih se danas mogao koristiti, također udaljen od svog rodnog mjesta u izgnanstvu, bez niđe svoga prinuđen sam ovđe pribilježiti u kratko samo ono što budem ja tačno znao i zapamtio od starih svojih ostavljajući da docnije popunim ako za to bude bilo vremena i sudbine. 1. juna 1922. god Napoli"[4]. Iz navedenog citata saznajemo da je Marko Vučeraković "vodio bilješke još od svršetka osnovne škole" i da su one sa ostalim porodičnim dokumentima nestale u požaru rodne kuće, jula 1919. godine, te da je "Bilješke" radio po sjećanju u izgnanstvu u Italiji. Takvo saznanje nužno podrazumijeva opreznost u korišćenju i razumijevanju ovog istorijskog spisa i ocjeni njegove pouzdanosti, odnosno vjerodostojnosti.

"Bilješke" su pisane ćirilicom, manuskriptom u svesci formata A 4, obima 145 strana. Osnovni tekst je dopisivan, prepravljan i sudeći po naknadnim intervencijama više puta isčitavan. Sigurno je, da je u dugom komitovanju Vučeraković,imao vremena na pretek, kao što je sigurno da su "Bilješke" nedovršen spis jer se prekidaju kod podnaslova koji je bio veoma blizu vremenu zapisivanja. Da li je ovo zapisivanje prekinuto u borbi sa brojnim potjerama koje su ga pratile u stopu ili iz drugog razloga, tek treba otkriti? Kao sto bi trebalo utvrditi i veoma osnovanu činjenicu da ovo najvjerovatnije nije jedini zapis koji je ostao iza Vučerakovića, tim prije što se zna da je umro u izgnanstvu. Moguće je, mada tome za sada nema potvrde u primarnim izvorima, da su "Biljeske" zagubljene i da ih je pronašla neka od brojnih potjera. Sigurno je, da ih je žandarmerija u tom slučaju poslala policijskom vrhu u Beograd na ekspertizu i analizu. Medjutim, nije jasno kako su "Biljeske" dospjele na neku od "buvljih pijaca u Srbiji" ukoliko je tačan iskaz bivših vlasnika da su na taj način doš-

[4] AO, BAR, *Bilješke Marka Vučerakovića*, str.1.

li do njih? Nije nemoguće da ih je možda pronašao zagubljene, neki od žandara iz potjere, jednostavno ih ponio svojoj kući a kasnije on ili neko od srodnika iznio na prodaju. No, to je ipak manje važno, ono što je bitnije je pretpostavka, gdje bi mogle biti, ako ih ima, druge sveske bilježaka Marka Vučerakovića. U Italiji, Belgiji, Albaniji, Carigradu ili na nekoj drugoj i nepoznatoj adresi? Za sada se o tome može samo nagađati, do tada nam ostaje da se objavi i izuči ovo što je sačuvano. Zato smo i odlučili da na molbu urednika "Crnogorskih anala" Novaka Adžića, crnogorskoj i sveukupnoj intelektualnoj javnosti prezentiramo najveći dio ovog vrijednog istorijskog spisa.

Vremenski okvir koji tretiraju ove bilješke je relativno kratak ali vanredno zanimljiv. Ne samo zato što obuhvata Vučerakovićev opis doživljaja balkanskih ratova, prvog svjetskog rata, kapitulacije, "ujedinjenja", raskola oko načina „ujedinjenja", božićnog ustanka i odlaska u Italiju do upada u Crnu Goru u ljeto 1920. kada se kazivanje prekida. No i pored toga saznajna vrijednost ovoga spisa je izuzetno dragocjena. Ne samo zato što dolazi iz pera jednog od najvećih boraca "za pravo i čast Crne Gore", nego i zato što su nastajali u kratkim predasima na različitim mjestima. Dok u prvom dijelu autor nedvosmisleno pokušava rekonstruisati sjećanje zapisanih u spisima koji su nestali paljevinom njegove kuće, drugi dio nastaje neposredno po zbivanju događaja, nije naknadno dotjerivan i promišljan i kao takav ima značaj neposrednog saznanja. Iako je u teritorijalnom smislu spis posebno zanimljiv za uži zavičaj Vučerakovića (Krnjice, Crmnica), on ima izuzetan značaj i za razumijevanje širih procesa i događaja u kojima je Vučeraković učestvovao. U tom smislu posebnu pažnju izaziva njegova tvrdnja da je upad u Crnu Goru u ljeto 1920. izveden bez znanja predsjednika kraljevske vlade u egzilu Jovana S.Plamenca , do opisa sukoba, dilema i atmosfere koja je pratila ovaj pohod. Pojedine sekvence ovog opisa, poput samoubistva Bećira, strijeljanje rođaka daju osnovu za svestraniju sociopsihološku analizu ljudi u tom vremenu.

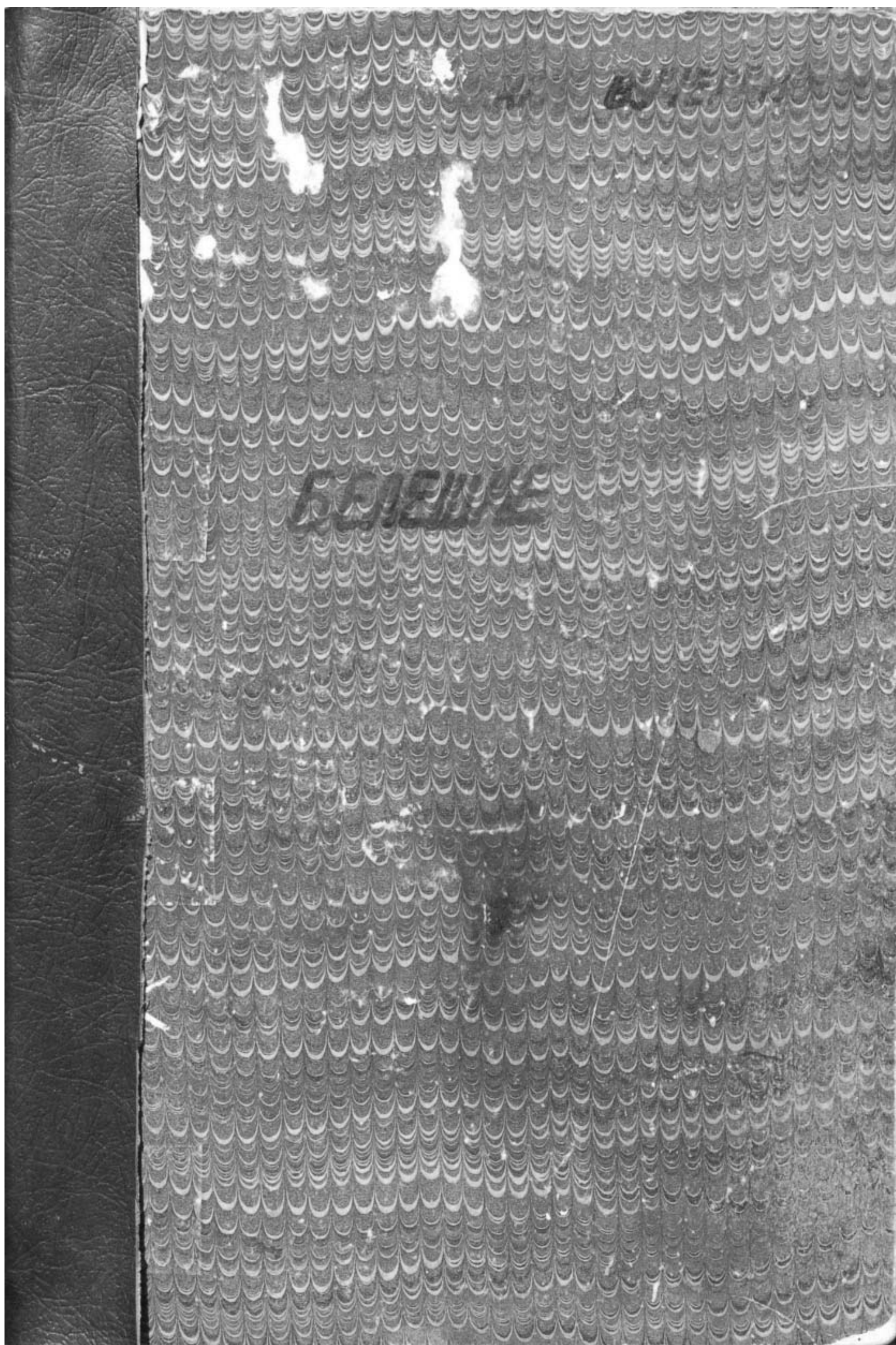
Poštujući načelo potrebe očuvanja vjerodostojnosti u rukopisu nijesu pravljene intervencije u smislu popravljanja jezika, pravopisa ili slično, već se nastojalo ostati što bliže originalu i izvršiti pojašnjenja samo tamo gdje to pomaže boljem razumijevanju izvora (opis ličnosti, pojašnjenja vezana za glose, umetke i dopisivanja). Kao što smo naveli rukopis je pisan kurzivom, ćirilicom, relativno čitko pisano, iako ima nekoliko riječi, namjerno označenih oznakom "nečitko", iz razloga što nijesmo bili u potpunosti ubijeđeni da je pravilno pročitana. Kako bi izbjegli da buduće istraživače, eventualno navedemo na zabludu, odlučili smo se na navedeni način priređivanja dokumenta.

Iz priređenog spisa se jasno zaključuje da rukopis nije dovršen, da je nastajao u prekidima, na raznim mjestima i u relativno kratkom vremenskom intervalu od nekoliko godina. Samo se dodatnim sistematskim istraživanjima može s pouzdanošću utvrditi da možda negdje (u Belgiji ili drugdje?) postoji pisana zaostavština Marka Vučerakovića. To svakako ne treba isključiti s obzirom za strast pisanja i potrebu saopštavanja koju je Vučeraković posjedovao, što se može zaključiti iz prezentiranog dijela rukopisa. U svakom slučaju, javno objelodanjivanje "Bilješki" Marka Vučerakovića je logičan prilog objelodanjivanja na hiljade svjedočanstava vezanih "za drugu stranu" koja je decenijama bila zatamnjena, potisnuta u zaborav, pa i ideološki satanizovana. U tom smislu objelodanjivanje rukopisne zaostavštine Marka Vučerakovića, komite i brigadira crnogorske vojske, Blaža Markovića, Todora Borozana, Nikole T. Zeca, Krsta Zrnova Popovića ima posebnu važnost.

Samo komparacijom izvora različite provinjencije je moguće uobličiti koliko –toliko objektivnu sliku jednog vremena. A da je Marko Vučeraković značajan svjedok, pa i akter u jednom vremenu je svakom jasno.

Bar, novembar 2014.

Priređivači

БЕЛЕШКЕ

МАРКО ВУЧЕРАКОВИЋ

БЕЛЕШКЕ

Brigadir Marko Vučeraković (1880-1931)

BILJEŠKE[5] MARKA VUČERAKOVIĆA

PRIBILJEŠKE IZ FAMILIJARNOG ŽIVOTA

Na veliku žalost i štetu moju i cijele naše familije, sve pismene pribilješke, moje lično kao i cijele naše familije sagorele su 27. jula 919. g. kad su mi ono Srbijanske vlasti u zajednici sa crmničkim izrodima[6] i izdajnicima Crne Gore zapalili kuću i uništili sve što smo imali u svom rodnom mjestu Krnjicama.[7]

Šteta koju je naša familija ovom prilikom pretrpjela nenaknadiva je, naročito žalim moje pribilješke koje sam opširno vodio još od svršetka osnovne škole, a naročito tokom ratova, kao i pribilješke moje braće, pribilješke a dokumenta od starine, s tim više što danas nemam ni jednog od braće život pomoću kojeg bih se danas mogao koristiti, također udaljen od ovog rodnog mjesta u izgnanstvu[8], bez niđe svoga prinuđen sam ovđe pribilježiti u kratko samo ono što budem ja tačno znao i zapamtio od starih svojih ostavljajući da docnije popunim ako za to bude bilo vremena i sudbine.

1. juna 1922. god.
Napoli – Italija — Marko Vučeraković

[5] U originalu na početku sveske stoji naslov "Beleške".

[6] "Izrodima" autor označava pristalice bezuslovnog ujedinjenja.

[7] Vidi: Šerbo Rastoder, *Skrivana strana istorije, Crnogorska buna i odmetnički pokret,* Podgorica 2005, knj. I, 459, 519, 576, knj. II, 674, 675, 691, 711, 961, 1084, 1115, 1127, 1132, 1146, knj. III, 1542, 1193, 1194, 1270-1272, 1301, 1303, 1306, 1382, 1383,1407,1410, 1438, 1440, 1443, 1581,1601, knj. IV- 1771, 1772, 1774, 1785, 1788, 1798, 1809, 1893, 1895, 2114-2116, 2204,; Šerbo Rastoder, *Crna Gora u egzilu,* I-II, Podgorica 2004, knj. I, str. 119-122, 124, 125, 127, 133, 280, 289, 291, 292, 294, 297, 380, 383, 398, 421, 426; knj. II- 283, 510, 518.

[8] Marko Vučeraković se u vrijeme dok je ovo pisao nalazio u Gaeti. Prema obavještajnim izvorima kretao se na relaciji Italija-Skadar-Crna Gora i bio pod budnom pratnjom agenata koji su pratili svaki njegov korak.

O mom rodnom mjestu, o pojedinim bratstvima i poglavnim ljudima, rodnog mjesta, zanimanje

Moje rodno mjesto je Krnjice, taj naziv došao je od riječi Krvnici, dugovati nekome krv u to vrijeme takav se zvao krvnik otuda i dolazi naziv Krnjice, jer su naši stari bili u krv.

Krnjice se nalaze na zapadnoj strani Skadarskog jezera a graniče sa istoka Skadar. jezerom, sa zapada planinom Golikom, sa juga Šestanima, a sa sjevera Lekićima i Skad. jez.

Krnjice se dijele na dva dijela: Gornje i donje Krnjice. Gornji su Krnjičani svi od jednog, a dijele se na omanja bratstva: Lukiće, Jovoviće, Pekiće, Savoviće, Joličiće, Jaketiće, Markoviće, Vukotiće i Stojoviće.

Donji se Krnjičani dijele na tri dijela bratstva: Vučerakoviće, Vukiće i Markoviće.

Vučerakovići su od jednog, a[9] dijele na nekolika omanja bratstva: Đuroviće, Đonoviće, Marćepiće, Vukići su također od jednog, njih je veoma malo zato se oni i ne dijele na omanja bratstva; Markovići su od Gornjih Krnjičana oni su se u docnije vrijeme ovđe naselili, dijele se na Markoviće, Vukotiće i Đonkoviće, prva su dva bratstva iz Gornjih Krnjica. Oni su pri koncu da se podpuno istraže. Đonkovići su iz Vučedabića i ovđe su naseljeni od starine zato su se pretopili u Krnjičane.

Ovđe u Krnjicama naseljeni su Vučerakovići i Vukići još u ranije doba i zvali su se Krnjičani.

Vukići i Vučerakovići su od jednoga, a imalo je ljudi koji su govorili da nijesu od jednog, po svemu je vjerovatno da su od dva brata.

Gornji Krnjičani su naseljavali Krnjice (nečitko) ovđe primili su naziv Krnjičana.

U ranije doba[10] Vučerakovići su ovđe bili u manjini jer su okolna sela bila katolička, ili muhamedanska,[11] bili su u jednoj parohiji sa ostrvima: Starčevo i Beškom, u ovom ostrvima postojali su manastiri iz kojih je po jedan svještenik vršio vjerski obred u crkvi koja je postojala i danas ista postoji u Donjim Krnjicama. Najstari Gornji Krnjičani koji se ovđe iz Bratonožića naselio bio je svještenik koga su ovi primili za paroha i ustupili mu nešto imovine za naseljenje.

Naši stari koji ovđe žive zanimali su se većinom sa ribolovom i trgovinom zato su i bili naseljeni u blizinu Skadarskog jezera. Gornji Krnjičanin kad se ovđe naselio odpočeo se zanimati sa stočarstvom i zemljoradnjom.

Donji Krnjičani slavili su Aranđelovdan kao slavu, a Gornji Sv. Nikolu. Gornji su Krnjičani u početku imali vrlo malo imovine samo ono što je dobio na dar njihov svještenik od ovih starosjedioca, u docnije vrijeme dobili su pravo pa polovicu od svog zemljišta i planine, a koje se nije radilo do tada i za slavu priznali su Sv. Arhanđela Mihaila [interesantno je napomenuti kako su Gornji Krnjičani došli do te polovice, koja je docnije nazvata komunica ispred Sv. Nikole slave Gornji Krnjičanin došao je ovaj da kupi ribe u donje Krnjice, u putu srio je jednog lovca iz Donjih Krnjica đe nosi ribu u vreći kući, onaj ga je ponudio da mu proda od one ribe za slavu t.j. za Nikoljdan, ovaj mu se odazvao, ali kako je riba bila u vreći t.j. jegulja živa no kako ovaj Gornji Krnjičanin nije znao šta je riba, a ovaj lovac bio neka budala, to su pri pogodbi

[9] Ovdje je dopisano iznad osnovnog teksta*: **u potonje se vrijeme***)

[10] Dopisano iznad reda : ***Krnjičani odnosno današnji***

[11] Dopisano: ***t.j. poturčenjačka sela***

prosuli iz vreće onu ribu na jednoj ravnici vrlo uskoj, a kako su jegulje bile žive one su utekle i pogubile se po onim škripova i lomina tako da je i lovac i kupac ostali bez ribe, gornji Krnjičanin pošao je kući bez ribe i napričao stvar kako se odvijala stoga slučaja Gornji Krnjičani počeli su se sprdati onom iz Donjih Krnjica i nazivati ga *Ribar.* Donji Krnjičani da bi se osvetili, oni su jednom prilikom kad je svještenik Gornji Krnjičanin, došao da krsti dijete donjem Krnjičaninu za ručak svješteniku svario vranu, svještenik je ručao misleći da je to kokoška, a za vrijeme ručka domaćin kuće izašao e više kuće na jednom kamenu i počeo gučati kao vrana i vikati Vranar, Vranar i t. d. Svještenik je pitao brata onog što ti brat viče Vrana i gači, ovaj mu je odgovorio da smo za osvetu one ribe i naziva Ribar, svarili ti vranu ti si je pojeo i od danas zvaćeš se Vranar, ovo je došlo pred tadanjim sudom koji je riješio da se za uvredu svješteniku dade polovica od onog neobrađenog zemljišta u Gornje Krnjice od tada su Gornji Krnjičani primili slavu Sv. Arh. Mihaila).

Kao što sam ranije rekao i Gornji i Donji Krnjičani zvali su se jednim imenom Krnjičani, oni su od tada pa i danas sačinjavali jednu jedinicu ni učemu razdvajanu, zlo i dobro dijelili su, među se su se ljubljeli na strani su se predstavljali kao da su od jednog, ako bi ma koji od Krnjičana bio napadnut, ili ubjen od strane koga sa strane svi su u zajednici ustavali u odbrani i osveti, češće puta su se krvili sa dotičnim pograničnim plemenima, kao i dr. Krnjičanima, Šestanima, Crmničanima, Malisorima i Zećanima, ali se ne pamti da je Krnjičanima nikada ostala krv neosvećena, svak ih je poštovao i priznavao njihovo junaštvo, u starim vremenima samo junaci su bili poštovani.

Krnjice su do 1862. g. pripadali Turskom Carstvu ali su se uvijek sa Crnogorcima borili protiv turaka naročito u ustaničkim četama po Skadarskom jezeru Ceklinske čete koje su po Skadar. jezeru krstarile uvijek su bile predvođene sa po nekim od čuvenih krnjičkih junaka.

Od 1862. g. Krnjice pripadaju Crnoj Gori, ove je god. bila čuvena bitka u Krnjice (viđeti narodnu pjesmu Boj na Krnjice) u ovoj bitci na Krnjice zarobjen je čuveni Hasan Hota sa 500 turaka,[12] ovđe su turci pretrpjeli strašan poraz, a Crnogorska vojska odličan uspjeh. Crnogorska vojska bila je sastavljena od Crmničana, Ljubotinjana i Ceklinjana a kojom prilikom su Crmničani, blagodareći samo Krnjičanima požnjeli odličan uspjeh i slavu kod Crnogoraca.

I pod Crnom Gorom kao i ono ranije pod Turskom Krnjičani su služili kao primjer junaštva, a četa Krnjička nabrajala se u najhrabrije Crnogorske čete, oni su sa junaštvom prednjačili i pred svim dotičnim plemenima.

Krnjičani su u ovoj sredini uvijek imali dobrih ljudi i čuvenih junaka, ja ću ovđe samo spomenuti one najglavnije iz ranijeg doba.

1. Niko Savov Pekić – Gornji Krnjičanin – bio je čuven junak, obitavao je biti između najboljih i najčuvenih junaka svoga doba, ali je nestao u svojim mladim godinama, on je ubio Markišu Plamenca[13], kad je išao kod Turskog paše u Skadar.

---

[12] Podvučeno u originalu.

[13] Plamenac Markiša (Crmnica? - Raduša, Virpazar 1847) perjanički kapetan, perjanik od 1838.godine. Odlikovan alaj-bajrakom Mahmut –paše Bušatlije 1843.godine. Njegoš je poslije smrti kapetana Jova Plamenca 1844. prenio kapetanstvo na Markišu. Ovaj je zbog sukoba sa predsjednikom Senata, Perom Tomovim, 1847. pristupio skadarskom Osman paši. Pošto je obezbijedio pomoć od skadarskog paše, vratio se 22. marta 1847. u Boljeviće u namjeri da ih brani i zauzme Vir. U borbama vođenim 26. marta 1847 njegove snage poražene su od strane crnogorske vojske. Petar II Petrović-Njegoš

Turski paša je osvetu Markišinu na vjeru je domamio Nika uhvatio ga i odveo neđe u surgum, o njegovoj se smrti nije više ništa znalo.

2. Kola Petrov Lukić – Gornji Krnjičanin – bio je čuven i po čostvu i junaštvu, njega je Gospdoar Crne Gore naimenovao kapetanom Krnjica i sve Krajine prije 1862. g. t.j. prije no su Krnjice pripale Crnoj Gori, on je Knjazu Nikoli dao riječ na Cetinje da će prvi zametnuti kavgu sa turcima u Krajini svojoj, isto takvu riječ dao je na skupu Crmničkih i Ceklinskih glavara na Vir pazaru. Zadanu je riječ izvršio, i odma po dolasku u Krnjice odmetnuo se od Turaka, pošto su turci podigli veliku vojsku i blagodareći domaćim izdajnicima turci su noću ušli u Krnjice 1862. g. Kako su turci noću blokirali Krnjice, Kola se sa nekoliko svojih ljudi zatvorio u svojoj kuli, odakle se očajnički borio sve dok mu je stigla pomoć, bitka je svršena kao što sam ranije rekao.............

Kola je u cijeloj Crnoj Gori uživao veliki glas i povjerenje, u njega se polagala velika nada za budućnost, ali na žalost nije dugo živio poginuo je u svojoj 35. god. ubili su ga Šestani za novac...........

Kola je imao još dva brata Mina i Mališu. Mališa je bio dobar junak, poginuo je za Krnjicama, ubili su ga Ceklinjani za osvetu Đura Šakova Jovićevića, koga je ubio Kola. Mališina smrt na žalost pripisuje se izdajstvu nekih Krnjičana.?!.....

Sa smrću Kolinom mnogo je Krnjica izgubila jer ako je u Krnjice bilo i drugih dobrih junaka nije nijedan imao toliko poznanstva i povjerenja, koliko je on imao.

3. Savo Butorov – Vučeraković – bio je dobar čovjek i čuven junak, kao junaka ličnog priznavali su ga svi njegovi savremenici, sa Kolom je uvijek bio, ljubjeli su se kao braća, ni u jednom poslu nijesu bili razdvojeni kad je Knjaz dao Koli kapetanstvo Sava je postavio za perjanika.

Savo je čuven iz četničkog ratovanja, naročito sa Ceklinjanima po Skadarskom jezeru, kod Cekljinjana je uživao veliki glas i povjerenje[14]. U boju na Krnjice 1862. g. bio je bolesan u postelji nije mogao izaći iz kuće.

4. Pešo Savov Vukić – bio je dobar čovjek i junak, bio je perjanik Knjažev kao i Savo, poginuo je mlad ubili su ga Godinjani između Donjih i Gornjih Krnjica.

5. Marko Novakov Pekić – Gornji Krnjič. – bio je također dobar čovjek i junak, u docnije vrijeme bio je kapetan u Krnjice.

6. Ivo Đukov – Vučeraković – bio je dobar junak, svi njegovi drugovi priznavali su njegovo junaštvo, bio je veoma srdit i opasan, govorio je vrlo malo.

Ivo je čuven iz četničkog ratovanja, poginuo je u boju na Krnjice 1862. g. ...

7. Bogdo Ivov Stojović – Gornji Krnjičanin – bio je čuveni megdandžija, zadobivao je više megdana svoj život najviše je proveo u Turskoj.

Osim gore pomenutih, kako u starije tako i u mlađe doba bilo je još dobrih ljudi i junaka. Ja sam ovđe spomenuo one najglavnije iz ranijeg doba a uzgredno opisujući živote svoje familije i svoj spomenuću uzgredno poglavnije Krnjičane iz mlađeg doba.

Među bratstvima Gornjih Krnjičana nalazi se bratstvo Jovović, ovo je bratstvo uvijek davalo svještenike da ovo pleme sve do 1862. g. bilo je među njima poštenih i dobrih ljudi, ali su se uvijek odlikovali sa lukastvom i slabim karakterom od ostalih Krnjičkih bratstava, sa time se i danas njihovi potomci odlikuju. ja ću ovđe navesti dva primjera iz starijeg predavanja, koji će najbolje karakterisati ovo bratstvo.

---

pomilovao je Markišinu družinu i ona se povratila kućama, a sam Markiša je u oktobru 1847. ubijen u zasjedi kod Raduša Selačkog. Vidi više: *Istorijski leksikon Crne Gore*, Podgorica 2006, knj. V, str. 1027.

[14] Dopisano iznad***: bio je poznat popimenom Savo Manji***

1. Svještenik pop Marko Jovović, sin popa Jova, izvršio je pokrađu Krnjičke crkve, t.j. Crkve kojoj je on bio svještenik, pokrao je krst i ostale crkvene stvari od vrijednosti pokradene stvari prodate su u Skadru i odnešene za Makedoniju, kad su Krnjičani doznali za ovu krađu odpočeli su istragu za lupežom i stvarima, ali pošto u tome nijesu brzo uspjeli to su se za nekoliko svečanih dana svi redovno kupili u Crkvi i po starinskom običaju vršili proklestvo. Isti pop Marko vršio je proklestvo, obučen u crkveno odijelo sa Carskih dveri morao je izgovarati riječi proklestva, a cio narod jednoglasno odgovarao je Amin.

Nekoliko vremena docnije pokradeni Krst pronađen je u Makedoniji, nekoliko naših ljudi koji su bili u Makedoniji odkupili su krst i povratili ga u našoj Crkvi, na jabuci ovog krsta zapisata su imena svih onih koji su ga donijeli i odkupili. Ovaj je krst između između najljepših i najskupocjenih crkvenih krstova on se i danas nalazi u našoj Crkvi.

Po dolasku njih iz Makedonije utvrđeno je da je pokrađu izvršio pop Marko Jovović. Danas među Krnjičanima opstoji predanje o proklestvu kuće Jovovića.

2. god. 1862. kad je ono bila čuvena bitka u Krnjice, pop Jovo Jovović i sin mu pop Marko podmićeni od Skadarskog paše za 1000 dukata doveli su tursku vojsku u Krnjice noći i opsadirali Krnjice i Kolu kapetana (viđeti narodnu pjesmu o boju na Krnjice).

Skadarski paša za ovu uslugu obetao[15] je bio popu Marku kapetanstvo mjesto Kolino.

Ova je bitka svršena na čast i ponos Kole Kapetana, svih ostalih Krnjičana i Crnogorske vojske, a Kola Kapetan odma po svršetku ove bitke, kaznio je kuću Jovovića strijeljajući sve muško od ove kuće.

Pop Marko, pop Jovo i ostali strijeljani su više Krnjica za Sukom, čas izdajnici, njih je svega strijeljno 24 osobe.

Žena popa Marka Jovovića ovom prilikom bila je u Skadru i docnije rodila muško dijete. jedan drugi Jovović Đuro Perov desio se u inostranstvo te tako i od njega je ostalo jedno muško dijete.

Ova dva zaostala Jovovića Joko Popov i Nako Đurov povraćeni su u docnije vrijeme na svoje starine u Krnjice, ovi su povraćeni inicijativom bat. barjaktara Joka Markova Lukića, prvobratučeda Kole Kapetana.

Joko Markov Lukić bio je dobar čovjek i junak. Poslije smrti Koline ostao je kao momak, svuda se pokazivao dostojan svoga bratučeda Kole Kapetana, odlikovao se kako pri osveti Kolinoj i Mališinoj tako i u ostalim borbama u Crnogorskoj vojsci, bio je bat. barjaktar. Joko je bio ne samo između najboljih Krnjičana toga doba, nego i u prvu vrstu njegovih savremenika iz drugih plemena imao je povjerennje i poznanstvo po cijeloj Crnoj Gori. Njegova je glavna briga bila da povrati kuću Jovovića u Krnjice i sa tim popravi ono što je Kola od njih učinio u tom cilju je uspio.

1899. g. Izmolio je pod Kralja Nikole te se ovaj mlađi Jovović Niko Đurov vratio iz Carigrada i primjen u Podoficirskoj Školi, docnije je uspio dovesti u Krnjice i Joka Jovovića, sina popa Marka.

Ove dvije familije danas se nalaze u Krnjice i oni su ovđe odpočeli hvatati korijena odma su okrenuli tragovima svojih starih ispoljavajući gnjev mrazosti prema izvjesnih Krnjičana. Osim ova dva Jovovića u Crnoj se gori nalazi još i neki Lazo Jovović, čije otac odavno iseljen iz Krnjica.

---

[15] lokalizam ***obećao***

1

Red. broj	CIN	Ime i prezime	Sluzbeno Zvanje	Primjedba

Прибиљешке из фамилијарног Живота

На вјечиту жалост и штету моју и цијеле наше фамилије, све писмене прибиљешке, које лично као и цијеле наше фамилије сагорене су 27. јула 919. г. кад су ми оно Србијанске власти у заједници са Црногорским изродима и издајицама Цоне Томе запалили Кућу и уништили све што смо имали у свом родном мјесту Крњицама.

Штета која је наша фамилија тим чином претрпјела ненакнадива је, нарочито на-лим моје прибиљешке које сам опширно водио још од свршетка основне школе, а нарочито током рата, као и прибиљешке моје браће, прибиљешке и документе од старине, слим више што данас немам ни једног од браће живог помоћу којих бих се данас могао користити, такођер удаљен од свог родног мјеста у изгнанству, без ичије свога принуђен сам овје прибиљежити у кратко само оно што будем за тачно знао и запамтио од старих својих остављајући да доцније попуним ако за то буде било времена и могућности.

1. јуна 1922. год.
Наполи - Италија

Марко Н. Вучераковић

Treća strana rukopisa

Zanimanje Krnjičana bilo je ribolov, brodarstvo i trgovina, a uz to su se zanimali stočarstvom i zemljoradnjom[16], naročitih ribolova u staro vrijeme nijesu imali sprava za ribolov nijesu imali dobrih, sve sprave za ribolov bile su male i velje mreže, sa malim mrežama lovili su ukljevu, a sa veljim pokrupniju ribu ovih je mreža bilo malo pojedina familija imala je po jednu velju mrežu i po jednu, ili dvije od malih. Osim sa mrežama lovili su ribu sa udicama i karićima. Karić je od 8 lakata širine i dužine, razapet na četiri duga pruta od drače. Prihodi ribolova sa takvim spravama bili su veoma mali zato su se u ranije doba najviše zanimali brodarstvom. Njihovi su brodovi bile lađe one vrste kojih i danas ima po Skadarskom Jezeru, sa ovim lađama najviše su vozili trgovačku robu po pristaništima niz Skad. Jezero, također su prevozili za trgovinu žito i drugu robu iz Skadra za Crnu Goru. Ovakvih lađa bilo je na Luku Krnjičku 15-20. Stoke su držali pomalo samo onoliko koliko im je moglo poslužiti za familije. Planina za stoku bila im je Vrbovac[17]. Vrbovac je sa onu stranu Skadar. Jezera u blizini Humskoga blata[18], ova je planina pripadala Turskoj granici, đe su pograničari bili Malisori, stoga su se naši stari češće krvili sa Malisorima. Ova je planina mogla samo služiti za Krnjičane, a za nikoga drugoga, ove su povlastice Krnjičani dobili još u staro doba.

Zemljoradnjom su se takođe zanimali. U Krnjicama je krševito mjesto tako je došlo vrlo malo, a i to što je u ranije doba nije ni rađena, sva im je došla bila sa onu stranu Skadar. Jezera, od Vrbovca pa niz obalu do Vranjine i Žabljaka, sva ova obala bila je većinom svojina onih sela koja žive u krševima na jugozapadnoj strani Skadarskog Jezera. Zećani su u starije doba vrlo malo svog zemljišta na obali Skadar. Jezera. Najviše su ove obale[19] su Krnjičani, ovđe su im bile zemlje za žito i livade za sijeno.

Zemlja i livade svuda ovom obalom bile su veoma plodne zato su i Krnjičani bili bogati sa žitom i sijenom, danas na Luki Krnjičkoj postoje guvna đe se pšenica vršla koja se u snopovima prevozila sa tih zemalja.

No kako je u docnije vrijeme Skadar. Jezero raslo[20], to su i ove zemlje postajale sve slabije, onamo đe se u staro doba rađala pšenica tamo je i ljeti i zimi pokriveno vodom, a na onim mjestima đe se ranije rađao frumetin i sijeno, tamo su jezerski valovi iskopali zemlju tako da je sve to postalo neupotrebljivo. Ovo je mnogo štete doprinijelo Krnjičanima, a veliku korist Zećanima. Krnjičani su usled neplodnosti prestali raditi ovu zemlju te tako su slabi nadzor vodili nad tom svojom imovinom, nešto iz udaljenosti, a nešto iz nemarnosti. Zećanima je to dobro došlo, oni su postepeno počeli gajiti vrbe na tom zemljištu i postepeno prisvajati ga. Cio ovaj rejon danas je u ruke Zećana, mnogi naši domaćini danas i ne znadu đe se nalazi njihova imovina. U docnije vrijeme Krnjičani su svoju zemljoradnju odpočeli upotrebljavati pod Žabljak u onim krševima u Knjičke gore. U okolini Žabljaka kupuju zemlje i rade za žito, a u onim krševima rade o lozi i ostalim voćkama, a na izvjesnim mjestima rađa se i žito. Brodarstvo je u potonje vrijeme izčezlo, a ribolovstvo se počelo usavršavati, mjesto jedne mreže docnije su familije ima 10-15 komada. Načinio se ribolov na Luki Krnjič-

[16] Vidi više:Andrija Jovićević, *Crnogorsko Primorje i Krajina*, Beograd 1922. Jovićević Krnjice svrstava u Krajinu i detaljno opisuje privredu ovoga kraja.

[17] Podv.u originalu.

[18] Podv.u originalu.

[19] Dopisano iznad reda: ***imali***

[20] Vidi više o tome: Šerbo Rastoder, *Životna pitanja Crne Gore 1918-1929*, Bar 1995, 58-70.

koj koja uzima prvo mjesto na Skadarskom jezeru. [21] Krnjičani su se u docnije vrijeme oporavili i postali jedna između najbog. opština u ovom kraju, tako daje i trgovina priješla sva u njinim rukama, za čitav ovaj kraj.

Napoli u julu 926. M. Vučeraković

Kratki opis dotičnih sela Krnjicama i Krajine

Na sjevno zapadnoj strani od Krnjica nalazi se selo Lekići piše prezimenom ovi prezivaju, i oni kao god i Krnjice pripali su Crnoj Gori 1862. g. Imali su dobrih ljudi od kojih su bili najglavni:

1. Marko Raičev Lekić bio je kodžobaša za vrijeme Tursko, bio je veoma pametan čovjek, a bio je i junak u Skadru je imao veliko poznanstvo i uživao je veliko povjerenje kod Skad. paše. Docnije je Marko uživao dobar glas u Crnoj Gori i stao je dobro kod Knjaza Nikole.

2. Miloš Nikov Lekić, bio je dobar čovjek i junak, odlikovao se najviše u Hercegovini. Uvijek je bio poštovan kao lični junak u docnije vrijeme bio je komandir u ratu sa turskom 1912. g. i ratu sa Austrijom 1914. g. Bio je komandant sektora, t.j. komandovao je sa nekolika bat[22].

3. Vuko Filipov Lekić, bio je dobar čovjek i junak, poginuo je mlad, ubio gaje svoj rođak na Raduš zbog ličnih zađevica. Knjaz mu je bio dao čin podkomandira.

Ova su dva, Miloš i Vuko bilji ljudi docnije doba, nijesu bili savremenici onih Krnjičana koje sam imenovao, njihov savremenik bio je samo Marko Raičev Lekić, o drugim čuvenim Lekićima iz starijeg doba nijesam čujao. Lekići su u docnije doba uživali mnogo veći glas no u ranije doba, tome im je umnogome doprinijelo prijateljstvo koje su dobili sa Plamencima.......

Osim gore rečenih, Lekići su imali i još dobrih ljudi i junaka, ovđe sam imenovao one najglavnije.

U neposrednoj blizini Lekića nalazi se malo seoce Debenovići, svi se prezivaju prezimenom Dabanovići, oni su uvijek imali dobrih junaka, uvijek su cijenjeni kao junaci, oni su izostavani sa drugima. Najglavni od Dabanovića bio je pop Mitar Dabanović, po junaštvu i čostvu računao se među prvim svojim savremenicima, bio je komandir odma poslije 1862. g.

Na sjeverozapadnoj strani od Lekića, nalazi se selo koje se zove Gornje Selo, ovo je selo bilo na samoj Granici Crnogorsko Turskoj do 1862. g., dijele se na dva dijela Popoviće i Ivoviće.

Popovići su bili u ranije doba oglašeni sa čostvom i junaštvom, imali su uvijek čuvenih ljudi i junaka, u najdocnije vrijeme prozvanli su se Orlandići, to im je kako se priča starinski naziv. U potonjem vremenu nijesu toliko čuveni. Oni su kao što rekoh ranije od starine imali veoma dobrih ljudi, ali ja nijesam imao prilike o njima se ispitati, a u docnije vrijeme nije bilo toliko čuvenih koje bih ovđe mogao imenovati.

Ivovići su imali dobrih ljudi i junaka, ali su u starije vrijeme kako se priča izostajali od Popovića, u docnije pak vrijeme Ivovići su čuveni, oni su imali dobrih ljudi i junaka od kojih je najglavni i najistaknuti u mlađe doba bio Pop Niko Ivović, bio je veoma omiljen čovjek, poginuo je kao mladi svještenik u boju sa Turcima na

[21] Dopisano iznad : ***Ovđe se lovi najbolja ukljeva, zato se i trgovci grabe koji će je kupiti***

[22] ***Bat.aljona***

Vučedabiće đe se i oglasio za jun[23]. Oni su i od starine imali ljudi i junaka, ali to meni nije poznato.

Sjeverno od Krnjica nalazi se malo seoce Vučedabići u podnožje pl. Golika. Ovo malo planinsko selo uvijek je davalo čuvenih junaka, kako u ranije tako i u mlađe doba, nijesu sa junaštvom, sa razmjerno svojoj veličini, ustupali nijednom od sela i bratstava koje ću ja ovđe navesti. Dijele se na omanja bratstva od kojih je najglavnije bratstvo Nikovića.

Na jugoistočnoj strani od Vučedabića nalazi se također malo seoce katoličko Marstijepovići. Ovo je i po čostvu i junaštvu najnečuvenije selo i bratstvo ovoga kraja.

Na jugoistočnoj strani od Krnjica nalazi se pravoslavno selo Dračevica, ono se dijeli na dva dijela Poloviće i Peciće. Polovići su bili čuveni od Pecića, oni ni jedni ni drugi nijesu čuveni po junaštvu.

Mac Đura Pecić, bio je čuven čovjek i junak, uvijek je radio za Crnu Goru zato je i ubjen od strane Šestana Gornjih.

Na jugu Dračevice[24] , nalaze se katolička sela: Karanikići, Duraza i Dedići. Sva tri ova sela čuvena su po junaštvu, uvijek su nivili čuvenih junaka i ljudi tako da nijesu ustupali sa junaštvom nijednom od sela i bratstava u cijelom ovom kraju. u Crnoj Gori najčuveni su bili dva bratstva Marvučići i Marđonovići. Na istoku ovih sela k Skadarskoj Krajini nalaze se još katolička sela: Đuravci, Pinčići, Tejani i Livari. U Đurovce nalazi se bratstvo Malevića koje je davalo uvijek čuvenih ljudi i junaka. Ovo je bratstvo bilo poznato u Crnoj Gori. Ostala tri sela nijesu po junaštvu i čojstvu bila čuvena, izostavani su uvijek od pomenutih katoličkih sela. U Livare nalazi se bratstvo Junkovići koje je bilo po junaštvu najčuvenije, tu je uvijek bilo dobrih ljudi i junaka.

Sva ova pomenuta katolička sela, kao i Dračevica i Vučedabići nosili su uvijek i danas nose zajednički naziv Šestani, Crnoj su Gori pripali i oni 1862. g.

Od Šestana k Skadru, niz obalu Skadarskog Jezera do planinskog vijenca Rumije, pa čak do Skadra sve ovo zove se Skadarska Krajina, u kojoj žive većinom Muhamedanci poturčenjaci u cijeloj Krajini nalazi se samo u blizini Skadra jedno katoličko selo Široke.

Muhamedanska sela počinjući od Šestana zovu se: Murići, Besi na samoj obali Skadarskog Jezera, ova dva mala sela bila su čuvena po junaštvu od uvijek, ovđen je bio i čuveni junak Selman Murić, koji se borio više puta sa Crnogorcima...............

Blace i Bobovišta i ova dva sela žive na obali Skad. Jezera oba ova sela bila su čuvena po junaštvu.

Koštanica, Dragovići i Ćurilo, ova sela nalaze visoko od Skadarskog jezera k planini. Dragovići su bili čuveni uvijek po junaštvu; Koštanice i Ćurilo nijesu ni najmanje čuveni po junaštvu naročito Ćurilo, ali ipak i u ovim selima bilo je junačkih bratstava. Bratstvo Odžića u Ćurilo bilo je čuveno po junaštvo.

Ćurilo je bilo na Crnogorsko Turskoj Granici sve do Balkanskog rata 1912. g. Ove godine naša se granica šenula[25] dalje k Skadru, i Crnoj Gori pripala su sela

[23] ***Jun.aka***

[24] Dopisano iznad reda: ***u planini***

[25] Šenuti-***pomjeriti*** ,šenula, ***pomjerila se***

Ostronos[26], Štitari, Arbanaš[27] i Ckla. Ova novodobivena sela su po svemu jednaka ovim ostalim

ovđe u tako zvanoj Debeloj Krajini nalaze se ostatci srpskog manastira.

turskim selima koja su ranije pripala Crnoj Gori, samo što su mlogo plodnija ravnija i bogatija, selo Ckla se odlikovalo uvijek sa junaštvom, zato su uvijek bili čuveni kako u Skadarskoj Krajini tako i u cijelo Albaniji, u Ckla se nalaze ostatci starog Srp. Manast.[28]

U ovom pravcu do rij. Bojane i Skadra, a na samoj obali Skadarskog Jezera živi još dva sela, prvo je Zoganje, a drugo Široka. Zoganji su Muhamedanci a Široke katolici, kako jedno tako i drugo selo po junaštvu nijesu imali nikakva poštovanja, u opšte nikada nijesu ništa vrijedili, ovđe u ova dva sela živjeli su najbolji i najvještiji lovci i vozari na cijelom Skadar. Jezeru.

Oba ova sela poslije Balkanskog rata ostala su u Arbanskoj granici. Granica je prošla između Zoganja i Ckla.

Ovo je kratak opis stanovništva od Stare Crnogorsko Turske Granice t.j. Stubice, pa do najnovije granice Crnogor. Albanske i do Skadra, a koje se prostiri niz Skadarsko jezero do planinskog Golika Rumije i Širokog Visa. Ja sam kao mladić često puta obilazio ova mjesta i interesovao sam se o ovom stanovništvu.

U Rimu avgusta 1922[29]. g.

M. Vučeraković

Marko Vučeraković sa porodicom

---

[26] Ostros.

[27] Arbneš.

[28] Misli na manastir Prečista Krajinska.

[29] Vučeraković je svoje pisanije slagao u odnosu na sadržaj a ne na vrijeme pisanja.

Pribilješke iz naše familije

Od roditelja sam Nika i Stane; Niko je od Iva, Ivo Đukov, Đuko Milov, Milo Nikov, Niko Đurov, Đuro Vučin, Vuča Rakov. Po ovom naša se familija danas preziva prezimenom Vučerakovići t.j. po Vuči Rakovu.

Naša familija ovđe u Donjim Krnjicama, na jednom brežuljku udaljenom od Skadarskog jezera za 10 minuta, naseljena je od davnina, još kad je Skadarsko jezero bilo polje, preko ovog polja tekla je samo rijeka Morača, sve dok mi je kuća zapaljena posijedali smo do kužente (tapije) od zemalja i livade koje smo imali u ono vrijeme izviše današnjih ostrova. „Starčevo" i „Morašnika".[30] Naši stari ovđe su živjeli u ono vrijeme kad su po ostrovima Skadar. jezera i Krajini građeni manastiri i crkve, ostatci crkava i manastira i danas se nalaze u ostrovima: Starčevu, Beški, Morašniku i Topovani, a u krajini na Ckla i ....

U blizini ostrova Beške u kom se nalaze dvije crke, od kojih je jednu gradila carica Jelena a pomeđu Murića i Besa nalazi se tako zvano mjesto papratna[31] ovđe su ostatci starih građevina govori se daje ovđe bila prestolnica Kralja ....[32] Između ovih građevina i ostrova Beške tekla je rijeka Morača na kojoj je postajao veliki most koji je služio za saobraćaj pomeđu crkava i stanovnika ovih građevina u Paprati za koje sam rekao da je tu bila prestolnica ....[33]

Prema dokumentima, koje smo imali i prema predanjima sigurno je tačno da su naši stari u tom vremenu živjeli u današnjim Krnjicama.

Osim naše familije ovđe su u staro doba živjeli takozvani Porubi, koji su docnije odatle naseljeni u Daič na samoj obali Bojane. Govori se da smo mi i Porube od jednog. U sredini našeg sela nalazi se mjesto koje se zove Porube, a oni u Daiču i danas drže svoje staro ime Porube, samo što su priješli u katoličku vjeru.

Naše bratstvo Vučerakovići nimalo se ne množe, Porube u Daiču jako su se namnožili.

Moja majka Stana je Kadić[34] iz Bjelopavlića, Kuća Kadića bila je čuvena u Crnoj Gori, nabrajala se u prve Crnogorske familije, u Bjelopavlićima nijedna familija nije bila ravna Kadićima, premda je u to vrijeme u Bjelopavlićima bilo silnih i čuvenih kuća.

Kadići su bili čuveni i po junaštvu i gospostvu, zato su odive Kadića udavate po najoglašenim Crnog. familijama, otuda su sestre Todora Kadića bile udate u familijama: Martinovića u Bajice, Vukotića na Čevo, Kusovcima u Ljubotinj, Vojvodićima u Bjelopavliće it. d.

Otac moje majke Todor Kadić[35], izvršio je ubistvo nad Knjazom Crne Gore Danilom I. Petrovićem.

---

[30] Dopisano iznad: ***baš na onim mjestima đe je danas Skad. jezero najdublje.***

[31] Podv. U originalu.

[32] Nečitko.

[33] Nečitko.

[34] Dopisano iznad : ***šćer Todora Kadića***

[35] Todor Kadić (oko 1830-1860) - crnogorski emigrant, atentator na knjaza Danila. Rođen je u selu Boan, u Bjelopavlićima. U vrijeme pobune u Bjelopavlićima (1854) protiv knjaza Danila, pristupio je pobunjenicima. Kada je pobuna ugušena, prebjegao je, zajedno sa ostalim pobunjenicima, na osmansku teritoriju. U zemlju se vratio nakon knjaževe amnestije za učesnike u zavjeri, marta 1855. godine. Međutim, i nakon povratka u zemlju iskazivao je protivljenje knjaževoj vlasti, na što ga je isključivo podsticao pop Puniša Pavićević, njegov zet, i jedan od vođa zavjere u Bjelopavlićima, koji nije prihvatio knjaževu amnestiju, već je ostao u emigraciji. Po nagovoru popa Puniše Pavićevića, Todor Kadić će fe-

Todor je živio za duže vremena u izgnanstvo sa svojim zetom Punišom Bajovijem..........[36]

Uzrok njinog izgnanstva bio je, što su ovi, oba bili od strane knjaza Danila, osumnjičeni da pripadaju partiji Đorđija Petrovića kandidata za prijesto Crne Gore. Za vrijeme Todorova izgnanstva, Knjaz Danilo je dao udati sestru Todorovu Danicu , a ženu Puniše Bajova ....[37] u Bajice za Kićunom[38] Martinovićem. Todor Kadić smatrajući da mu je Knjaz Danilo uvrijedio čast, oduzimajući njegovu sestru iza živa muža, a dajući je drugome ubio je Knjaza Danila u Kotoru, a Mišana Stefanova Martinovića, brata Kićuna Stevan Martinović u Carigradu. Mišan Stevanov Martinović bio je Crnog. Konsul u Carigradu.

Poslije ovih ubistava kuća Kadića je izćerana iz Crne Gore, odrasli su povješani a žene i mladež proćerani su preko granice u Tursku, moja majka Stana tada je imala 6. god. odnivila se u Skadru u kući svoga strica Zaka. Od Todora je osim Stane ostalo bilo i jedno muško dijete, koje je umrlo u putovanju za Skadar i sahranjeno na Vraku.

Ovome slučaju sa kućom Kadića, kako mije lično pričao stric moje majke Zako, uzrok su Boškovići koji su sa mržnjom gledali na prvijenstvo i napredovanje kuće Kadića, s toga je, Mato Rašov prvak Boškovića tajno optužio Todora i zeta mu Punišu, da ovi žele da Đorđije Petrović bude Knjaz Crne Gore, otuda je ovo sve i poteko. Boškovići su zaista uspjeli, jer su docnije postali silni u Bjelopavliće, što nijesu mogli toliko da nije kuća Kadića uništena.

U 1872. god. vjenčali su se naši roditelji u Krnjice, nas je u roditelja bilo četiri brata i dvije sestre:

1. Labud rođen 20 februara [39] 1874. god.
2. Marko 1. marta po st. 1878. „
3. Velika rođena 1882. „
4. Milica „ 1885. „
5. Blažo rođen 1889. „
6. Petar 1896. „

Naši roditelji u početku živjeli su dosta siromašno. Poslije smrti moga đeda Iva, koji je poginuo 1862. moj otac otac imao je 12 god. a njegov brat Krsto imao je

bruara 1857. godine ubiti serdara Sava Đuraškovića, zbog čega je morao da napusti Crnu Goru i pridruži se svom zetu. Ovo ubistvo Kadić nije priznao, već je tvrdio da je emigrirao iz Crne Gore zbog toga što je od njega u Senatu zahtijevano da navede imena pedeset zavjerenika u Bjelopavlićima, kako bi na osnovu njegove izjave, te ljude osudili na smrt. Od Kadića je zahtijevano i da ubije svog zeta Punišu Pavićevića. Navodno, da bi izbjegao da izvrši ovo djelo, Kadić je odlučio da pobjegne iz Crne Gore. Najprije se sklonio na teritoriju Osmanskog carstva, gdje se već nalazio pop Pavićević, a zatim su prešli u Austriju. Od 1857. do 1859. njih dvojica su živjeli u Kotoru i Zadru. Da bi ih moralno ponizio, knjaz Danilo 1859. godine naređuje da se Todorova sestra, a žena Pavićevićeva, nasilno uda za jednog Martinovića, zbog čega je Todor Kadić ubio u Carigradu Martinovićevog brata. Nakon toga, došao na teritoriju Austrije, u Kotor, s namjerom da ubije i knjaza Danila, koji je u Boki bio na odmoru. Na kotorskoj rivi Kadić je 31. 07./12. 08. 1860. godine ispalio smrtonosni hitac u knjaza Danila, koji je sjutradan preminuo. Zbog ovog ubistva sud u Kotoru osudio je Todora Kadića na smrt vješanjem. Smrtna kazna je izvršena 13. oktobra 1860. godine. Vidi: *Istorijski leksikon Crne Gore*, Podgorica 2006, knj. IV, 743.

[36] Nečitko.

[37] Ibid.

[38] Dopisano iznad: ***Stevanovijem***

[39] Dopisano iznad: ***po st.kalendaru***

8. god. nejaki za rad naročito za brodarstvo t.j. vožnju lađa, jer su se u to vrijeme Krnjičani sa tim najviše zanimali, a poslije smrti njinog oca javili su se i dužnici koje dugove su morali isplaćivati.

Naši su roditelji najprije živjeli u našoj staroj kući, a docnije pošto se Niko podijelio od svog brata Krsta, sašli su na samoj obali Skadar. Jezera, na tako zvani Velji Brod i tu su sagradili kuću. Krsto je ostao u našoj staroj kući u kojoj i danas živi njegov sin, a moj bratučed Milo.

Usled slabog materijalnog stanja naš otac je poduže vremena živiou Inostranstvu radi zarade, zarađivao je prilično i ubrzo popravio svoje materijalno stanje. U ovoj kućici polači (polača ili pozemljuša u nas zove kuća na jednom boju ograđena bez klaka i bez drvenog patosa) koju su naši roditejli sagradili na obali Skad. jezera, ja sam se sa braćom i sestrama podnivio. Školovali smo se samo u Osnovnoj školi u Donje Krnjice.

Materijalno stanje naše familije u brzo se popravilo, naročito pošto smo mi malo odrasli, moj stari brat Labud bio je veoma marljiv, a i svi mi privređivali smo, jer u ovom vremenu najviše smo se zanimali sa ribolovom, koji zahtijeva zadrugu familije, u našoj familiji bijaše 8 članova i svi smo mogli raditi na mrežama potrebnim za ribolov, te tako ubrzo smo postali dobrostojni. Mjesto one stare polače koju su naši roditelji bili ranije sagradi podigli smo dvokatnu kuću i uredili je tako, da ona bijaše između najljepših kuća toga vremena. Sagradili smo drugu kuću na samoj obali Skadar. Jezera koja nam služaše za ribolov i smještaj žita, kojeg prenosismo sa naših zemalja ispod Žabljaka, pribavili bijasmo dobru imovinu i tada se nabrajasmo između najdobrostojnih familija u ovom kraju. Naši roditelji bijahu zadovoljni, počinuli iuza onih ranih teškoća koje su snosili.

1897. g. Umrla nam je Milica, koja nas je jako ožalostila, Milica je bila naše najmirnije dijete, marljiva i bistra, zato je naša familija za njom još više bila ožalošćena.

1900. g. Primjen sam za pitomca Artiljerijske škole i iste godine pošao na obučavanje. U ovo doba pitomce oficirskih škola, kako u Pješadiji tako i u Artiljeriji, biraše naročita komisija određena od Ministar. Vojnog i Kralja Gospodara. Komisija obilazaše svu Crnu Goru i biraše mladiće od uglednih Crnogorskih familija. Crnogorci se u ovo doba mlogo otimahu o glavarstvu, naročito pri izborima pitomaca za oficir. školu, usled toga po cijeloj Crnoj Gori bijahu davije između brastava i plemena, pred komisijom i lično pred Gospodarom Bratstvo pa i čitavo pleme iz koga bijaše izabrat pitomac za oficirsku školu smatraše to za veliku čast, izabrati mladić i njegova familija plivahu sa tim u radosti i smatrahu se sretnim.

Ja i moja familija sa ovim bili smo veoma zadovoljni, najprije smo se pokušili u Spužu radi obučavanja, a docnije na Cetinje, nas bijaše iz sve Crne Gore četirideset mladića.

1904. g. Ja i moji drugovi proizvedeni smo za podoficire, podoficirsku školu svršili smo na Cetinje, bio sam za vrijeme školovanja veoma trudoljubiv, a odlična vladanja, podoficirsku školu svršio sam sa odlikom, po položenom ispitu bio sam prvi po rangu među mojim drugovima. Sa podoficirskim činom bio sam veoma zadovoljan, također i moja familija bijaše zadovoljna, a i čitavo pleme uživaše u tome što sam uspio biti prvi po rangu među svojim drugovima. Podoficirski čin bijaše u ovo doba toliko poštovan od naroda, da se danas u vremenu kad ovo bilježim ne može i ne umije dokazati, jer se i sam danas čudim onakim običajima i prilikama u Crnoj Gori, strancima pričati o ovom bilo bi im čisto najinteresatnije.

1906. g. Oženio se naš najstari brat Labud sa šćerom Mića Jokova Klisića iz Limjana (Crmnica).

1907. g. Proizveden sam u činu podporučika, kako podoficirsku tako i oficirsku školu svršio sam sa odlikom, kao oficir bio sam treći po rangu među svojim drugovima, oficirski čin u ovo doba bijaše nešto silno u narodu zato i ja plivah u radosti, mlad oficir, a kod kuće dobro stojan ništa mi u ovo doba nemankavaše.

1910. g. Umrli su nam oba roditelja Niko i Stana i to u razmaku od 10. dana.

O Nikovim roditeljima i stricu

Ivo Đukov otac Nikov bio je jedan između najboljih Krnjičana toga vremena, bio je čuven junak opisivali su ga ovako: čovjek malog rasta, crnomanjast, neopisano hitar na nogama, veoma srdit (ljut), govorio je veoma malo, u društvu je bio dobar svak ga je ljubio i poštovao, nikada nikoga nije napadao ni vrijeđao, a ako je on od koga napadnut to se strašno ljutio, da ga nitko nije mogao umiriti, za jednu vrlo malu uvredicu davao je megdan. Svak ga je poznavao kao junaka i neopisano srdita čovjeka, zato se i osvak od njega čuvao. Imao je veliko poštovanje i poznanstvo. Kao junak oglašen je u četničkom ratovanju po Skadarskom jezeru i krajini, njegova je smrt bila ovako:

Kad su ono Jovovići 1862. g. doveli Turke u Krnjice to su se Turci noću iskrcali na Luku Krnjičku i najprije zauzeli kuće Markovića i Vukotića u Donje Krnjice, a potom su jedan dio vojske poslali u Gornje Krnjice đe su noću opsadirali Kolu Kapetana, a jedno manje odjelenje poslato je na kuće Vučerakovića, Ivo Đukov sa jednim malim brojem ljudi dočekali su ovo odjeljenje i pobili se sa njima, ovo se odjeljenje slomilo i dalo u bjegstvo od kuća Vučerakovića putem k Skadarskom jezeru, Ivo je pošao u gonjenju za njima i na tako zvano mjesto „Počivalo“ više same naše Crkve stigao je jednog od turaka, no kako su obojici bile prazne puške, to su se pohvatali sa rukama. Ivo ga obali poda se, a ovaj turčin pozva jednog svog druga u pomoć koji je bio u blizinu, ali mu onaj nije mogao doći u pomoć jer i njega je gonio drug Ivov Pero Đukov, bježeći rekao mu je samo arnaucki „Kuje ke fikun tšet šketi“; to će srpski reći „đe tije nožić ostati pust“. Na to ovaj izvadi nožić i više sebe probode Iva, Ivo njega po tom posiječe te oba ostanu na mjesto mrtva. Onog drugog turčina kojeg je gonio Pero Đukov, stigao ga je na tako zvano mjesto „Međa od Ubla“ i ubili su jedan drugog. Ivo i Pero sahranjeni su u jednom grobu za Crkvom, pred Crkvom u grobovlju nijesu ih mogli sahraniti jer Turci iz kuća Vukotića koji su bili već u opsadu neprestano pucali su.

Kao što sam ranije rekao Turci su ovom prilikom u Krnjice podpuno propali, ali je i naših poginulo, jer ta turska vojska bila je sastavljena većinom od Malisora i Skadrana, a to su čuveni junaci. Skadrani varošani, kako su mi pričali nijesu mogli nikuda da bježe, po onim kršima za to su čekali na sebe sa puškom u ruci i zamjenjivali se t.j. zamijeniti se znači ubiti jednog za osvetu samog sebe. Malo je, kažu Skadrana poginulo, a koji se nije zamijenio.

Ivo je imao još jednog brata Mila, od Mila je ostala samo jedna šćer koja je udata u Ceklin za Ilijom Stanišinijem Jovićevićem.

Milo je bio dobar čovjek zgodan, imao je veliko poznanstvo i prijateljstvo u Skadru i Albanije, ali je po junaštvu bio izostao od svog brata Iva.

Milo je poginuo pod „Volosmun“ tako zvano mjesto između Luke Krnjičke i Šestanskog pristana, izdao ga je Mato Milov Marković, krvnicima koji su tražili da uzmu krv od naših.

Ivo je bio oženjen iz Gornjih Krnjica, sa Gordanom šćerom Tuša Nikoljina, od njih su ostali: Niko, Krsto i Maka.

Maka je udata u Markoviće, od nje je ostala Jokica koja je udata za Joka A. Nikovićem u Vučedabiće, od koje su danas tri sina Mašo, Mićo i Krsto. Od Krsta t.j. moga strica, ostalo je dvoje: Milo i Mara.

O svojim roditeljima Niku i Stani

Niko je rođen u Krnjice 1850. god. poslije smrti voga oca bilo muje 12. god. nemajući ko da radi i vodi familijarne račune odma su osiromašili, a nijesu ni ranije bili veoma dobro stojni, ovom naglom siromaštvu mnogo je doprinijelo, što su se poslije smrti Ivove javili dužnici koje je Niko morao isplaćivati, takvih je dugova najviše bilo u Skadru.

U svojim mladim godinama Niko je mnogo patio, ali je bio dobar radiša te se i brzo otpočeo oporavljati i izlaziti iz one velike krize siromaštva.

1872. g. Oženio se sa Stanom Kadić, živio je u zajednici sa svojim bratom Krstom, zanimali su se ribolovom i brodarstvom, zemljoradnjom malo jer su zemlje imali veoma malo. Dabi što prije popravio svoje materijalno stanje on je često imao u inostranstvo na zaradu, zarađivajući novac na strani odpočeo je pribavljati i uveličavati svoje imanje. Najprije je živio u Vučerakoviće u kući koju je naslijedio od svoga oca, docnije pošto se podijelio od svoga brata Krsta, preselio se na Obalu Skadarskog Jezera na „Velji-brod“, to je tako zvano mjesto na Luku Krnjičku i tu su sagradili kuću. Ovo je prva familija koja je ovđe naseljena, a docnije odpočeli su se naseljavati i dr. familije. Mjesto je ovđe dosta bolestno, ali je živjeti mnogo podesnije i lakše. U ovoj kući koju su ovđe sagradili naši roditelji mi smo se odnivili i odpočeli sa radom pomagati svoje roditelje i u brzo postali smo dobrostojni.

Niko je bio srednjeg rasta boje crnomanjaste, dobar radiša i pošten čovjek, u društvu je bio dobar svak gaje ljubio i želio sa njim društvo, bio je veoma hitar i valjan, po junaštvu se računao između najboljih među drugovima, odlikovao se pri osveti nekih poginulih Krnjičana pod Malisijom u Humsko-blato i u boju u Krajini odlikovan je bio sa „Hrabrom Medaljom“[40]. Đe se god javila potreba jednog manjeg broja valjanih ljudi uvijek je tu zauzimao mjesto u prve. Položaj siromaštva u kom se nalazio, nije su mu dozvoljavali širiti se u velikom poznanstvu, a također i vrijeme u kom je on živio nije ličilo onome vremenu njegova oca. Većinu svoga vijeka proveo je u Inostranstvu.

1910. god. Umaro[41] je, baš u ono doba kad naša familija i materijalno i moralno stojaše najbolje. Umaro je podpuno zadovoljan od svoje familije, svojoj je familije ostavio sjajne i časne uspomene.

Stana je kao što sam ranije opisao šćer Todora Kadića[42] iz Bjelopavlića, odnivila se u kući svoga strica Zaka, koji se poslije progonstva Kuće Kadića naselio u Skadru. Stana je bila veoma zgodna žena, računala se između najzgodnih žena u CrnojGori toga vremena. Kako se odlikovala po zgodnoći tako se odlikovala i po ostalim

[40] Medaljom za hrabrost.

[41] Lokalizam –umro.

[42] Vidi o Todoru Kadiću fusnotu br. 35.

vrlinama koje krase jednu žensku, bila je neopisano radna i pametna, uživala je veliki glas i poštovanje kako kod ženskog tako i kod muškog pola.

Brzom napredovanju našeg materijalnog stanja, poznanstva i u opšte razvitka naše familije Stana je uvelikome uzrok.

1910. g. Umrla je, poslije sebe ostavila je najsjajnije uspomene, koje jedna ženska može ostaviti.

Aprila 1923. g.
Carigrad[43] M. Vučeraković

Nastavak iz fam. života

1910. god. Proizveden sam u činu poručika[44], i ovo unapređenje bijaše mi veoma milo, ali je razlika bila od onog kad sam proizveden za podoficiri, ili podporučika, razumije se ja sam postavao sve zreli, a i vrijeme bijaše se počelo po malo mijenjati.

1911. god. Sagradili smo još jednu kuću kod one koju smo imali, Kuće smo uredili tako da u okolini nebijaše ljepših, za četiri brata bijaše udešena, da svaki pojedini ima dovoljno lijepe kuće. Među sobom se slagasmo odlično, tako da naša familija služaše kao primjer cijeloj okolini.

1910, 11 i 12. god. Naša familija stojaše moralno i materijalno najbolje, u svakom pravcu napredovasmo, kako sa trgovinom, kuju držasmo na Vir-pazaru i u Krnjice, tako i sa povjerenjem i poštovanjem familijarnim i trgovačkim, u opšte uživasmo dobar glas.

3. sept. po st. 1912. g. Oženio sam se, sa Jelenom šćerom Đura J. Lukića iz Gornjih Krnjica. Đuro je[45] (a) sin Joka M. Lukića bat. barjaktara, jednog između najboljih ljudi i junaka ovoga kraja, a također jedna između najbogatih familija ovoga kraja. Đuro je također bio dobar čovjek i on kao i njegov otac zauzimao je prvo mjesto među svojim drugovima, od oca je naslijedio batalijonsko barjaktarstvo. Familija Lukića je između najboljih i najčuvenih familija u ovom kraju, ona je uvijek davala dobrih ljudi između kojih je i najčuveni Kapetan Kola Petrov Lukić o kom sam ranije govorio.

Jelenina majka Milica je šćer popa Jovana Perazića, a unuka vojvode Petra Vujovića sa Ljubotinja, čuvenog Crnogor. junaka.

U Balkanskom ratu.

26. sept. po st. 1912. g. Crna Gora objavila je rat Turskoj, Crnogorska vojska u ovom ratu bijaše organizovana po starom plemenskom načinu, stojeće vojske nije bilo. Ja kao art. oficir pripadao sam brdskoj bateriji, koja nosaše naziv „Crmničko primorska brdska baterija“, isti naziv nosaše i brigada, kojoj baterija pripadaše.

Komandant brigade naše bijaše kom. Miloš Lekić, a kom. bater. kap. Risto Branković.

---

[43] Po datumima potpisanim ispod teksta vidljivo je da je Vučeraković nosio sa sobom ispise i potpisivao mjesta u kojima je boravio tokom emigracije.

[44] Podv.u originalu.

[45] Dopisano iznad : „***potomak čuvenog Kole Kap***”

Naša je brigada pripala odma po objavi rata „Primorskom odredu“, koji imaše pravac nastupanja k „Tarabošu“, zauzimaše prostor od Skadar. Jezera do bojane. Odred pri nastupanju k Tarabošu bijaše podijeljen na kolone, zato se i javila potreba da se i naša bater. od 4. topa podijeli u dva dijela, te tako sam ja[46], pripao koloni koja je imala pravac nastupanja planinskim vijencem od Rumije k Širočkom-visu, Kom. ove kolone bijaše Kom. Miloš Lekić.

Kap. Risto Branković sa onom drugompolovicom bater. pripao je koloni koja nastupaše niz Skadar. Jezero k Zoganjima, kom. ove kolone bijaše Niko Kusovac. Tako naša baterija koja nosaše naziv „Crmničko Primorska“ podijelila se u dva samostalna dijela. Obije ove pomenute kolone nastupale su usporedno k Širočkom-visu, priješli smo Krajinu bez velikog otpora, vrlo mali broj Turske vojske, koji bijaše na granici nemogavši se oduprijeti povlačio se k Tarabošu samo sa prepucavanjem. Krajina također nije se mnogo odupirala zato su i ove kolone brzo stigle i zauzele položaje od Skad. Jezera između Ckla i Zoganja i Štog Vašit tako zvani vis prema Šir-Visu. Ove položaje zauzeli smo 10. okt. poslije podne, bez ikakvog otpora.

Desno krilo Primorskog odreda, koje je operisalo pravcem od Kameničkog Mosta preko Anašana za Murićane i Bojanu, kretalo se mnogo sporije od lijevog krila, zato što je desno krilo odreda imalo sa sobom svu tešku artiljeriju određenu za bombardovanje Taraboša. Usljed toga zadocnjenja desnog krila Primorskog odreda, ili pravilnije reći preuhitrenog kretanja lijevog krila našle su se[47] na položajima veoma istaknutim i neosiguranim ni sa desne ni sa lijeve strane, jer vojska na desnom krilu bijaše mnogo nazad izostala, a lijevo krilo od Turskih Monitora na Skadarskom jezeru nebijaše osigurano jer poljski topovi određeni za odbranu od Monitora ne bijahu još stigli.

11. okt. iz jutra, kao god ni 10. uvečer neprijatelj se niđe nije mogao primijetiti, nije ga u opšte ni bilo prema nama izvan Taraboša, oko 11. sati prije podna primijetilo se jedno neprijateljsko odjeljenje da nastupa k našim položajima visovima od Širočkog-Visa. Ja sam se sa topovima nalazio na samoj predstraži na jednoj Krševitoj kosi od „Štog-Vašit“. Neprijatelj je u početku nastupao sa jednim omanjim odjeljenjem otpočinjući borbu. Naše su prestraže bile veoma nejake zato je i neprijatelj prišao u neposrednoj blizini naših položaja. Uzrok što su naše prestraže bile nejake je taj, što 10. uveče kao i 11. u jutro nije se neprijatelj primjećava, niti se predviđala opasnost, stoga su rezerve i u opšte glavnina vojske udaljeni bili i rasuti po selima radi ishrane jer trebovanje redovno ne bijaše još stiglo.

Kako je neprijatelj napao iznenada to je i uspio prići u neposrednoj blizini mojih topova i predstraže, ovakav napad iznenadio je i našu pozadinu, koja je odma, ali bez ikakva reda prilazila nam u pomoć, zemljište kuda je naša vojska morala nastupati bilo je potpuno golo bez ikakva zaklona, a izloženo neprijateljskoj vatri sa tri strane, osprijed sa Širočkog-Visa i Taraboša, sa desne strane iz Murićana i oblika, a najposlije neprijateljska vatra bijaše sa Skadar. Jezera iz Monitora poljskim brzometnim topovima.

Monitori kad su uviđeli da naša vojska ne raspolaže sa art. poljskom, nego u opšte samo sa dva brdska veoma slaba topa, a koji bijahu smješteni na samoj obali Skadar. Jezera između Zoganja i Ckla kojima komandovaše kap. Risto Branković, a ova dva topa sa kojima sam ja

[46] Dopisano iznad: ***sa pola bat. od 2 topa***

[47] Dopisano iznad: ***ove dvije naše kolone***

Kralj Nikola I Petrović Njegoš

komandovao bila su smještena na visu, ali nijesu mogli djeistvovati na Skadar. Jezeru usled velikog ostojanja, zato su i Monitori prišli bliže i sa jako uspješnom vatrom tukli našu pozadinu.

I pored ovakve neprijatelj. vatre naša je vojska stigla brzo u pomoć nama koji bijasmo već u opasnosti, naročiti ja sa topovima jer neprijatelj bijaše prišao na 150 koraka blizu topova.

Ja sam sa mojim topovima vodio uspješnu borbu tukući pješadiju koja nastupaše u našem pravcu, ali u 4. sata poslije podne moji su topovi bili uništeni, uništila ih je neprijat. art. koja nas je tukla sa tri strane: opsprijed sa Taraboša, sa desne strane iz Oblika i sa lijeve iz Monitora sa Skadar. jezera, neprijatelj na sve tri strane raspolagaše sa polj. brz. topovima, dočim moji topovi biil su veoma slabog i starog kalibra, brdski ital. topovi od mesinga sa drvenim lafetima.

11. okt. u 4 ½ sata poslije podne ranjen sam sa dva kuršuma puščana u desnoj ruci i ramenu.

U ovom boju bilo je mnogo mrtvih i ranjenih sa naše strane, a i neprijatelj je ostavio mnogo mrtvih. Neprijatelj je napustio položaje i povukao se u tvrđavi Taraboša.

Ova je borba bila za ove dvije naše kolone veoma katastrofalna palo je mrtvih i ranjenih oko i uništena 4. topa t.j. 2. sa kojima sam ja komandovao i ona dva sa kojima je kom. R. Branković.

Za ovu borbu pozvati su na ogovornost oba naša komandanta Lekić i Kusovac, okrivljeni su, jer su preko naređenja istakli svoje trupe naprijed, a bez veze sa desnim krilom.

12. oktombra stigao sam u bolnici na Cetinje, ja sam bio prvi ranjenik koji je stigao u bolnici Cetinj. rane mi nijesu bile opasne, zato u boljnici nijesam mnogo trajao i prije no su mi rane zarasle vratio sam se u vojsci i javio kom. art. primor. odreda.

Baterija kojoj sam ranije pripadao bila je kao što sam ranije rekao uništena, topove nijesam žalio jer zaista nijesu ništa vrijedili, zadovoljan sam bio kad sam se od njih kurtalisao, žalio sam samo vojnike ove baterije, koji su se morali razići po drugim baterijama, a bili su veoma dobri.

Odma po povratku iz bolnice stavljena su mi pod komandu 2. polj. brz. topa, ovo su bili najbolji topovi u brd. i polj. art. koje mi imasmo u ovom ratu, zato sam sa njima bio potpuno zadovoljan. Crnogorska vojska u ovom ratu bijaše strašno stojala u slavi, kako oficiri i vojnici pojedinačno, tako i jedenice otimahu se o junaštvu, zato svak težaše da se više istakne i bolji u ratu pokaže, to bijaše i kod mene, zato sam sa ovim topovima bio zadovoljan, jer u artiljeriji pored ostalih vojničkih vrlina odlikuje se onaj koji raspolaže sa boljim oružjem.

Sa novodobivenim topovima zauzeo sam položaj na jednom brdašcu u Obliku, u podnožju Taraboša. Za zadatak sam imao tući neprijateljsku art. na Malom Tarabošu. Položaj sam morao zauzeti noću i iste se noći utvrditi, ali u svitanju neprijatelj je primijetio našu bateriju i obasuo nas je žeztokom vatrom prije no sam ja bio gotov otpočeti palbu. Od prvih neprijat. metaka imao sam gubitaka, što je veoma slabo uticalo na ostale vojnike bijaše među njima zavladao strah.

Morao sam otvoriti palbu po neprijat. bater. na M. Tarabošu, koje nas brzom palbom obasipahu, tako da moji vojnici od neprijat. šrapnelskih kuglica ne mogahu prići k topu. Moje osmatračko mjesto bijaše na lijevoj strani bater. udaljeno za 15. koraka. Komandovao sam i dao bateriji potrebnu komandu za otvaranje palbe, a potom komandu prvom topu da opet prvi metak, dobivam odgovor od topovođe,

nije gotov, ponovio sam komandu rugom topu, dobio sam isti odgovor, nije gotov. Ponovio sam komandu nišanite, dobio sam odgovor: „nemožemo od neprijatelj. šrap. kuglica".

Za mene kao komandanta baterije, ovaj je momenat bio strašan, smatrao sam ovo kao podpuni poraz moje bater. i gubitak časti, zato sam napustio osmatračko mjesto i pošao na topove kod vojnika, nanišanio sam prvi top i opalio prvi metak, potom i drugi top, vojnici su se ovim mojim činom okuražili i odpočeli nišaniti, paljba je odma udešena po neprijat. artilj. našom vatrom prinudili smo neprijatelja da orijedi paljbu protiv nas. Vratio sam se u osmatračkom mjestu odakle se bolje mogu osmatrati naši metci, ali osmatračkog mjesta ne bijaše, ono bijaše potpuno uništeno sa rednom neprijat. melinitnom granatom, vratio sam se na topove i kažem vojnicima šta je bilo sa osmatračkom mjestom: Kad sam sa osmatračkog mjesta pošao na topove, da im sa primjerom dokažem, da bez obzira na smrt treba nišaniti i junački se držati, išao sam po mom ubjeđenju i ubjeđenju vojnika na očiglednu smrt, dočim nije tako bilo, ja sam se sa ovim činom spasao smrti, jer da sam ostao i dalje u osmatračko mjesto poginuo bih ja a naša baterija bi bila uništena, a bez da ijednog metka u svojoj odbrani opali. Ovaj je primjer dao veliku kuraž mojim vojnicima, ne samo za ovaj boj nego i za u buduće.

Naša baterija na ovom položaju bila je tučena ne samo osprijed sa M[48]. Taraboša, no i s boka sa Brdice, ali naše hrabro držanje i uspješna palba donijela je čast našoj bateriji, kako kod Kom. odreda, tako i kod naše pješadije koja sa interesovanjem i zadovoljstvom cijelog dana praćaše razvoj ove art. borbe, jer na svim pol. ovog dana bijaše tišina bez ikakve borbe.

Ovaj moj uspjeh ovđe, kao i onaj ranije u boju na Šteg-Vašit, doprinijeli su mi veliku čast kako kod svih oficira ovoga odreda tako i kod vojnika, zato sam u buduće sa mojom bat. morao ići, na onim najtežim položajima i stati protiv one neprijat. art. koja je uznemirivala našu pješadiju.

U ovom boju imao sam gubitaka u osoblju i materijalu 1. vojnik je poginuo 4. ranjena, a sve nišanske sprave bile su uništene od neprijateljskih kuglica. Ovđe sam prvi put vidio da vojnik pobježe sa topa[49]. Na ovom položaju zadržao sam se samo jedan dan, dobio sam naređenje da sa bater. zauzmem položaj u Donjem Obliku u blizini Bojane, sa zadatkom protiv neprijat. art. na Bradici[50], koja sa bočnom vatrom tučaše naše položaje i uznemiravaše našu pješadiju tako da ova niđe nemogaše naći skloništa.

Mojim dolaskom na ovom položaju kojeg sam bio zauzeo u D. Obliku, na jednom brijegu više Malo Begove kuće, omogućio sam našoj pješadiji kretanje jer sam sa uspjehom tukao neprijat. artilj. na Brdici. Na ovom položaju bio sam tučen unakrsnom neprijateljskom vatrom, t.j. sa Malog Taraboša i Brdice, sa M. Taraboša nije mi bilo jer sam sa te strane bio sakriven, da me nikada nijesu mogli pronaći.

Početkom novembra mj. jedna kolona našega odreda priješla je Bojanu i kretala se pravcem za San-Đov. di Medovo i Lješ, ova kolona zauzela je Medovo i Lješ i sastala se sa Srbijanskom vojskom u Lješu, sa ovim je prekidena veza Skadarskog Garnizona sa Morem i Dračom i poslije toga odpočela je opsada Skadra. Ova kolona marširajući preko Barbaluše, usljed naraslih voda i velikih baruština bila je napad-

[48] M(ali)

[49] Dopisano iznad: ***a drugog da ne smije prići k topu da nišani***

[50] Brdica, uzvišenje iznad Skadra.

nuta od neprijatelja i prilično potučena u Barbaluši sa ovom kolonom komandovaše Brigadijer Ivo Đurović[51] koji je docnije smijenjen.

Po zauzeću Lješa i Medova odpočela je opsada Skadra, organizacija opsade Skadra bila je potpuno dovršena do 30. novembra, mišljaše se tada preduzeti napad na svim položajima oko Skadra, ali baš u tom vremenu Balkanske Države zaključuju sa Turskom jedno mj. primirje. Ovo primirje zaključeno je na predlog Konferencije koja je od strane zaraćenih država bila sazvata u London da pregovaraju o Miru.

Svršetkom novembra 1912. g. zaključeno je sa Turskom jednomjesečno primirje.

Za cijelo ovo vrijeme do primirja nije bilo oko Taraboša jakih borba najglavnija je bila ona na Šteg-Vašit 11. oktombra[52] bilo je samo art. borba. Naša je pješadija bez velikog otpora bila zauzela: Zoganje, Šir-Vis i Oblik do Bojane i satim je neprijatelj pritiješćen u tvrđavama Taraboša.

Artiljerijska borba bijaše svakodnevno, neprijatelj. art. sa Taraboša[53] neperstano tučaše naše prednje položaje, i naše baterije koje bijahu smještene: u Donjem i Gornjem Obliku i Murićanima.

Naša teška art. bila je smještena na Murićanskoj Glavici i odpočela bijaše bombardovanje Taraboša. Neprijatelj raspolagaše sa više brzometnih bater. dočim cio naš odred imao je samo 4. ubrzana polj. topa Ruska, i to 2. sa kojima sam komandovao ja i 2 sa kojima komandovaše kapet. Joko Martinović, a koji bijahu smješteni u Murićanima. Komandant Skadra odbio je predloženo mu primirje, usljed toga prepucavanje je nastavljeno svakodnevno, kao i česti ispadi od strane neprijatelja.

Za vrijeme ovog primirja neprijatelj je neprestano radio na utvrđenjima. Naša vojska također pripremala se, posjedan je Širočki-Vis sa artiljerijom, na kome do tada bijaše samo prestraža.

Ovom prilikom i ja sam sa mojim topovima zauzeo položaj na Š. Visu.

Primirje je istaklo Londonska Konferencija[54] nije uspjela doći do mira, ratne operacije otpočele su na svim frontovima.

---

[51] Ivo Đurović (Dupilo, 1865-1918)- brigadir crnogorske vojske. Vojnu akademiju završio u Italiji (1886). Bio je komandant Riječko-crmničke brigade (1901). Brigadirski čin dobio je 1908. godine. Bio je komandant Druge brigade i ujedno upravitelj *Primorsko-crmničke* oblasti. Ministar vojni bio je od septembra 1910. do jula 1911. godine. U Balkanskom ratu bio je komandant Prve divizije, koja je bila u sastavu Primorskog odreda. U Prvom svjetskom ratu Prva divizija kojom je komandovao brigadir Ivo Đurović bila je u sastavu Lovćenskog odreda. U vrijeme austrougarske okupacije Crne Gore Đurović je interniran. Umro je u logoru u Mađarskoj. Vidi više: *Istorijski leksikon Crne Gore* , 3, 613.

[52] Dopisano iznad: ***i onaj slom naše voj. u Barbalušima***

[53] Dopisano iznad: ***i Brdice***

[54] *Prvi balkanski rat* vodile su Crna Gora, Srbija, Bugarska, Grčka protiv Turske, drugi je izazvala Bugarska napadom na Srbiju i Grčku, kojima se odmah pridružila Crna Gora, a kasnije Rumunija i Turska. Balkanski ratovi predstavljaju završnicu procesa potiskivanja Osmanskog carstva iz Evrope koji traje još od 1699. godine. Istovremeno će oni predstavljati i pokušaj balkanskih država (Crne Gore, Srbije, Bugarske, Rumunije i Grčke) da zaokruže državni i nacionalni prostor, saglasno svojim strateškim ciljevima, projektovanim na diobi Osmanskog carstva u raspadanju. To će dovesti i do međusobnog rata i stvaranja još jedne države (Albanije) na jugoistoku Evrope. Tajni pregovori između balkanskih država, na poticaj Rusije započeti su 1911. godine i već do septembra 1912. godine bio je zaokružen savez balkanskih država vezan međusobnim ugovorima (Crna Gora, Srbija, Bugarska i Grčka) s ciljem oslobođenja Balkana od Turaka. Crna Gora je sa Bugarskom sklopila usmeni sporazum o zajedničkoj vojnoj akciji protiv Turske u septembru, a sa Srbijom, poslije tajnih pregovora u Lucernu, u Švajcarskoj, 6. oktobra 1912. i vojnu konvenciju. Prema dogovoru, Crna Gora je prva objavila rat Turskoj 8. oktobra 1912. godi-

ne, da bi potom i ostale balkanske države ušle u rat. Tako je počeo *Prvi balkanski rat* u kojem su se prvi, i jedini put, balkanske države našle združene u ratnom savezu. Svaka od savezničkih zemalja zbog nedostatka zajedničkog plana, djejstvuje po sopstvenim planovima na vojištima bez čvrste operativne veze. Crna Gora - osnovna ideja je bila da glavnim snagama (Zetski i Primorski odred) djestvuje zapadno i istočno od Skadarskog jezera, i brzim naletom zauzmu Skadar, a da pomoćne snage (Istočni odred) djestvuje u pravcu Sandžaka i Metohije. Srbija - koncentričnim djejstvom glavnih snaga (1, 2 i 3. armija) kosovskim, južnomoravskim i krivorečkim pravcem obuhvatiti i tući turske snage, za koje se pretpostavljalo da će biti na Ovčjem polju. Pomoćnim snagama (Ibarska i Javorska brigada) obezbijediti bok glavnim snagama. Bugarska - sa glavnim snagama (1, 2 i 3. armija) preduzeti ofanzivu na maričkom vojištu, s tim da 2. armija blokira Jedrene, a 1. i 3. armija da napadnu desni bok u pozadini turskih snaga, prije nego se prikupe između Jedrena i Kirklarelija. Grčka - ofanziva glavnim snagama (7 divizija) iz sjeverne Tesalije, razbiti turske snage na graničnom frontu i produžiti nadiranje ka Solunu.Turska-predviđena ofanziva na vardarskom vojištu protiv Srbije i trakijskom protiv Bugarske. Crnogorska vojska veličine 35.600 vojnika bila je podijeljena u tri operativna odreda: Zetski, Primorski i Istočni. Zadatak prva dva je bio da zauzmu Skadar, dok je Istočni odred upućen prema Sandžaku i Metohiji. Za razliku od pohoda prema Skadru, pohod crnogorske vojske prema Sandžaku i Metohiji bio je munjevit i uspješan. Odmah po prelasku crnogorsko-turske granice oslobođen je Mojkovac (9. oktobra) i do kraja mjeseca crnogorska vojska je ovladala područjem Bijelog Polja (11. oktobra), Berana (16. oktobra), Plava (19. oktobra), Gusinja (20. oktobra), Rožaja (26. oktobra), Pljevalja (28. oktobra), Peći (30. oktobra), da bi 4. novembra ušla u Đakovicu istovremeno sa srpskom vojskom. Početkom decembra 1912. godine potpisan je protokol o primirju, koji je otkazala Grčka poslije turskog odbijanja da preda Janjinu. Primirje je potpisano između Bugarske, koja je zastupala Srbiju i Crnu Goru s jedne, i Turske s druge strane i desetak dana kasnije, saglasno potpisanom protokolu, otpočeli su pregovori o miru u Londonu. Potpisivanje primirja Crnu Goru je zateklo u opsadi Skadra i uvjeravanju da će joj biti dodijeljen na mirovnoj konferenciji. Već na prvoj konferenciji ambasadora velikih sila, u Londonu 17. decembra 1912. godine, odlučeno je da se obrazuje autonomna Albanija, što je učinilo besmislenim napore Srbije da preko Albanije izađe na more, i Crne Gore, da joj pripadne Skadar sa okolinom. Takvu mogućnost je energično odbijala Austrougarska, dok je Rusija bila za to, da to pitanje dogovorom riješe Crna Gora i Turska. Kada je Srbija, 20. Decembra, najavila spremnost da se povinuje odlukama velikih sila i povuče vojsku iz Albanije, ostalo je da konferencija ambasadora odredi granice nove države, a diplomatskim predstavnicima balkanskih država da pokušaju uvjeriti velike sile u opravdanost svojih zahtjeva. Predstavnici Antante nijesu bili spremni da izazovu evropski rat zbog jednog grada na Balkanu, pa su Britanci brzo ubijedili svoje saveznike, Ruse i Francuze, posebno ove prve, da ne ohrabruju Crnu Goru u njenim teritorijalnim zahtjevima prema Skadru. Ostavši sama, crnogorska vojska je nastavila sa blokadom Skadra. Odbrana grada je konačno popustila i 23. aprila 1913. je potpisan sporazum po kome je svim turskim jedinicama dozvoljeno da sa lakim naoružanjem izađu iz grada. Konačno je 24. aprila uveče Esad-paša Toptani predao ključeve tvrđave prestolonasljedniku Danilu. Predstavnici velikih sila su 27. aprila crnogorskoj vladi uručili pisani zahtjev da se Skadar u najkraćem roku evakuiše i preda velikim silama, preko komandanta međunarodne flote. Konvencija o predaji Skadra velikim silama potpisana je 9. maja 1913. a pet dana kasnije u Skadar je ušao odred međunarodnih snaga, na čelu sa viceadmiralom Berneom. Izlaskom crnogorskih trupa iz Skadra, 14. Maja, prekinuta je blokada crnogorske i albanske obale i time je završen Prvi balkanski rat. U vrijeme potpisivanja Londonskog mirovnog ugovora (30.5. 1913) balkanske države su zadržale one teritorije koje su u ratu osvojile: Bugarska Trakiju do linije Enez-Midije i istočnu Makedoniju; Grčka - južnu Makedoniju sa Solunom i dio Epira; Srbija - centralnu i zapadnu Makedoniju, Sandžak, Kosovo i Metohiju, a Crna Gora dio Sandžaka i Metohije. Pošto je Turska bila potisnuta sa Balkana, ubrzo je izbio novi rat (*Drugi balkanski*) između dojučerašnjih saveznika oko podjele teritorija. Između Srbije i Grčke, s jedne i Bugarske s druge strane, u junu 1913. godine je izbio rat oko Makedonije i Trakije. U ovaj rat će se kasnije uključiti Rumunija i Turska. Crna Gora je u ovom ratu stala na stranu Srbije i prije izbijanju rata između Srbije i Bugarske, 8. juna uputila jedan odred od 12.000 ljudi pod komandom serdara Janka Vukotića. Pred napadima srpske i grčke vojske, a ugrožena sa sjevera nadiranjem Rumuna, Bugarska je bila prinuđena da zatraži primirje. Precijenivši svoje snage i ne računajući da će u rat ući Rumunija i Turska, Bugarska je bila primorana na prekid ratnih operacija (31. jula 1913), dok

Crnogorska zastava u Skadru

Opsada Skadra 1912.-13. g.

Opsada Skadra odpočela je u novembru 1912. g. zauzimanjem Leša i Medova, i prekidanjem veze Skadar.[55] garnizona sa Dračom.

Priprema za opšti napad na svim položajima oko Skadra dovršene su svršetkom novembra mj. baš onih dana kada je zaključeno jednomjesečno primirje.

Skadarski garnizon (odbrana) bio je sastavljen iz 23. skadarske, nezavisne divizije i iz jedne radivske divizije, koju je Esad-paša[56] bio doveo iz Kavaje. Svega regularne vojske bilo je 26.000.

---

je ugovor o miru_potpisan u Bukureštu 10.8.1913. Po tom ugovoru Bugarska se odrekla svih spornih teritorija u korist Srbije i Grčke. Mirovne ugovore sa Turskom zaključile su: Bugarska 24. 9. 1913. u Carigardu, Grčka 14. 11. 1913. u Atini i Srbija 14. 3. 1914. u Carigradu. Crna Gora je u balkanskim ratovima proširila državni prostor za 4958 km², što je činilo više od 48 % prostora njene teritorije iza Berlinskog kongresa. Dobila je proširenje oko Podgorice, Metohiju do Bijelog Drima i dio Novopazarskog sandžaka, odnosno gradove Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Mojkovac, Rožaje, Plav, Gusinje, Peć i Đakovicu. U Prvom balkanskom ratu Crna Gora je imala 3000 poginulih i oko 6500 ranjenih, dok su gubici u Drugom bili oko 150 poginulih i oko 700 ranjenih (prema nekim podacima gubici Crne Gore su iznosili 1200 ljudi). Pored velikog broja žrtava u operacijama oko Skadra, konfuzne taktike i manevarske nesposobnosti, dugom opsadom i potom gubitkom ovoga grada, bilo je načeto ratničko i političko samopouzdanje Crnogoraca. Od velikih carstava na Balkanu ostala je Austrougarska, koja je imala zajedničku granicu sa Crnom Gorom sa juga i zapada. Na sjeveru je Crna Gora dobila zajedničku granicu sa Srbijom, utvrđenu u jesen 1913. i na proljeće 1914. godine. Na istoku se graničila sa Albanijom čije će granice prema Crnoj Gori biti utvrđene radom Međunarodne komisije za razgraničenje u proljeće 1914, mada će ova granična linija konačno biti utvrđena tek 1926. godine, kada su potpisani protokoli o razgraničenju između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Albanije. Srbija je u balkanskim ratovima proširena za 39.000 km² i oko 1.300.000 stanovnika.Vidi: *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj.1,73,76.

[55] Skadar(skog)

[56] Esad-paša Toptani (1856 ili 1863-13.6.1920)- turski general, albanski političar. Komandant žandarmerije u Janjini, narodni poslanik izabran u Draču (1908). Kao pristalica Mladoturskog pokreta od 1909. učestvovao u svrgavanju sultana Abdul Hamida. U Balkanskom ratu komandant divizije, a poslije

Osim ove dvije divizije bilo je sakupljeno Albanskih dobrovoljaca oko 8000.

Brojno stanje Skadar. odbrane iznosilo je oko 35.000 ljudi. Art. skadar. odbrana brojila je 128. top. od kojih 24. brzometna.

Komandant Skadra bio je Asan Riza Beg. Borbena linija Skadarske odbrane iznosiale oko 40. kilometara, i dijelila se na 4. sektora i to: Sektor između rijeke Drima i Bojane sa utvrđenja Brdice; Sektor između Bojane i Skadar. jezera sa jakim utvrđenjem Taraboš; Sektor između Skadar. jezera i rij. Kira sa utvrđenjem Štoj i Sektor između rijeke Kira i Drima sa jakim utvrđenjem Veliki i Mali Bardanjolt. Sva ova napr. utvrđenja bila su opasana sa bodlj. žicom od 2-8. radova i napunj. top. i mitr.

Opsada Skadra bila je sastavljena iz ovih odreda:

1. Zetski odred, Komand. Prestolonaslj. Danilo[57].

Ovaj je odred bio sastavljen iz 7. brigada, a zauzimao je položaj od Skadar. jezera, Štojem na r. Kir do r. Drima. Ovaj je odred imao pred sobom napr. sektora Skad. Jezero Kir – Drim, utvrđenja Štoj i Veliki i Mali Bardanjolt.

Brojno stanje Zetskoga odreda bilo je oko 18.000 ljudi.

Artilj. ovoga Odreda sastojala se iz 30. polj. 20 brd. i 12. ops. topova. Svega 62 topa i 32 mitralj.

2. Primorski odred, Kom. Diviz. M. Martinović[58]

Ovaj odred raspolagao je sa 2 1/2 brigade, pola brigade ovog odreda bilo je dodijeljeno Srbijan. Odredu. Odred je zauzimao položaje od Skadar. Jezera, preko

---

ubistva Hasan Riza-bega, primio je komandu odbrane Skadra, koji je predao Crnogorcima 23.4.1913. Bio ministar unutrašnjih poslova u vladi Albanije 1913. ali se potom pobunio i u Draču formirao (oktobra 1914) vladu centralne Albanije i proglasio se za predsjednika na osnovu tajnog sporazuma sa Nikolom Pašićem, zaključenim u Nišu 17. septembra 1914. Novi tajni ugovor sa njim je sklopljen 1915. Februara 1916. se prebacio u Solun a potom u Francusku. Jedan njegov odred se nalazio na Solunskom frontu i borio se na strani saveznika. Na Mirovnoj konferenciji u Parizu, od Pašića i delegacije KSHS protežiran kao jedini i legitimni predstavnik Albanije. Ubio ga u Parizu Avni Rustemi, član albanskog *Nacionalnog komiteta.*Vidi: *Istorijski leksikon*, knj.3,620.

[57] Petrović Danilo (1871-1939), prestolonasljednik, peto dijete Nikole i Milene.U Prvom balkanskom ratu komandovao Zetskim odredom. Vidi više: *Istorijski leksikon*, knj. 5, 1012.

[58] Martinović Mitar (Bajice, Cetinje,8.11.1870 - Beograd, 11.2.1954)- divizijar i vojni pisac. Osnovnu školu završio je na Cetinju 1882. Kadetsku vojnu školu (*Collegio militare di San Celso*) završio je u Milanu1886., a artiljerijsko-inženjersku školu (*Scuola d' applicazione per le armid' artiglieria e genio*) i Vojnu akademiju (*Academia militare*) u Torinu. Poslije završenih vojnih školaimao je čin poručnika i bio je najškolovaniji crnogorski oficir. Po povratku u Crnu Goru dobio je čin perjaničkog kapetana; 1902. dobio ječin brigadnog artiljerijskog đenerala,a 14.2.1914. dobio je najviši čin u crnogorskoj vojsci – divizijskog đenerala ili divizijara. Bio je član Državnog savjeta, đeneral - ađutantknjaza Nikole I i šef Dvorske kuće. U Prvom balkanskom ratu (1912- 1913), pored dužnosti ministra predsjednika (predsjednika vlade), ministra vojske i inostranih poslova, komandovao je Primorskim odredom, s kojim je učestvovao u opsadi Skadra na sektoru Taraboša. Početkom Prvog svjetskog rata 1914. godine, bio komandant Lovćenskog, azatim Hercegovačkog, a od 30.8.1914. godine komandant Drinskogodreda koji se u sastavu Sandžačke vojske istakao ofanzivnim djejstvima prema Sarajevu i Vlasenici. Odaprila do decembra 1915. bio je predstavnik Crne Gore pri ruskoj vrhovnoj komandi, a zatim i komandant Kotorskog odreda pri odbrani Lovćena krajem 1915. i početkom januara 1916. Austrougarska okupaciona vlast ga je internirala u logor Karlštajn u Austriji, gdje je bio do pred kraj rata. U vojsku Kraljevine SHS primljen je juna 1919. godine, kao divizijski general, i bio je zamjenik komandanta prve armijske oblasti. Penzionisan je 1921. godine. Odlikovan je nizom crnogorskih i stranih odlikovanja. Napisao je: *Uputstvo vojničkom starješinstvu za vaspitanje vojske u vojnom duhu i disciplini* (Cetinje, 1900). Vidi više*: Istorijski leksikon Crne Gore*, knj.4,858.

Zoganja, Šir-Visa i Murićana do rij. Bojane, a protiv sebe imao je jako utvrđenje Taraboš. Odred je iznosio oko 4.500 ljudi.

Art. ovoga odreda sastojala se iz 12. opsadnih, 6. polskih i 4. brdska topa. Svega 22 topa i 13. mitraljeza.

3. Srbijanski odred, kome su bila prikomandovana dva bat. iz primor. odreda i nekoliko art. zauzimao je poloćaje od rijeke bojane preko Bušata do rij. Drima, protiv sebe imao je utvrđenje Brdicu. Brojno stanje ovoga Odreda iznosilo je oko 10.000 vojnika, sa 14. pol. i brd. top. i 12. mitraljeza.

Kom. odreda bio je đener. Damjan Popović.

Cjelokupna vojska opsade Skadr iznosila je oko 32.500 vojnika, 98. topova i 57. mitralj.

17. jan. 1913. pošto je primirje isteklo i pošto je naša vrhovna komanda o tome izvijestila komandanta Skadra, učinjen je jedan ispad od strane neprijatelja u pravcu Šir.-Visa, ali je taj napad bio odbiven sa trupama koje posijedahu Šir.-Vis.

18. jan. 913. g. Ubijen je Kom. Skad. odbr. Asan Riza Beg, a Komandu preduzeo je Esad paša Toptani, čuveni branilac Skadra.

No kako Londonska Konfer. nije uspjela doći do mira, a kako je išla na to, da stvori nezavisnu državu Arbaniju, kojoj bi imao pripasti Skadar, to je Crnogor. Vlada riješila da se Skadar zauzme pošto-poto.

Vrhovnu komandu nad svim trupama opsade Skadra preduzeo je Nj. V. Kralj Nikola.

23. jan. 1913. g. Izdana je dispozicija za opšti napad koji se imao izvršiti 25. januara u 8. sati ujutro.

objekti napada bili su: Taraboš, Štoj i Velj. Bardanjolt. Glavna dva napada bila su uperena protiv Taraboša i Bardanjolta, jer oni bijahu strategiski ključevi Skadra, sa njihovim zauzećem pao bi i sam Skadar, zato je trebalo i zauzeti ova dva utvrđenja.

25. jan. u 6. sati u jutro, privukla se naša pješadija što je bilo moguće više neprijat. položajima, a u 8. sati otpočela je art. paljba sa svih položaja, koja je trajala tačno do 11. sati pr. podne, bombardovanje je bilo strahovito, grmljava topova sa svih položaja oko Skadra bijaše strašna. Skadar, Taraboš i Bardanjolt imali su izgled Vulkana. U 11. sati prekideno je bombardovanje topova, naša je pješadija priješla u napad, na Tarabošu i Bardanjoltu (na Štoju i Brdici vodila se samo prividna borba).

Naša vojska i ako sa mnogo gubitaka uspjela je zauzeti prednje neprijat. šančeve na pupku, ali glavne tačke Taraboša ostale su u neprijatelj. rukama. Na Bardanjoltu također zauzeti su prednji položaji Muselimova Glavica i Gajtanska kosa.

Ja sam ovog dana sa topovima bio na Šir.Visu, naša art. sa Šir. Visa vodila je uspješnu borbu, uništili smo neprijat. bat. i mitraljeze na vrhu Vel. Taraboša, kao i jedan neprijatelj. monitor, koji bijaše zaklonjen u Bojani za Miša Goricom.

Strašno je bilo nastupanje naše pješadije k šančevima Taraboša, zemljište sa kojim se nastupa potpuno je golo bez ikakva i najmanjeg zaklona, nastupa se samo sa ležećim stavom, neprijatelj. šančevi su tako udešeni da se iz njih puščanom i mitralješkom vatrom briše prostranstvo kojim nastupa naša pješadija, svaki naš vojnik koji pokuša u stojećem stavu nastupati odma biva strijeljan, nastupanje je samo bilo ležećim stavom vukući se onako po zemlji.

Ispred same večeri Čevsko-Bjelički bataleon koi bijaše u pravcu Pupka izvršio je juriš i zauzeo Pupak, ali sa ogromnim gubitcima. Ostale naše trupe koje napadahu u pravcu Taraboša zamrkle su u ležećem stavu ispred samih neprijat. šančeva.

Ovog dana naša Ljevokrilna kolona zauzela je Široke, a desno krilne neke omanje položaje u Donjem Obliku.

Iste večeri izdato je naređenje Srbijansko-Crnogor. odredu, sa kojim kom. đeneral Damjan Popović, da napane i zauzme Brdicu, nebili se sa tim olakšalo zauzeće Taraboša i Bardanjolta.

26. jan. u 4. sata u jutro odpočeo je juriš na neprijateljske šančeve na Brdici. Ovaj odred dijelio se na tri kolone: desno krilnu, lijevokrilnu i srednju. Srednjoj koloni izašlo je za rukom da zauzme prednje neprijatelj. položaje, no kako desno krilnoj nije izašlo za rukom zauzeti neprijat. položaje u svom pravcu, neprijatelj koristeći se tim neuspjehom desno kril. kolone i podesnim zemljištem uspije zaobići srednju kolonu, a kako lijevo krilna kolona bijaše dobila naređenje da ostupi, srednja kolona ostavši usamjena, neprijatelj je dobio ugodnu priliku te je uništio srednju kolonu, neki ostatak od ove kolone prodro je kroz neprijat. trupe i vratio se natrag.

Prilikom ovoga napada odred je izgibio oko 1.400. vojnika, mrtvih ranjenih i zarobljenih.

Zarobljeno je 6-7000. vojnika.

Lijevo krilnom kolonom ovoga odreda komandovao je kom. Luka Gojnić.

Neprijatelj ohrabren ovim uspjehom istog dana[59] učinio je jak kontranapad k Bardanjoltu, ali je taj napad odbiven, na svim frontovima ovog dana vodile su se jake borbe.

27. januara, ponovljen je napad, koji 25 i 26. jan. nije imao velikih uspjeha. Trupe Zetskog odreda uspjele su zauzeti nepr. položaje na Vel.-Bardanjoltu, neprijatelj se povukao na Malom Bardanjoltu i Štoju. Trupe Primorskog odreda i pored jakog napada nijesu uspjele zauzeti Taraboš, ostale su na rastojanju 10-15 koraka od neprijat. šančeva, onako u ležećem stavu nemogavši ni jednog koraka poći naprijed.

U ovoj trodnevnoj borbi na Tarabošu, Bardanjoltu i Brdici izgubljeno je do 5.000. vojn. mrtvih i ranjenih. Neprijat. gubitci također bili su veliki.

Iako je Veliki Bardanjolt pao u našim rukama, Skadar se branio i dalje, i naše i neprijatelj. trupe ostale su i dalje na svojim položajima.

Poslije ovih borba za izvjesno vrijeme na svim frontovima bilo je samo prepucavanje.

Početkom marta mj. kom Primorskog odreda Divizijar Martinović, formirao je streljačke i bombaške batalijone.

18. marta ovi su bataljoni pod komandom Komandira Pavla Plamenca izvršili juriš na Taraboš, na svim ostalim frontovima vodila se samo demonstrativna borba.

Ovi su batalijoni uspjeli probiti 2-3. reda žica ispred neprijat. šančeva, ali su sa utvrđenja dočekani sa jakom puščanom i mitr. vatrom koja im nije davala prići naprijed, ovog dana poginuo je i kom. ovih bat. kom. Pavle Plamenac, Plamenac je poginuo junački, sa sabljom u ruci išao je naprijed k neprijat. šancima, dokazujući vojnicima, kako se treba boriti.

Poslije smrti Plamenca, za komandanta ovih batalj. pozvan je kom. Luka Gojnić[60], koji do tada bijaše kom. lijevokrilne kolone Srbijansko Crnogorskog odreda, prema Brdici. Gojnić je iste večeri stigao, ali se sjutra dan napad nije mogao ponoviti.

---

[59] Dopisano iznad: ***po podne***

[60] Gojnić Luka (Brčeli, Crmnica, 1873. - Kotor, 1953) - divizijar crnogorske vojske. U Prvom balkanskom ratu 1912 - 1913. komandovao kolonom koja se u opsadi Skadra istakla u napadu na Berdicu. U Prvom svjetskom ratu komandovao je Pljevaljskom divizijom, a 1915. godine Kosovskom, dok

U ovoj borbi bilo je 300. gubitaka.

Ja sam ovog dana sa topovima bio na obali Skadar. Jezera između Široka i Zoganja, premješten sam bio sa Širočkog Visa onamo, sa zadatkom protiv neprijat. baterije koja sa Livada Skadarskih tučaše našu pješadiju u Široke i na visovima.

Poslije ovoga stigla je jedna divizija Srbij. vojske koja je bila određena kao pomoć opsadnoj vojsci oko Skadra. Čim je stigla ova divizija, Njegovo Vel. Kralj Nikola, imenovao je da kom. nad svom vojskom Srbijansko-Crnogorskom, đenerala Petra Bojovića[61], tom prilikom i vojska dobije naziv Primorski Kor.

30. marta đeneral Bojović izdao je dispoziciju za opšti napad. No baš u te dane Londonska konferencija bijaše riješila, da Skadar pripane novo osnovanoj Albaniji, zato i đeneral Bojović dobije naređenje od svoje vlade, da napusti opsadu Skadra.

5. apr. 913. g. Srbijanci napuste sve položaje oko Skadra i krenu se za Medovo, Crnogorska vojska zauzme napuštene položaje jer Nj. V. Kralj Nikola i Njegova vlada ne priznavahu takvo riješenje Lond. Konferencije, zato se i opsada Skadra nastavila.

Branilac Skadra Esad paša, nalazaše se u veoma teškom položaju, zbog nestašice hrane i municije, zato on predloži Crnogorskoj vladi da odpočnu pregovore o predaji Skadra.

8. aprila, odpočeto je pregovaranje, koje je vodio Prestolonaslednik Danilo i Serdar Janko Vukotić[62], sa Esad Pašom i njegovim šefom Štaba.

---

je 1916. komandovao Lovćenskim odredom. Posle kapitulacije crnogorske vojske, primljen je u rusku vojsku u činu generala. Bio je iskusan i darovit komandant.Vidi više: *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 3, 645.

[61] Petar Bojović je rođen je 16. jula, 1858. u selu Miševići, opština Nova Varoš. Gimnaziju je završio u Beogradu i stupio u Vojnu akademiju 6. oktobra 1875. Proizveden je za artiljerijskog potporučnika 1880, za konjičkog poručnika 1883, za general-štabnog kapetana 1. klase 1891, pješadijskog potpukovnika 1897, general-štabnog pukovnika 1901, generala 1912. Kao mlad oficir zauzimao je postepeno položaje prema činu i komandovao je u miru pješadijskim pukom, pješadijskom brigadom, divizijskom oblašću, konjičkom divizijom, trupama novih oblasti. Bio je načelnik štaba divizijske oblasti u dva maha, pomoćnik načelnika štaba aktivne vojske, pomoćnik i zastupnik načelnika i načelnik Glavnog general-štaba, načelnik štaba glavne vojne inspekcije i načelnik opšteg vojnog odjeljenja Ministarstva Vojnog.

[62] Vukotić Janko (Čevo, 18.2.1866 - Beograd 4.2.1927) - vojvoda, divizijar, ministar i predsjednik crnogorske vlade, general jugoslovenske vojske. Osnovnu školu i nižu gimnaziju završio na Cetinju. S petnaest godina stupio u vojsku i poslat u Italiju (Modena), gdje je završio podoficirsku i oficirsku školu. Po povratku u Crnu Goru postavljen za potkomandira u pješadiji, 1892. za komandira. Čin brigadira je dobio 1. jula 1902. godine, divizijara 1. februara 1914. godine i armijskog generala 26. jnauara 1926. godine. Odmah potom postavljen za člana Velikog vojnog savjeta i na toj dužnosti ga zatekla smrt. Janko Vukotić je dva puta bio ministar vojni u crnogorskim vladama. Prvi put od 6. decembra 1905. do 11. novembra 1906. godine i potom od 10. avgusta 1911. do 6. juna 1912. godine. Predsjednik crnogorske vlade i ministar vojni je bio od 25. aprila 1913. do 3. jula 1915. (od 4. jula 1914. zastupao ga Risto Popović), dok je ministar inostranih djela bio od 27. avgusta do 20. decembra 1915. godine. Bio predstavnik Crne Gore prilikom sklapanja mira u Bukureštu 1913. godine i delegat za rješavanje i regulisanje odnosa s Turskom. Janko Vukotić je bio komandant Prve divizije od 1910. godine. Od 1905. je član Državnog ratnog savjeta, a punu afirmaciju dostigao je u Balkanskim ratovima 1912-1913. u toku kojih je bio komandant Istočnog odreda, koji je operisao prema Metohiji, potom načelnik Vrhovne komande crnogorske vojske u vrijeme opsade Skadra. U Drugom balkanskom ratu predvodio je Crnogorsku diviziju koja je poslata Srbiji u pomoć i borila se u okviru Prve srpske armije protiv bugarskih snaga. Crnogorska divizija osvojila je položaje na liniji Pasadžikovo-Kalimanci i uspješno sadjejstvovala jedinicama Srpske vojske u Bregalničkoj bici, prihvatajući odlučujuću borbu protiv Bugara. U Prvom svejtskom ratu

9. apr. Pregovori su svršeni, Esad paša je pristao da Crnoj Gori preda Skadar pod uslovima: I) Da Esad paša izvede cijelu regularnu vojsku sa oružjem i brzometnim topovima, cio pak ostali materijal da ostane Crnoj Gori i II) Da se svi položaji oko Skadra 10. apr. u 9. sati u jutro predadu Crnogorskoj vojsci.

10. aprila, u 9. sati u jutro Turska je vojska napustila položaje oko Skadra, a zauzela ih je naša vojska.

10 i 11. apr. Turska je vojska napustila i Skadar, a 12. aprila u podne na Uskrs Crnogorska vojska svečano je ušla u Skadar i na starodrevnoj tvrđavi Mrnjačevića, na kojoj se vijala zastava sa polu mjesecom još od 1479. g. ovog dna zalepršao se na toj tvrđavi Crnogorski Krstaš barjak.

Glas o zauzeću Skadra, odjeknuo je u Evropi kao malo koji događaj u Srpstvu. AustroUgarska Monarhija i Njemačko Carstvo, neprijatelji Srpstva, upotrebljavale su svemoguće i zahtijevale da se Velike sile zauzmu, da Crna Gora napusti Skadar, inače će AustroUgarska smatrati, da su joj odriješene ruke u pitanju Skadra.

Velike Sile pod ovakim pritiskom, zahtijevale su i savjetovale kralju Nikoli, da napusti Skadar i da se pokori riješenju Londonske Konferencije.

Kako je Skadar životno pitanje po Crnog. Državu[63], to su Kralj Nikola i Crnogor. vlada, preduzimali sve moguće da očuvaju Skadar, za čije su oslobođenje Crnogorci založili bili cio svoj opstanak. Ali Austrougarska potpomognuta od Njemačke, tražila je da se ispuni riješenje Lon. Konfer. inače će dovesti do oružanog sukoba.

Velike Sile su ponovo savjetovale i molile Kralja Nikolu da napusti Skadar, koji će biti predan ne Austriji već Međunarodnoj vojsci, a za napuštanje Skadra da će se Crnoj Gori obilati kompezacija. U isti mah Velike Sile, osim Rusije riješile su da pošalju svoje flote u Crnogor. more i blokiraju Crnu Goru.

23. apr. riješio se Stari Kralj, da posluša savjet velikih Sila i da preda Skadar u njihove ruke. Potom velike Sile narede Engleskom Admiralu Burne-u, komandantu međunarodne flote, da sa Crnogor. Vladom povede pregovore o napuštanju Skadra. Pregovorima je riješeno da do 1. maja Crna Gora napusti Skadar, a sa sobom da odvede cio zarobjeni materijal.

1. maja 1913. g. Crnog. vojska je napustila Skadar iznijevši iz njega 100. zarobjenih topova 10.000. pušaka sa municijom i ostalim ratnim materijalom. U istim mah u Skadru je ušla međunarodna vojska – Englezi, Francuzi, Italijanci, Njemci i Austrijanci, zauzeli su skadarske položaje. Guvernerom Skadra postavljen je Engleški admiral Burne-u.

Napuštanje Skadra i skidanje Crnogor. zastave sa bedema Skadarske tvrđave proizveo je bol u duši Crnogorske vojske, koja je za toliko vremena lila svoju

---

bio je načelnik štaba Vrhovne komande Crnogorske vojske i komandant Hercegovačkog odreda i od 19. avgusta 1914. godine i Sandžačke vojske. Svojim jedinicama dolazio do Jahorine i Pala, ugrožavajući pozadinu Austrougara na Drini. U toku povlačenja srpske vojske, Sandžačka vojska je držala front dugačak 500km i u bici kod Mojkovca, zaustavila neprijateljsku ofanzivu. U vrijeme sloma crnogorske vojske i odlaska Petra Pešića, ponovo preuzima dužnost načelnika štaba Vrhovne komande (17. januara 1916). Sredinom 1916. godine Vukotić je interniran u logor Boldogason, a od avgusta u Karlštajn, gdje je ostao do septembra 1917. kada je pušten. U Božićnoj pobuni 1918. godine, pokušao da posreduje u cilju izbjegavanja krvoprolića, pregovarajući s pobunjenicima. U februaru 1919. dobio poziv da pođe u Beograd, zajedno s Mitrom Martinovićem i Jovom Bećirom, i prešao u jugoslovensku vojsku. Dodijeljen štabu II armijske oblasti sa sjedištem u Sarajevu. Kasnije službovao u Beogradu, gdje je i umro. Vidi više: *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 5,1194.

[63] Vidi više: Šerbo Rastoder, *Životna pitanja Crne Gore 1918-1929*, Bar 1995,58-70.

dragocijenu krv, za oslobođenje ove stare Zetske prestolnice, oko koje je ostavila posijano preko 4.000. grobova.

Bugarski rat.[64]

1913. g. odma po svršetku rata sa Turskom iskrsnuo je rat između Srbije i Bugarske. Crna Gora sklopila je savez sa Srbijom i Grčkom protiv Bugarske i prema tome poslala je jedan dio svoje vojske u pomoć Srbiji protiv Bugarske.

25 strana rukopisa

[64] Sva podvlačenja su u originalu teksta.

Nastavak iz familijarnog života.

Rat sa Turskom i Bugarskom svršen je, svak se vratio svojoj kući, u ovim ratovima mnoge su majke u crno zavjene, a mnoge familije i nejač ostala je bez svojih hranitelja. Za našu familiju ovi su ratovi sretno svršeni, svi četiri brata bili smo u ratu i po svrštku sastali se zadovoljno kući. Sreća nas je u ratu pratila, a trojica smo bili ranjavati.

11. sept. 912. g. bio sam ja ranjen (o tome sam govorio ranije).

25. jan. 913. g. ranjen je naš najstari brat Labud, prilikom napada na Taraboš i zauzeću Široka, rane su bile opasne, salomjena mu je bila desna noga, rane su se zaliječile, ali je ipak mogla nastupiti opasnost od pozljede rana.

18. marta 1913. g. ranjen je srednji naš brat Blažo, rane nijesu bile opasne, zato je potpuno ozdravio. Najmlađi naš brat Petar ne bijaše punoljetan, ali je ipak učestvovao u cijelon ratu, za cijelo je vrijeme rata bio kod mene.

Rat je sretno za našu familiju svršen, rekao sam zato što smo svi tri bili ranjavati od rana spašeni. Svaki od nas u kojoj se koji jedini nalazio sa vojničkim vrlinama isticao se je među prvim svojim drugovima, tako dasmo rat svršili sa čašću, čime smo se mogli ponositi. Nekolika su naša rođaka poginula, a nekolika ranjena.

I ako su mnoge Crnog. majke i sestre u crno zavjene, a mnogi starci i nejač ostali bez hranitelja, ipak su se oni sa tim ponosili, jer je za Crnogorca poginuti u ratu, ili se raniti bilo nešto veliko, smatrao je to Crnog. za veliku čast, sa tim se ponosila ne samo familija poginulog, ili ranjenog, no i cijelo bratstvo.

Bratstvo, ili u opšte jedinica iz koje je u ratu bilo više mrtvih i ranjenih, računalo se i govorilo da su ono bolji junaci i cijela se jedinica sa tim ponosila; a ono bratstvo ili jedinica iz koje nije bilo no malo mrtvih i ranjenih, za njih se govorilo da nijesu ništa valjali, bili su prezreni.

Primjer. Kralj Nikola u svom dijelu "Nova Kola" rekao je: "U sto borba i megdana ne pogibe sto Lješnjana". Ove su riječi bile strašan poraz i blamaž za cijelu Lješansku Nahiju, zato su i Lješnjani u oči Crnogoraca smatrani kao slabi junaci. Prekoreni sa ovim Lješanski batal. u Turskom ratu 1912. i 13. g. imao je više gubitaka od ijednog Crnogor. batal. tokom cijelog ovog rata junački su se borili, tako da se Lješanski batalj. u ovom ratu ubrojio u najhrabrije Crnog. batal.

Dakle sa ovim oću da rečem da je Crnogorcu najsvetije bilo poštenje i junaštvo, i o tome otimali su se, bratstvo i bratstvo, pleme o plemenu, nahija o nahiji i t. d. To je Crnogorce i uzdiglo do one visine i priznanja kod čitavog čovječanstva.

Usljed gore navedenog svako ono bratstvo ili jedinica iz koje je više poginulo ili se ranilo, smatralo se to za čast, pa i ako su mnoge familije za navijek u crno zavjene i ostale bez svojih hranitelja.

Po svršenom ratu, naša je familija, produžila svoj prvašnji rad u kom sasvim dobro napredovasmo naročito u trgovini.

Odma poslije rata određen sa na specijalnoj službi u Metohiji i postavljen za Komand. "I-ve Brdske brzometne Pećsko Đakovačke baterije". Za komandire vodova u područnoj mi bateriji bijahu određeni moji dva školska druga Manojlo Vešović i Radosav Džaković.

1913. g. odma po mom polasku na službi u đakovici unaprijeđen sam ja i moji drugovi u čin kapetana za ratne zasluge, ali pošto su ovom prilikom unaprijeđeni i oni oficiri koji u ovom ratu nijesu bili dobri to me ovo unapređenje nije nimalo obradovalo.

Specijalna služba na kojoj sam određen, bijaše veoma dobra i ugledna prema mojim drugovima, jer kao što se vidi i iz naziva same baterije koja bijaše prva po redu. Ovom prilikom određeni su na specijalnu službu najsposobni Crnogor. oficiri, ostali koji nijesu imali mjesta specijalne službe, ostali su kod svojih kuća sa nekom malom platom. I ako ova služba bijae tako lijepa i u ovo vrijeme ugledna, ja ipak nijesam bio veoma zadovoljan, usljed tog ašto sam kod kuće bio prilično dobrostojan, a kako mi se braća zanimahu sa trgovinom, to i mene bijaše taj rad omilio te se i ja rado šćah posvetiti trgovačkom poslu.

Najprije sam u Đakovici na službi pošao sam i tako trajao do aprila mjeseca 1914. g.

6. apr. 1914. god. preveo sam u Đakovicu i familiju t.j. ženu, u ovo doba moj najmlađi brat Petar bijaše u rekrete u Đakovici, koji u slobodnom vremenu bijaše član familije.

U Đakovici sam trajao sve do objave Evrop. rata. Život u Metohiji bijaše lijep, i jeftin, najteže bijaše to, što onamošnji Arbanasi nebijahu dovedeni do reda, to se češće puta na granici, kao i u Unatrašnjosti Metohije dešavahu pomanji neredi.

Komandant Divizije u Metohiji bijaše Brigadir Radomir Vešović[65], oficir sa puno energije, a sa uspjesima u ratu opivan u slavu, te bijaše silan da ove krajeve, i

---

[65] Vešović Radomir (25.3/6.4.1871 - 1938) - brigadir i političar. Rođen je u Lopatama, u Lijevoj Rijeci, gdje je završio osnovnu školu. Nižu gimnaziju je završio na Cetinju, a oficirsku školu u Italiji 1887. Sa činom poručnika (1891) postavljen za ađutanta kolašinske brigade. Sa tog položaja je 1895. premješten za nastavnika u novoosnovanoj podoficirskoj školi u Podgorici (1895-1901). Godine 1905. biran za narodnog poslanika u svom kraju a 1906. je postavljen za komandanta Gornjovasojevićke brigade i političkog pograničnog komesara između Crne Gore i Turske, sa sjedištem u Andrijevici. Tu dužnost obavljao je do jeseni 1912. Godine 1908. premješten i postavljen za načelnika vojnog ministarstva, a potom za šefa štaba II divizije sa sjedištem u Podgorici. U Balkanskim ratovima komanduje Gornjovasojevićkom brigadom sa kojom postiže velike vojne uspjehe u oslobađanju Plava, Gusinja i Metohije. Sa svojom brigadom učestvovao i u borbama oko Skadra i njegovom zauzimanju 1913. Nosilac je medalje Obilića i nazivan *vitez od Brdanjolta.* U Prvom svjetskom ratu komandovao je Starosrbijanskim odredom sa kojim je držao front prema Albaniji. Uprkos protivljenju saveznika, na zahtjev crnogorske vlade, osvaja Skadar, juna 1915. U vladi Lazara Mijuškovića, obrazovanoj početkom 1916., izabran za ministra vojnog i na tom položaju ga zatiče kapitulacija Crne Gore. Zajedno sa ministrima Markom Radulovićem i Ristom Popovićem, činio je tzv. *krnju vladu* i ostao je u pokorenoj Crnoj Gori. Zbog informacija o pripremi ustanka u toku austrougarske okupacije Crne Gore, generalni guverner donosi odluku o interniranju Vešovića i lica za koje se sumnjalo da stoje sa njim u vezi. Prilikom pokušaja interniranja, Vešović u junu 1916., ubija jednog austrougarskog oficira i sa braćom, Pavićem i Novicom, bježi u šumu. Uslijedile su represalije okupatora, hapšenja i interniranja. Pored ostalih, u Kolašinu je obješen Vešovićev brat Vlajko, Savo Stožinić- Radulović, student prava i Mijat Redžić plemenski kapetan, a otac, žena i dvije ćerke su mu bili internirani. Brigadir Vešović se konačno predao poslije peticije Vasojevića koju su potpisali 11 sveštenika, 13 učitelja i 52 viđena građanina početkom 1918., poslije 17-tomjesečnog komitovanja. Vešović je bio interniran u Grac, odakle je premješten u Peštal, gdje ga je zatekla kapitulacija Austrougarske. Preko Praga i Zagreba, na putu za Crnu Goru, bio je uhapšen i zadržan u Slavonskom Brodu, dok se ne izglasaju odluke na Podgoričkoj skupštini. Kasnije je bio primljen u čin generala u vojsku KSHS i raspoređen na mjesto komandanta divizije u Skoplju. U junu 1919. je poslije šikaniranja i omalovažavanja, penzionisan. Po dolasku u Peć, marta 1919. spriječen mu je ulazak u Crnu Goru zbog sumnji da stoji u vezi sa pobunjenicima. Kada je u julu 1919. stigao sa familijom u Andrijevicu po odobrenju ministra vojnog KSHS, Nikola Pašić je zahtijevao od tadašnjeg predsjednika vlade, Stojana Protića, da se Vešović ukloni iz Crne Gore, jer se sumnjalo da on ima za sobom *polovinu Vasojevića.* Stavljen je pod policijski nadzor. U septembru 1919. ministar vojni, general Stevan Hadžić, naređuje da se Vešović prinudno sprovede u Beograd, gdje je stigao u pratnji majora Dimitrijevića, početkom oktobra. Već u

omanji nered ugušivaše sa krvlju stoga bijaše postao i strah za cijelu Metohiju i dio pogranične novouspostavljene Arbanije.

U Evropskom Ratu.

26. jula 1914. g. Crna Gora je objavila rat Austriji, i potom Njemačkoj i Turskoj. Odma poslije, objave rata dobio sam naređenje da se sa bater. krenem za Plevlja i stavim na raspoloženje onamošnjem komandantu brigade Brigadiru Luki Gojniću.

Baš ovih dana žena mi bijaše bolesna morao sam je onako bolesnu ostaviti kod kuma Luke Đ. Lekića u Peć, koji onda bijaše sreski kapetan.

Sa baterijom sam se krenuo preko Peći, Rožaja, Bijelog Polja i stigao u Plevlja, odakle sam se javio kom. Divizije koji bijaše na Boljaniće. Dobio sam naređenje da se odma krenem za Čelebiće.

U 2. sata poslije podne stigao sam na čelebiće[66] sa brigadijom i odma zauzeo položaj pošto naša vojska bijaše u borbi.

Naša vojska koja držaše Čelebiće raspolagaše samo sa dva stara topa gotovo bez ikakve važnosti, zato se mome dolasku pješadija jako obradovala, naročito poslije uspješne paljbe iste večeri. Neprijatelj također na ovim položajima raspolagaše samo sa dva brtska topa, koji bijahu smješteni na otvorenom položaju, poštu su već ranije bili poznali moć naše art. na Boljaniće, zato mije i izašlo za rukom da odma rasptrojim neprijatelj. bater. i prinudim je na ostupanje sa položaja. Prema izvještaju kojeg smo iste večeri dobili od seljaka koji noću prelazahu k nama, izviješteni smo, da su naši metci koji su pali u neprijat. bateriju ubili jednog oficira i nekoliko vojnika i da se baterija u najvećem neredu povukla.

Sjutra dan u svitanju neprijatelj je sa jakom snagom napao da povrati Čelebiće, koje naša vojska bijaše ranije zauzela. Borba bijaše jaka, neprijatelj je tučen sa jakom puščanom mitralješkom i topovskom vatrom i odbiven od naših položaja, odma iza podna naša je vojska po naređenju priješla u kontra napad, neprijatelj je prinuđen na ostupanje.

U ovom boju odlikovao se bat. pPoljski, či kom. bijaše Boško Bošković[67]. Odlikovao sam se i ja sa baterijom usled čega sam dobio pismenu pohvalu od Komandanta. Naša je vojska imala gubit; ali nepr. više.

---

novembru je bio prebačen u zatvor, u Sremsku Mitrovicu, zajedno sa sinom, poslije pokušaja bjekstva u Rumuniju, odnosno Rusiju. U istražnom zatvoru proveo 15 mjeseci, da bi na suđenju, održanom u februaru 1921., bio oslobođen kao nevin. Početkom 1921. se vratio u Crnu Goru, gdje se uključio u politički rad Crnogorske stranke, kao član njenog Glavnog odbora i poslanički kandidat. Umro je 1938. i sahranjen u Slavonskom Šamcu, u grobnicu muža svoje kćerke. Njegov sin Dušan odbio je inicijativu Vasojevića da se Radomirovi posmrtni ostaci prenesu u rodni kraj, zbog uvreda i poniženja koje je doživio njegov otac. Vidi: *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 5, 1169.

[66] Transkripcija je ista kao u originalu.

[67] Bošković L. Boško (Polja, 1887 - Cer, 8. 11. 1924), rezervni pješadijski poručnik, inspektor Ministarstva unutrašnjih djela. Nižu gimnaziju i oficirsku školu završio na Cetinju. Poslije dobijanja čina potporučnika 1908. bio ađutant Poljskog bataljona i učitelj. Od 1914. komandant Poljskog bataljona, istakao se u boju na Glasincu. U junu 1916. interniran prvo na Mamulu, potom u *Bodogasonj* i na kraju u *Karlštajn*. Po završetku rata radio na ujedinjenju, organizaciji novih vlasti, bio na čelu vojnog komiteta pri Izvršnom narodnom odboru. Kao pristalica bezuslovnog ujedinjenja aktivno učestvovao u slama- nju Božićne pobune. Napustio vojnu službu poslije neuspjeha njegove misije u Beogradu da riješi oficirsko pitanje u Crnoj Gori. Ubrzo postavljen za okružnog načelnika u Kolašinu, inspektora Ministarstva unutrašnjih poslova za Crnu Goru. Posebno se istakao u suzbijanju komitskog pokreta u Rovcima. Te

I ako je neprijatelj odbiven sa uspjehom sa Čelebića, naša je vojska po naređenju morala napustiti Čelebiće iste večeri, usljed toga što je naša vojska na desnom krilu, a na frontu prema Čajnici pod pritiskom mnogo jačeg neprijatelja, napustila Čajnice i povukla se u pravcu Metaljke.

Usled gore navedenog napustili smo Čelebiće ostavljajući pune magazine hrane, odjeće, obuće i drugog ratnog materijala, koji je ovđen nađen pri zauzeću Čelebiću. Na žalost nije se imalo mogućnosti sve ovo evakuisati u pozadinu. Naša zaštitnica zapalila je veći dio ovih magazina i kasarna.

Sjutra dan poslije podne, dobio sam naređenje, da se sa baterijom krenem za Boljaniće, prema ovom naređenju morao sam se odma krenuti, noć mračna, gotovo se ne vidi ništa, putovi nepoznati, a bez pratnje od pješadije, za puštovođe sam uzeo neke seljake koji su nam poslije ponoći utekli u onoj pomrčini, vojnici i konji umorni, jer smo za cijelo vrijeme putovali usiljenim maršom. U samom svitanju priješao sam rij. Ćehotinu i stigao na Boljaniće i zauzeo već određeni položaj od komand. Čim sam zauzeo položaj neprijat. je već bio na Ćehotini u 10. min. vremena spasao sam se, da sa bater. ne panem ove noći u ruke neprijatelju. Kretanje ove noći bilo je strašno, kolona baterije bijaše se protegla, konji, a i vojnici pozapirali, 120. tovarnih konja od kojih pola bijaše već pozapiralo. Sreća je u tome, što se područna mi baterija sastojaše iz rekruta, mladih vojnika disciplinovanih, poslušnih i okretnih, a da vojska nebijaše ovakva, sigurno je da sam ove večeri izneznanja đe se nalazi neprijatelj pasti u njinim rukama.

Ovako usiljenim maršom morao sam se kretati usljed toga što cio ovaj odred imaše samo ovu jednu brzometnu bater. zato sam se uvijek morao naći onamo đe se predviđala veća opasnost od neprijatelja, to mije padalo vrlo teško s tim više što naša pješadija u opšteslabu je pažnju vodila o kretanju artiljer. zato i komand. bater. naročito brd. morali su uvijek biti uviđavni.

Kako neprijatelj prvog dana bijaše zauzeo Čajnice i krenuo se u pravcu Metaljke, a kako naša vojska koja je držala Metaljku nije se bila u stanju oduprijeti povukla se k Boljanićima.

Komand. ovog odreda t.j. Sandžaskog bijaše brigadir Luka Gojnić. Odred bijaše sastavljen iz Plevaljske i Bjelopoljske Brigade, obije ove dvije brigade bile su sastavljene od vojske iz novodobivenih krajeva, vojska ni najmanje hrabra, a još manje disciplinovana u opšte vojska slaba.

Ovom odredu bijahu dodijeljena samo nekoliko bataljona od stare Crnogor. vojske i to dva Vasojevićska, Andrijevački i Kraljski, dalje Poljski i JezeroŠaranski, dvije čete regruta i nekolika stara sporometna topa. Front koji ovaj odred držaše bijaše ogromne veličine.

Poslije pada Metaljke, komandant je dao naređenje, da se zauzmu položaji oko Boljanića i da se dadne odbrana Plevalja, jer se mislilo daće neprijatelj preko Boljanića nastupiti k Plevljima, do čim neprijatelj se javio dolinom Ćehotine neopažen i bez ikakva otpora marširaše k Plevljima. Naša vojska koja držaše položaje na Boljanićima morala je ostupiti jer se neprijatelj javio u bok.

---

poslove je obavljao bahato i surovo, sprovodeći teror prema političkim neistomišljenicima, te je protiv njega 1921. godine podnijeta interpelacija Narodnoj Skupštini. Ubijen 8. novembra 1924. od strane, crnogorskih komita u mjestu Ceru. Njegovo ubistvo je neosnovano pripisano Jusufu Mehonjiću, što je poslužilo njegovim pristalicama da izvrše osvetu, praveći *pokolj u Šahovićima* nad nedužnim muslimanskim življem. Sahranjen u Poljima kolašinskim.

Ja sam sa baterijom zauzeo položaj je Boljanićkom Visu, odakle sam otpočeo paljbu protiv neprijat. koji kolonom nastupaše k Plevljima, samo sa topovskom vatrom prinudio sam neprijatelja da se razvije u borbi.

Naša pješadija, naročito ova iz novodobivenih krajeva razišla se i dala u divljem bjegstvu, bez ikakva reda i naređenja.

Na ovom položaju đe bijah ja sa topovima samo bijaše ostalo nekoliko oficira čija se vojska bijaše razišla, borbu iz topova vodio sam sve dok je neprijatelj došao u neposrednoj blizini, nijesam htio ostupiti dajući uzaludan primjer našoj pješadiji nebili se povratio bar kogod, da se dadne neprijatelju otpor, jer ovaj položaj bijaše veoma podesan.

Ova borba bijaše strašna za mene i područnu mi bateriju, a veoma interesantna za svakog onog koji čujaše i viđaše, đe se vodi samo art. borba protiv neprijat. art. i pješadije. Ova je borba i ako nije imala uspjeha velikih, poslužila za veliku čast mene i područnim mi vojnicima, a blagodareći nekolicini od pješačkih oficira, koji su mi pomogli skupiti bater. sa položaja i povući je u dotičnoj šumi nijesam pao u ruke neprijatelja, koji bijaše nas obišao sa svih strana, ali koristeći se sa šumom izbjegao sam ropstvo.

Poslije 24. sata moga ostupanja sa baterijom, usamljen bez iđe pješadije, stigao sam na Jabuci, đe bijaše kom. odreda Brig. Gojnić sa nekoliko ofic. i ordonasa i sa jednim mitrolješkim odjeljenj. docnije su nam se od nekuda pridružila i dva Vasojevićska bat. Kralj. i Andrijevački, o ostaloj vojsci nije se znalo ništa, niti je komandant odreda sa njima imao veze, niti znao đe se nalazli.

Ostupali smo i lutali po planinam i šumama sve dok je stigla pomoć iz St. Crne Gore i Metohije. Iz St. Crne Gore došao je Janko Vukotić sa nekoliko vojske, a iz Metohije brigadir Milo Matanović sa rekrutima.

Gore rečeni događaji odigravali su se početkom avgusta.

Neprijatelj se nije dugo zadržao u Plevljima i na zauzetim položajima, ostupio je u pravcu Drine.

Naša je vojska zauzela Plevlja i uputila se k Drini, do rij. Drine došli smo bez velikog otpora, neprijatelj je dao jednu omanju odbranu na Kazara, ali je i odatle proćeran te tako smo zauzeli položaje obalom Drine.

Ovaj Crnogorski odred koji operisaše Sandžakom dobio je naziv „Sančačka Vojska" a njen komandant bijaše serdar Janko Vukotić[68].

Na Drini smo se zadržali nekoliko dana, vodila se samo art. borba. Ja sam sa baterijom zauzeo položaje prema Goraždi imao sam zadaću tući Goraždu i neprijatelj. artiljeriju koja bijaše smještena više Goražde i lijevo od nje. Goraždu i neprijat. artilj. art. tukao sam za nekoliko dana sa uspjehom, uspio sam za ovo vrijeme uništiti jedan neprijat. top i jedno mitralješko Odjelj.

Između Goražde i Ustiprače, naša je vojska uspjela prijeći Drinu, iste večeri priješao je veći dio naših trupa Drinu, zauzeli smo Goraždu, potoom Rogaticu Sokolac do Romanije pl.

Na lijevom krilu Sandžačkog odreda bio je Crnogor. odred pod komandom Divizijara Mitra Martinovića[69], koji bijaše posio položaje prema Sarajevu, a na desnom krilu bijaše Srbijanska vojska, koja držaše položaje usporedne Sandžačkoj vojsci.

[68] O Janku Vukotiću vidi fusnotu broj 62.

[69] O Mitru Martinoviću vidi fusnotu broj 58.

Ovi su položaji držati za nekoliko dana, a bez velikih borba na frontovima svih tri odreda. Oktombra naša je vojska morala napustiti Romaniju i sve ranije položaje i povući se na Glasinac, usled toga što je neprijatelj uspio potisnuti Srbijansku vojsku koja držaše položaje na desnom krilu Sandžačke vojske.

Glavna snaga naše vojske t.j. Sandžačke, zauzela je položaje na ivicama Glasinačkog polja i odpočela se utvrđivati.

Ja sam sa baterijom zauzeo položaj na Mlađu, na samoj prednjoj linije između Uskočkog bat. i Vasojevićske brigade, neprijatelj nije nam dao vremena utvrditi se.

Oktombra noću priblizio se do naših položaja a u svitanju izvršio je napad, neprijatelj je izvršio napad na svim položajima naše vojske, ali glavni napad bijaše uperen na Mlađu, jer sa padom ovih položaja na Mlađu padahu i ostali desno i lijevo.

Neprijat. napad bijaše žestok, noću bijaše uspio privući svoje trupe u neposrednoj blizini naših položaja, prvi metak topovski bio mije na 800. met. ostojanja i to protiv druge neprijat. linije, a prva bijaše već stigla do samih naših položaja i odpočela vršiti juriš. Neprijatelj je dočekan sa jakom vatrom, puščanom, topovskom i mitralješkom, borba bijaše žestoka, neprijat. artiljerija tučaše našu pozadinu, jer prednje naše položaje nije mogla usljed svoje pješadije koju je izčekivala da zauzme na juriš naše položaje.

Ova krvava borba trajala je do 2. sata poslije podne, do kad je naša vojska izvršila kontra juriš, neprijatelj je slomjen i da se u bjegstvo gonjen od naše vojske do noći, neprijatelj je ostupio u pravcu Žgljebova.

No iste noći naša se vojska morala povući na svojim ranim položajima usljed neuspjeha Srbij. trupa u svom pracu, a na desnom našem krilu.

Neprijatelj je ovog dana imao mnogo mrtvih, ranjenih i zarobjenih, a i naša je vojska imala gubitaka naročito bat. Uskočki, koji je junački izvršio kontra juriš na neprijatelja.

Ja sam sa baterijom ovog dana mnogo koristi doprinio našoj pješadije koja je izvršila kontrajuriš i imao sam prilično gubitaka.

Neprijatelj je ponovo napao sa još jačom snagom na naše položaje, borba je bila strašna, neprijatelj je uvijek odbivat, glavni napad neprijatelj ponovo bijaše uperio na položajima Mlađa, borba je bila i danu i noću, topovska mi municija bijaše već gotovo mankala, naša je vojska dobila naređenje da ponovo izvrši kontra juriš, ispred same noći izvršen je kontra juriš u ovom jurišu učestvovao sam i ja sa tobdžijama, jer nam bijaše mankala topovska municija ovom prilikom sam i ranjen[70].

Neprijatelj je potisnut sa velikim gubitci i izgubivši nadu na uspjeh u pravcu Mlađa đe je za nekolika dana vršio glavni napad, toje izmijenio pravac napada i napao na lijevo krilo naše vojske u pravcu Kolašinske brigade koja držaše položaje lijevo od Glasinačkog Polja.

Neprijatelj poslije žestoke borbe uspio je potisnuti Kolašinsku Brigadu i javiti nam se u lijevi bok, usljed čega su Sandžačka vojska, kao i odredi na desnom i lijevom krilu morali napustiti Glasinac i povući se u pravcu Drine.

Borba na Glasincu trajala je za dana i noći tj. Od....... do .....[71] ova je borba bila između nejčuvenih i najkrvavih boraba u Crnogorsko-Austrinskom ratu, neprijatelj je imao mnogo gubitaka, a i naša je vojska ostavila puno posijanih grobova po „Glasinačkom polju“.

---

[70] Podvučeno u originalu.

[71] Nečitko.

Komandant Divizije koja je držala položaje Mlađa bijaše brigadir Luka Gojnić, a kako je Gojnić uoči same bitke pao sa konja i slomio nogu, to ga je zamijenio brigadir Milo Matanović[72], koji je za cijelo ovo vrijeme bio kom. ove divizije, ova je divizija izdržala najveće borbe i najuspješnije na Glasincu. Ja sam se sa područnom mi baterijom istakao, usled čega sam i dobio pohvalu, naročito je pješadiji palo u oku hrabrost mojih tobdžija i uspješnost topovske vatre, zato smo imali veliko poštovanje od cijele vojske i oficira.

Na Drini.

Pošto je naša vojska napustila Glasinac povukla sa Drine, na onim istim položajima koje smo držali prije prelaska Drine. Naša je vojska sa sobom dovela prilični broj stoke za ishranu.

Na položajima na Drini naša je vojska trajala dugo vremena, jakih borba nije bilo samo prepucavanje preko Drine. Sa ovih položaja često su naše izvidnice prolazile preko Drine čak do Glasinca i Romanije, radi ispitivanja neprijatelj. snaga.

Sa baterijom držao sam položaj prema Goraždi, docnije prema ustiprači, stalno smo bili na oprezi da neprijatelj ne uspije na kom bilo mjestu prijeći Drinu, ali neprijatelj na ovom frontu nije nijedan pokušaj učinjen.

Ovoliko dugo trajanje na jednom mjestu postalo je bilo veoma dosadno.

1915. g. neprijatelj je priješao Drinu na Višegradu, neprijatelj je sa većim snagama odpočeo ofanzivu i odpočele su jake borbe.

Oktombra dobio sam naređenje da se sa baterijom krenem preko Lima za Suhu Goru, đe neprijatelj bijaše priješa Drinu i odpočeo nastupati.

Neprijatelj sa jakim snagama bijaše počeo nastupati k Suhoj Gori, Vikri i Vardi i ostalim drugim položajima.

Naša vojska koja držaše ove položaje sa uspjehom je za nekoliko dana odbijala neprijateljske napade, borbe su bile velike, a naročito 18 i 19. oktombra, kad je naša vojska izvršila kontra napad i potisnuvši neprijatelja zarobila: 4 brd. brz. topa, 1. mitraljez. do 300. vojnika i nekoliko oficira.

Ova je borba bila jedna između najčuvenih i najuspješnih bora ovoga rata.

Komandant ove Divizije koja je ovom prilikom okazala uspjeh na položajima varde i Suhe Gore i koja je slomivši neprijatelja oduzela mu ovaj ratni plijen, bijaše Milo Matanović brigadir.

Ja sam se sa baterijom i ovom prikom odlikovao kao i ranije, zato sam ovih dana predložen za unapređenje u činu Komandira i za odlikovanje Obilića Medaljom.

Po svršetku ove borbe, na topovima sa kojima sam ja komandovao municija bijaše na mankanje, ostalo nam bijaše vrlo malo metaka. Ja sam naimenovat

---

[72] Matanović Milo (Cetinje, 1871-1955) - brigadir, ministar vojni u vladi Andrije Radovića i predsjednik treće crnogorske vlade u egzilu(4.1.1917-29.5.1917). Završio vojne škole u Rusiji i unapријeđen za potporunika ruske vojske 1898. Iste godine stupio u crnogorsku vojsku u činu poručnika. U Balkanskom ratu komandovao prethodnicom Istočnog odreda, dok je u Prvom svjetskom ratu komandovao I sandžačkom i Limskom divizijom. Našavši se u egzilu, prihvatio se mjesta predsjednika vlade. To mjesto je pokrivao manje od pola godine i obično se,kao jedini uspjeh njegove vlade, ubraja ponovno izlaženje *Glasa Crnogorca*. Napustio crnogorsku emigraciju odmah poslije odluka Podgorike skupštine, vratio se u zemlju i bio primljen u jugoslovensku vojsku 1919. sa nižim činom. Penzionisan kao pukovnik 1923. godine.

za komandanta art. Kosovskog Odreda i pošao sam u štabu odreda, a na topovima ostao je kapetan Radosav Džaković.

Komandant Kosovskog odreda bijaše brigad. L. Gojnić. Naš je odred održao još neke borbe zadržajući neprijatelj. prodiranje, ali usljed sloma Srbijanske vojske, odaslate su Srbijanskoj vojsci dvije naše brigade u pomoć, t.j. Lovćenska brigada i Kučko-Bratonoška, tj. osim „Javorskog odreda", koji pod kom. Petra Martinovića bijaše ranije odputovao u Srb. granici.

Ostupanje u unutrašnjost i Opšta rezerva

Usljed sloma podpunog Srbijanske vojske, morala je istupiti i našao vojska koja držaše položaje prema Višegradu i rijeci Drini.

Naše trupe koje su bile odaslate u pomoć Srbijanskoj vojsci, štiteći ostupnicu Srbij. vojske vođahu ogorčene borbe u pravcu Javora.

Naš je odred dobio naređenje da ostupa za unutrašnjost Crne Gore, zato smo ostupali preko Sjenice, Prijepolja, Bijelog polja, Mojkovca, za Kolašin a odatle za Danilov-grad, jer naš odred bijaše određenim za Opštu Crnogor. Rezervu.

Na Danilovom-Gradu, zadržali smo se samo nekoliko dana.

Decembra odred je dobio naređenje da se krene za Lovćen,

Stigli smo na Cetinje, a odatle od putovali za Lovćen, kad smo stigli na Lovćen već ne postojaše „Lovćenskog odreda" Kuk i svi prednji položaji pali, naša vojska ostupa u neredu i strašna demoralizacija nadvladala, naša artiljerija sve bombardovata i oštećena, Lijevo krilna kolona Lovćenskog odreda napustila položaje i razišli se kućama (Crmn. brigada) njen komandant Ivo Đurović[73] sa nekoliko oficira i ordonansa došao na Lovćen; reštvo vojske Lovćenskog odreda sakupilo su u onoj Kotlini na Presjeci. Ovom prilikom naimevan je za komandanta Lovćenskog odreda Brigadir L. Gojnić, sa zadatkom da dade potonju odbranu Lovćena na Presjeci. Položaje na Presjeci zauzela je Kučko-Bratonoška Brigada i Riječko Lešanska, a na lijevom Krilu bijaše Zetska brigada.

Na Presjeci se nijesmo dugo zadržali niti smo sačekali neprijatelja dobili smo naređenje, da ostupamo u pravcu Cetinja. Prije no smo stigli na Cetinje, Cetinje bijaše okićeno bijelim zastavama i nekoliko viđenih ljudi na čelo Mitropolitom Banom Mitrofanom[74] spremahu se da izađu u susret Austrijanskoj vojsci do Bajica.

---

[73] O Ivu Đuroviću vidi fusnotu broj 51.

[74] Mitrofan Ban (Grbalj 1841 - Cetinje1920), mitropolit crnogorski. Školovao se u privatnim parohijskim i manastirskim školama u Boki Kotorskoj. Zamonašio se 1866. godine u manastiru Savini. Za nastojatelja manastira Podlastve postavljen je 1867, da bi 1870. godine bio proizveden za igumana manastira Morače. Postao je arhimandrit 1877. godine i u to vrijeme se isticao u borbi sa Osmanlijama. U svojstvu arhimandrita bio je administrator Crnogorske mitropolije, a takođe i Zahumsko- raške eparhije. Izabran je 1884. za crnogorskog mitropolita, a hirotonisan je 1885. u Petrogradu. O tome je obavijestio pismom Vaseljenskog patrijarha Joakima II, u kojem se kaže: *Mi smo se iz Rusije povratili i u ime Božije zauzeli smo svetu katedru Mitropolije autokefalne crkve u bogoštićenom Knjaževstvu Crnogorskom na koju smo i DuhomSvetijem i pozvati*. Mitropolit Mitrofan je ostao prepoznatljiv po mnogobrojnim reformama izvedenim u Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi: inicirao je rad na crkvenom zakonodavstvu, organizovao duhovne sudove, obezbijedio sveštenicima uredno primanje materijalnih prinadležnosti, naredio sveštenicima da svoja narodna odijela zamijene crkvenim mantijama, djelovao na podizanju prosvjetnog i duhovnog nivoa crnogorskog naroda. Odlikovao se i kreativnim radom i napisao je nekoliko zapaženih djela: *Besjede, Kratkicrkveni ustav, Pomoćno uputstvo pri ispovijesti i Sedam tajni Novog Zavjeta*. Vidi više: *Istorijski leksikon Crne Gore* , knj.4,887

Naša je vojska i Cetinje napustila, a zauzela položaje visovima i brežuljcima oko Belvedera desno i lijevo, ni na ovim položajima nije davata odbrana, dobili smo naređenje za ostupanje, ostupili smo do Hana Mašanovića, đe smo i dali malu odbranu, a odatle ostupili smo na Krnjičke Kamenice zauzeli smo onamošnje položaje, jer bijahu nade, da će se potonja brana dati na „Carevom Lazu". Neprijatelj već bijaše ušao u Crmnici, sa Vir-pazarom bijaše prekidena telegrafska i telefonska veza.

..... Odpočeli su pregovori sa Austrijom o miru, Kralj je napustio Podgoricu i odputovao za Skadar[75]. U Crnogorskoj vojsci svuda nastao nered i glad, jer naša vojska potonjih mjeseci ishranjivaše se samo sa onim što mu od kuće šćaše doći.

Ranije od ovoga zavladao bijaše nered i među Srbijanskom vojskom, jedna poveća jedinica Srbijanaca bijaše se uputila, da probije front Crnog. vojske i da se preda neprijatelju, sa ovom srbijanskom jedinicom naše trupe na frontu morale su se tući tek da ih ne puste da uteku neprijatelju. Uopšte nastao veliki nered i demoralizacija.

Neprijatelj već prodiru k Baru, Arbanasi se okuražili i odpočeli napadati naše trupe koje bijahu kroz sjeverni dio Albanije.

Srbijanska vojska pod zaštitom Crnogor. vojske ostupila mirno k Moru, a Crnogorska vojska blagodareći neumjetnosti naše vlade ostala je u ropstvo, nemajući

---

[75] Iz Crne Gore su na put pun neizvjesnosti, poput srbijanskog kralja Petra i belgijskog kralja Alberta, krenuli članovi dinastije Petrovića, kralj Nikola i predsjednik vlade Lazar Mijušković na savezničku teritoriju iz Podgorice 6/19. januara 1916. godine u dvije grupe. Preko Skadra, Medove, Drača, Brindizija, Rima, kralj je sa svojom pratnjom, u kojoj su još bili njegov sin Petar i nekoliko ljudi bliskih dvoru (Petar Plamenac, braća Popovići), stigao u Brindizi 22. januara, gdje ih je sačekao Lazar Mijušković i nekoliko ministara koji su prispjeli dan ranije, potom su, poslije kratkog zadržavanja u Rimu, nastavili za Francusku. Prethodno je i kraljica Milena sa Ksenijom i Vjerom krenula na neizvjestan put. U Lionu su se sastali 23. januara 1916. godine. Sjedište crnogorskog dvora u egzilu bilo je u Lionu u hotelu *Grand*, a potom od početka marta 1916. godine u starom dvorcu Merinjak kod Bordoa, koji je Francuska bila odredila za sjedište kralja Nikole i njegove vlade. Odatle su se dvor i vlada 1. jula 1916. preselili u Viši, gdje se dvor smjestio u vilu *Mažestik*, svita u hotel *Astorija*, dok je vlada ostala u Bordou. Poslije kraćeg boravka u Višiju (do 20. jula), potom u Parizu (hotel *Meris*, gdje će kralj često odsjedati), i poslije povrataka iz Poa (mjesto ispod Pirinejskih Alpa, gdje će više puta odlaziti sa ženom i kćerkama), u novembru 1916. godine konačno su se kralj i vlada skrasili u Nejiu kod Pariza (Neuilly sur Siene rue Ancelle 9 et 4). Tu se nalazio dvor, jedna vila, kuća blizu dvora za perjanike i malo dalje kuća u kojoj su smještena ministarstva po preseljenju iz Bordoa.

U februaru 1916. godine crnogorski zvanični krugovi operisali su ciframa od oko 300 izbjeglih činovnika sa porodicama, sa oko 100 studenata i oko 1500 izbjeglica koji su se našli u egzilu. Istovremeno je kraljeva porodica sa pratnjom brojala 39 osoba.

U maju 1920. godine kralj Nikola se sa porodicom (kraljicom Milenom i kćerkama Ksenijom i Vjerom) seli u Kan i kasnije u Kap d'Antib na Azurnoj obali. U Nejiu je bilo formalno sjedište vlade do aprila 1921. godine, iako se tamo, osim dr Pera Šoća i pojedinih činovnika, od maja 1920. godine nijesu nalazili drugi ministri. Plamenac je svoj boravak u Rimu u zgradi crnogorskog konzulata (Via Volturno 7) nastojao prikazivati *privremenim*, a od aprila 1921. godine kao sjedište Kraljevske vlade predstavljan je Sanremo iako je formalno sjedište bilo u crnogorskom konzulatu u Rimu, koji se avgusta 1922. preselio na drugu lokaciju (XX Settembre 26). Prestolonasljednik Danilo je sa ženom stanovao u Kap Martinu na Azurnoj obali, gdje mu je za ordonans oficira bio dodijeljen potporučnik Pavle Matanović, da bi u aprilu 1919. godine bio u Sanremu, dok je drugi sin Petar često mijenjao mjesta boravka i nalazio se najviše u Italiji a za ordonans oficira imao potporučnika Iva Radonjića. U toku rata i kasnije se u emigraciji u Švajcarskoj nalazila i kraljeva kćerka Ana i zet Franc Batemberg, kao njemački emigranti, da bi poslije Oktobarske revolucije u emigraciju prispjeli i njegova ćerka Milica i zet Petar Nikolajević Romanov. Oni su iz Petrograda izbjegli na Krim, pa potom pred ofanzivom Crvene armije preko Carigrada u Italiju, u Đenovu, gdje su, prema svjedočenju savremenika, živjeli u velikoj oskudici. Vidi više: Šerbo Rastoder, *Crna Gora u egzilu,* I-II, Podgorica 2004, 44-95.

vremena ostupiti za Skadar, jer neprijatelj već bez ikakva otpora prodiraše k bojani, a sa ove druge strane obunili se Arbanasi, tako da naša vojska nije mogla ostupiti.

.... ja sam sa brigadirom Gojnićem došao u Podgorici, tu smo našli i našu vladu koja je saopštila vojsci i narodu da bude svak miran, i da se vlada riješila ostati u zemlji, vlada svakome savjetovaše da ostane kod svoje kuće.

Ja sam se riješio sa BrigadiromGojnićem i sa još nekoliko oficira poći za Skadar, a odatle na strani, zato smo iste noći pošli za Plavnicu, a odatle za Skadar, samnom bijaše i moj najmlađi brat Petar.

Kad smo stigli u Skadar, ja sam se sa bratom zadržao na vaporu[76] sa nekim našim vojnicima koje smo ispitivali o našim domaćim, jer za vrijeme cijelog rata nijesmo ništa o našim domaćim razumjeli. Ovo malo zadocnjenje učinilo je te sam se razdvojio od Gojnića i odocnio moj polazak za Medovo.

Neprijatelj već bijaše zauzeo Taraboš i počeo prelaziti rij. Bojanu. Crnogor. komanda iz Skadra i svi oficiri ostali u Skadru i kreću za Podgoricu, ja sam se sa mojim bratom Petrom vratio opet natrag za Podgoricu, đe smo bili nekoliko dana, a odatle pošli našoj kući u Krnjice.

Ovo je u sasvim kratkim crtama doživljaj u Evropskom ratu. Ako budem imao vremena popuniću ga.

25. decembra 1923. g.
Bari (Italija). Marko Vučeraković

Produženje iz familj. života, za vrijeme okupacije Crne Gore od strane Austrije.

Januara 1916. g. došao sam sa svojim bratom Petrom svojoj kući u Krnjice, familiju koju ne bijah za cijelo vrijeme rata gledao našao sam živu, ali najstarijeg brata Labuda u postelji, boljestna od opasne i neizlječive bolijesti „turbekuloze kičmenog stuba" koja bolest bijaše nastupila od rana koje bijaše u ratu dobio. Bolijest našeg brata Labuda davala je cijeloj našoj familiji veliku brigu, s tim više što je bolijest neizlječiva, a sa njegovom ženom Mašom nije se slagao nijedan od moje braće pa ni ja, zato što bijaše velika raskošnica i u opšte slaba i po sve opasna žena. Osim briga koje mi zadavaše bolijest moga brata Labuda, ja sam moralno stradao i od pritiska Austrijanaca, koji nečovječanski bijahu odpočeli postupati prema našem narodu.

Ranije zadovoljstvo koje sam imao u familiji sada je nestalo, bolijest familije, pritisak Austrijanaca, glad u narodu koja bijaše odpočela nastupati, davahu mi veliku brigu, jer viđah očiglednu propast u opšte.

Austrijanska postaja bijaše smještena u Donje Krnjice u našoj Osnovnoj školi, udaljena od naše kuće za 10. minuta, najstari u postaji bijaše fak majstor Baković, on kao i svi njegovi žandarmi bijahu Hrvati i Bosanci, i ako neprijatelji ja sam od njih kao Slovena očekivao, mirno, uljudno i sažaljivo postupanje prema narodu, do čim nije tako bilo, oni su prema narodu uzeli krvnički i nečovječanski stav.

Kod siromašnijeg naroda već bijaše nastupila glad, životne namirnice u cijeloj Crnoj Gori bijahu odavno mankale i ko imaše novaca nemogaše naći na pazarima da kupi žita, po selima mogaše se naći da se kupi po malo žita, ali to u zlatnom novcu, a zlatnog novca, kod našeg seljaštva bijaše vrlo malo.

Austriske vlasti odpočele su dijeliti narodu trebovanje, ali to trebovanje bijaše veoma mizerno, u narodu je nastao glad prvih dana po dolasku Austrije.

[76] Brod.

Usljed teških oskudica i gladi, koja u narodu bijaše nadvladana, Austrijanske postaje dobile su puno špijuna i agenata, ovi špijuni i agenti ne tražahu veliku platu, dovolno bijaše dati nekolika kilogr. žita, da špijuni i agenti sa puno izvještaja stignu u postaji. Usljed ovoga i najpošteni ljudi bijahu izloženi propašću.

Ja sam se tome strašno protivio, u oči austrijanaca i samog naroda, govorio sam narodu, da je bolje umrijeti no biti špijun na štetu i propast svoje braće.

Moje ovakvo držanje izazvalo je mržnju austr. postaje prema mene i mržnju špijuna, i jedna i druga strana vrebali su priliku, da mene ili kojeg od moje braće ma ušto bilo uhvate i tim da se od mene kurtališu[77].

Nije moglo proći ni 10. dana razmaka, a da u našoj kući ne dođe žandarmerija i učini premetačinu, tražeći oružje, bombe i municiju, za koje su špijuni bili dokazali da se kod nas nalazi. Svi napori Austrijske policije i njenih špijuna ostali su bez uspjeha, jer i ako imađasmo oružje, bombe i municiju, za koju su oni tačno znali, mi smo sve to bili vješto sakrili, da se nikada nije moglo pronaći.

Mržnja špijuna prema meni uveličala se i sa tim, što mi Kraje Komandant, na mojoj molbi bijaše izdao poveću količinu životnih namirnica za familiju i to po vrlo jeftinoj cijeni, ovi špijuni ne bijahu u stanju do toga doći, zato i veća mrzav prema meni i mojoj braći.

Ja sam uvidio, da mi se nije moguće održati u Krnjice, navali Austrijske policije i njenih špijuna, koje sam ja bez obzira na posljedice strašno mrzio, a za koju su mrzav oni znali, zato sam svakog dana očekivao da budem internirat.

No kako moj najstari brat Labud bijaše veoma bolestan na smrti, a kako se sa njegovom ženom Mašom ne slagaše nijedan od moje braće, to sam sa odobrenjem braće ubrzao podijeliti se od brata Labuda, kako bih dok je on živ i dok sam ja kući napisao pismeni Ugovor o podjeli i sa tim spasao našu imovinu od[78] propasti koja bi mogla nastupiti poslije moje internacije i njegove smrti. Podjela je učinjena i Ugovor podpisat iz straha Labudove žene Maše.

Ova dioba jako me dirnula i danas me tišti, a tištiće me i do moje smrti, jer naš najstari brat Labud zasluživao je svako poštovanje svoje braće.

Podjela nije učinjena iz koristoljublja, već iz čistog straha od njegove žene Maše, da nas ona poslije smrti Labudove ne bi upropastila i kompromitovala.

Mržnja austrijanaca prema mene rasla je, špijuni i agenti svakodnevno rasćahu, a odpočela im se bijaše pridruživati naša snaha Maša.

Maja 1916. g. pošao sam poslom u Zeti i Podgorici, a baš tih dana đeneral Vešović[79] bijaše ubio jednog Austr. oficira i izbjegao u šumi, to je mojim neprijateljima, a špijunima austriskim dobro došlo, pohitail su me optužiti da sam imao vezu sa Vešovićem i da imam izvjesnu količinu oružja i municije itd.

Na osnovu gore rečene optužbe naređeno je policiji dotičnih postaja da dođu u Krnjice, da me po dolasku iz Podgorice uhvate i sprovedu u Baru Krajs. Komandi, a potom da učine najenergičniju premetačinu. Iz Podgorice sam se vratio noću, a iste noći pošao sam sa jednim bratom i jednim rođakom za Krajinu.

Izviještena policija o mom dolasku, to je prije svanuća pojurila i blokirala mi kuću, kad u kući nijesu našli mene, oni su još više posujmali, brata Blaža koji je bio kod kuće odveli su u zatvor, učinjeli su premetačinu kuće i pretražili svuda oko kuće po zgradama i okolini. Municija i nekolike puške koje smo imali bili smo zakopali u

[77] Oslobode, uklone silom.

[78] Dopisano iznad -***eventualne***

[79] O Radomiru Vešoviću vidi fusnotu broj 65.

uljaniku pomeđu pčela, a tri levorvera nekolike bombe i nekoliko drugog eksploziva (makarata) kojeg smo upotrebljivali za lovljenje ribe u Skadar. Jezeru, bili smo smjestili u jednom ulištu (košnici), jedno najviše ulište koje je bilo bili smo tako uredili, ozdo do pola njega bila je pčela, a od pola njega do zaklopa bili smo stavili one levorvere, bombe i eksploziv. Računali smo da se ovo nikada ne može pronaći. Policija je posujmala da ima nešto u uljaniku, ali kad su u nj ušli pojedu ih pčele i tako napuste uljanik. Srećom i ova im je premetačina pošla uzalud nijesu ništa mogli pronaći.

Policija se ovog dana nije udaljavala od naše kuće ni od našeg pristaništa, jer su čekali moj dolazak, nijedan član naše familije nije se smio udaliti od kuće. Moja familija znala je namjere policije, a znala je, da ja i moj brat koga oni čekaju imamo levorvere sa sobom i nekoliko eksploziva koje smo bili sa sobom odnijeli radi lovljenja ribe. Moja žena Jelena uspjela je ispred same noći umaći policiji i doći na takozvano mjesto „pod Valostun“ to je mjesto na obali Skadar. Jezera, kuda mi po povratku iz Krajine moramo proći. Ja sam se kući vraćao oko 10. sati uveče, kad smo čunom došli na onom mjestu đe nas je moja žena čekala, čuli smo ženski glas đe nas viče da pođemo onamo, kad smo pristali pri obali, začudio nas je Jelenin dolazak, ona nas drhtućim glasom o svemu izvještava i odma se vraća kući.

Pošto smo o svemu izviješteni lako nam se bilo upravljati, levorvere i onaj eksploziv izbacili smo na obali i sakrili, izbacili smo također i onu ribu koju bijasmo sa Makaritom ulovili, jer sa sobom nijesmo je mogli nosiiti pošto nijesmo imali nikakvih lovačkih sprava kod nas, produžili smo dalje i došli na pristanište pod našom kućom, ali smo već znali da nas onamo čeka policija.

Čim smo pristali na obali, začula se vika sa svih strana „Alt“ „Alt“[80], a potom „Ruke u vis“. Ovo nas ni najmanje nije uznemirilo, ravnodušno smo priješli premetačinu nad nama i našim čunom. Oni su postali jako iznenađeni kad nijesu kod nas našli ništa.

Brat mi i rođak oslobođeni su, a ja sam sa njima morao poći kod njihovog šefa u postaji. Kad sam došao u postaji našao sam šefa postaje Stojana Bakovića Hrvata, koji već bijaše izviješten o dolasku moje žene u susret.

Razgovarali smo do 2. sata poslije ponoći, cio njegov razgovor bijaše o Vešoviću i oružju i municiji koju imam ja, kao i ostali plemenici, sve sam mu to pobijao i finim uljudnim načinom pozvao ga kao Slovena, da prema narodu imade sažaljenje, ali to na njega ni najmanje ne uplivisaše, gori protivnik prema narodu bijaše od Madžara.

U 2 ½ sata poslije ponoći trebalo je spavati, ja se spremam, da se sa njim pozdravim i da idem kući, dok on govori: „Gospod. Majore vi noćas ne možete kući, poziva vas Krajs. Komandant, sjutra morate ići u Baru“.

Ni ovo me ni najmanje nije iznenadilo, noćio sam ovđe u postaji, a sjutra ujutro rano spremamo se za put.

Izlazim pred stan, nalazim postrojene šest žandarma, a pred njima stoji njihov starješina, musliman iz Bosne, sa crvenim fesom na glavi. Ovaj njihov starešina okreće se k mene i sa visokim komandajućim glasom govori mi: „Gospodine Majore, imam naređenje da vas predam komandi u Baru, zato vam naređujem da budete mirni pri putovanju, ako budete pokušali bjegstvo, ili se i jedan korak udalili sa puta bićete strijeljani“. Komanda ovoga Cukevira, jako me nervirala i iznenadila, podrugljivo odgovorio sam: „Ja sam nevin i kao takav ne trebam bježati, niti se bojati strijeljanja“, Cukovir komanduje „Naprijed“. On i još dvojica predamnom, a četvorica pozadi.

[80] Halt-stoj.

Išli smo planinom razgovarajući, dvojica od njih bijahu Madžari, ostali su Hrvati i Bosanci, pitam ih o uzroku ovakvog postupka prema meni, ali mi sa velikom rezervom odgovaraju, kažu mi samo toliko da sam optužen i da se po njinom mišljenju neću više vraćati kući, već daću biti interniran, ili zatvoren, uzaludno sam se mučio da od njih doznam kome je optužio.

U 4. sata poslije podne stigli smo u Baru, nemoguće mije opisati koliko mije na mom srcu padalo teško, kad me sprovode kroz Bar, đe me svak poznaje, gledaše narod sačuđenjem, jer samo sprovođenje, daje misliti da sam učinio nekakav veliki zločin.

Došli smo i ušli u komandu, Cukovir je predao pismo sa kojim se ja sprovodim komandi, poslije nekoliko minuta zovu me, ulazim u kancelariju, za astalom sjedi jedan mlad čovjek u civilnoj robi, za koga sam docnije doznao da je Hrvat, a šef cjelokupne policije u Oblasti. „Jeste li vi major Vučeraković"? govori on na Hrvat. jeziku. „Jesam".

„Vi ste optuženi da imate jednu povišu količinu oružja i municije, kao i raznog eksplozivnog materijala đe vam je to".? Odgovaram, da nemamo toga oružja, da smo to imali ranije, ali da je to dolaskom Austrinske vojske nestalo, razgrabljeno i predato vlastima, a da je optužba posve neistinita.

„Da, Da, neistina, a mi imamo sigurnih izvještaja, da vi sve to imate sakriveno, ja vas pozivam, da to predate vlastima, a zato nećete biti zuimati na odgovornost, ne priznateli docnije kad se to pronađe bićete strijeljani". Ja mu odgovorim: „Nemam ičega od toga, nemam šta da priznam, ne osjećam se ni najmanje krivim, postupak Vaših vlasti prema mene nije ni najmanje časan niti odgovara ugledu Austro-ugarske monarhije. Mi smo u toku rata u našem ropstvu imali Vaših oficira, čuvali smo njihovu čast i auktoritet, bili smo siromašni naša je vojska i oficiri oskudijevala u životnim namirnicama, a Vaši oficiri u našem ropstvu niučemu nijesu oskudijevali.

Dalje, opisujući postupak prema mene, izložio sam mu pravu i istinitu sliku onih Crnogoraca koji su se špijunaže radi stavili Austrijancima na raspoloženje da su ovi na to primorani glađu, te da za pet kilogr. žita može i najpošteni čovjek postradati kod vlasti.

Govorio sam dugo i drsko, i pred mojim govorom i razlozima u velikome se izmijenio ovaj gospodin. On mene i dalje govori: „Vi ste optuženi da ste imali vezu sa Vešovićem, da ste namjeravali podići ustanak protiv okupacionih vlasti i t. d. i da ste vi lično namjeravali sa vašim rođacima bombardovati našu postaju u vašem mjestu." Ja sam sve ovo pobijao, govoreći da je to za nekolika kilogr. žita sve izmišljeno. Govorili smo dugo i na kraju počeo je samnom prijateljski razgovarati kazao mi je, da usled slučaja Vešovića, svi Crnogorski oficiri biće internirati. Oslobođen sam kao nevin, ali mi nije htio kazati onoga ko me je optućio, uputio me na fakmajstora u Krnjice da mi on to kaže.

Iste večeri sa istim žandarima krenuo sam natrag do Šestana đe smo noćili, a odatle došli smo u Krnjice, ovi žandarmi koji samnom putovahu, pri povratku iz Bara bijahu mnogo drugčiji, imahu prema mene i poštovanja i povjerenja, kazali su mi po imenično sve špijune u Krnjice, među kojima kažu da je najglavniji Kapetan Niko Jovović.

Ova izmjena žandarma prema meni morala je poteći od njihovog glavnog šefa iz Bara.

Špijune koji bijahu u Krnjice ja sam i ranije znao, ali sam teško mogao vjerovati za Kapet. Nika Jovovića, s tim više što sam istog ja vjenčao i krstio mu svu đecu, ali po mom povratku iz Bara uvjerio sam se o tome.

Pošto sam odveden u Baru, šef postaje i njegovi špijuni bili su uvjernja da se ja neću vratiti kući na slobodu, već daću biti interniran ili zatvoren. Istog dana kad sam pošao za Bar, kap. Niko Jovović pozvao je šefa psotaje Bakovića na ručak u svojoj kući i iz vojničkog četnog protokola koji je on kao kom. čete imao kod sebe, dao je fakmajstoru prepisati imena svih Krnjičana koji su imali oružje, naznačujući koju vrstu oružja koji ima i pod kojim brojem.

Kap. Jovović bijaše veoma siromašnog stanja, potreba mu je bila spašavati familiju od gladi, stoga se i stavio na raspoloženje Austrijanaca, jer je sa time načinom računao doći do životnih namirica za familiju, a da bi nesmetano mogao voditi tu sramnu trgovinu sa fakmajstorom, trebalo je najprije ukloniti mene i sve ono valjanih ljudi iz Krnjica. Kap. Jovović nije ovom prilikom zaboravio, da se osveti Krnjičanima za onaj postupak prema kući Jovovića u 1862. g. kad ih je Kola Kapetan sve strijeljao za izdajstvo i dovođenje Turaka u Krnjice, zato je i optužio batal. barjakt. Đura Jokova Lukića i njegove sinove, kao najbližu svojtu Kole Kapetana Lukića.

Ovih Austriskih špijuna bilo je po svoj Crnoj Gori, mnogi su to glavom platili po svršetku rata, a mnogi i sa imovinom.

Internacija u Austriji.

13. juna 1916. pozvani smo svi oficiri iz Crmničko-Primorske oblasti na Virpazar i odatle stražarno sprovedeni za Bar i dalje za Austriju.

Poslije ovoga internirati su iz Krnjica:

1. bat. barjakt. Đuro Jokov Lukić
2. st. filozofije Dušan Đurov „
3. gimnazist Veliša „ „

Ovi su svi tri iz jedne kuće Đuro sa dva sina.

4.	vodnik	Ivo Markov	Vučeraković
5.		Mićo Đurov	„
6.		Marko Ilin	„
7.		Vido Pekov	„
8.		Milo Jokov	„
9.		Ljubo Krstov	„
10.		Jošo Androv	„
11.		Milo Savov	„
12.		Niko Matov	„
13.		Blažo Matov	„
14.		Savo Lazov	Vukić
15.		Mitar „	„
16.		Joko Vasov	„
17.		Marko Perov	Marković
18.		Tomo Milov	„
19.		Tomo Mitrov	Vukić

Svi ovi gore rečeni internirani su zbog oružja kojeg je fakmajstor tražio od njih, a prema spisku četnog protokola koji im je Jovović stavio na raspoloženje.

U spisku iz četnog protokola bilo je još mnogo Krnjičana, ali su se ovi na nekav način spasli, poslije pretrpjenih muka u zatvorima.

Od ovih interniranih Krnj. pomrli su od gladi po Austriskim logorima:

1. St. filozofije Dušan Đurov Lukić
2. vodnik Ivo Markov Vučeraković
3. Mićo Đurov „
4. Savo Lazov Vukić, a čim su iz Internacije stigli kući od iznurenosti pomrli su i
5. Niko Matov Vučeraković
6. Milo Savov „
7. Mitar Lazov Vukić
8. Marko Perov Marković

Familije ovih interniranih ostaviši bez svojih hranitelja većinom su pomrle od gladi.

Ovo su žrtve Austriskog špijuna kapet. nika Đ. Jovovića i njegovog šefa Stojana Bakovića.

Moj spas ovom prilikom bio je taj, što sam interniran, inače htio sam bit i zatvoren a po tom i strijeljan, jer pronađeno oružje u Krnjice, na osnovu već ranih optužba, pripisalo se mene t.j. da sam ja uzrok da se ono drži u tajnosti.

No i ako sam već bio interniran nijesam htio biti pušten na miru da menijesu bili spasli nekoliko Krnjičana, koji su ostali u Krnjice, akoji su u sudu položili zakletvu, da ja nijesam uzrok zaostalom oružju i da se ja nijesam bio vratio kući onda kad su Austrijanci kupili oružje, moj spas ovom prilikom mogu pripisati Mitru Nikovu Pekiću.

Ja sa većim brojem Crnogor. oficira, bio sam interniran u po zlu čuvenom austriskom logoru „Bolda Gasonu[81]" u Madžarskoj.

Opisivati muke i teškoće Crnogor. oficira, činovnika i vojnika u ovom lageru meni je nemoguće, te muke i patnje nijesu ravne do sada nijedim na svijetu. Glad bijaše užasna, gledao sam đe ljudi jedu zelenu svakovrsnu travu, krtolu neostruganu i nevarenu i koješta drugo do čega mogahu doći. Podijeljeni bijasmo na tri klase; prvoj su klasi pripadali viši oficiri, drugoj niži oficiri, a trećoj civilni, prema ovim klasama bijaše podijeljena i hrana.

---

[81] Boldogason, mjesto u Mađarskoj, nedaleko od Nečiderskog jezera, gdje je tokom Prvog svjetskog rata bio austrougarski logor za ratne zarobljenike. Austrougarske okupacione vlasti u Crnoj Gori tokom 1916. godine strahovale su od izbijanja ustanka, kojeg su po njihovim saznanjima, pripremali istaknutiji crnogorski oficiri, a među njima se najviše u tom pravcu eksponirao general Radomir Vešović. Zbog toga su austrougarske vlasti odlučile da interniraju crnogorske oficire i bivše državne činovnike. Interniranje oficira i činovnika izvršeno je u periodu od 15. do 28. juna 1916. Do 20. jula te godine internirano je u Boldogason 1811 politički sumnjivih intelektualaca, među njima se nalazilo 17 generala i 709 oficira. U aprilu 1918. godine u Boldogasonu je bilo 2.081 interniranih Crnogoraca. U Boldogason su bili internirani i crnogorski civili, žene i djeca. Prve internirane žene iz Crne Gore bile su ćerke generala Vešovića. Krajem 1916. godine, interniran je veći broj crnogorskih porodica, a aprila 1918. u logoru je bilo 129 djece iz Crne Gore. Uslovi života u logoru su bili veoma teški, glad i hladnoća su predstavljali glavne probleme. Crnogorska vlada je posredstvom Crnogorskog Crvenog krsta organizovala slanje pomoći interniranim u Boldogasonu. Pomoć su im slali i Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje, odnosno srpska vlada, pa se u logoru, na osnovu porijekla pomoći razvila politička borba po pitanju ujedinjenja. Manji broj Crnogoraca je iz logora pušten tokom trajanja rata 1916. i 1917. godine. Od aprila 1918. godine, počelo je postepeno otpuštanje interniranih iz logora, odnosno njihova repatrijacija. Tokom 1918. iz logora je otpušteno oko 2.000 lica.

Ja sam kao komandir pripadao prvoj klasi, ali sam bio tako iznurio od gladi, da se nijesam mogao više kretati, jednom prilikom kad sam pošao u umivaonik, da operem faculet[82] pao sam u nesvijest, prenešen sam u baraku i tek poslije dva sata osvijestio sam se, doktor je konstatovao glad i iznemoglost. Kad je ovakva glad vladala kod prve klase, onda je lako znati kakva je bila kod II i II.

Srećom ja se nijesam ovđe u Boldogasonu dugo zadržao, premješten sam u Donju Austriju u Kalštajnu[83], ovđe bijahu pokupleni svi Crnogor. Ministri nekoliko bivših oficira i u opšte viša Crnogorska inteligencija. Ovđe u Karlštajnu ne bijaše gladi, jer osim priličnog redovnog trebovanja mogaše se kradom i kupiti svih vrsta životnih namirnica.

Sa mojim dolaskom u „Karlštajnu", spasen sam očigledne smrti, jer sam toliko bio iznuren da nijesam dugo mogao izdržati.

Pomor od gladi po Austriskim lagerima odjeknuo je po čitavom svijetu, stoga su se po francuskoj, Ingleškoj, Belgiji, Švajcarskoj i ostalim drugim državama odpočeli na brzoj ruci obrazovati komiteti i razne humane ustanove, za spašavanje od gladi zarobjenika po Austriji.

Pomoć u životnim namirnicama odpočela je stizati i Crnogorcima, najprije nama u Karlštajnu a docnije i u Boldogasonu i ostalim lagerima.

Život u Karlštajnu bijaše veoma lijep, mjesto lijepo i zdravo, a naučenu se ne oskudijeva.

Početkom oktombra 1916. g. dobio sam od kuće vijest da mije umaro brat Labud ova me vijest jako dirnula pa i ako sam ranije znao da se ne može spasti.

O mom najstarijem bratu Labudu.

Labud je rođen u Krnjice 20 febr. 1874. g. on je bio najstarije dijete u naših roditelja, on je i najviše teškoća pretrpio jer je okusio od onog siromašnog stanja u kom se ranije naši roditelji nalazahu.

Labud je bio veoma vrijedan i valjan u svakom poslu dva puta je bio u Inostranstvo radi zarade, on je u mnogome doprinio, da se naša familija materijalno popravi. On bijaše veoma dobar i prijatan u društvu, svako ga je volio i rado primao u društvu, od svakog bijaše poštovan i cijenjen.

Sa hrabrošću se uvijek odlikovao među svojim drugovima, svoju hrabrost pokazao je još u svojim mladim godinama prilikom neke svađe Krnjičana sa Malisorima na Vrbovac, (toje Krnjička planina na samoj granici Crnog Turskoj.) Labud je ovom prilikom ubio čuvenog malisorskog junaka Nik Lulu. Za ovo ubistvo bio je u zatvoru samo 2. mj. Oslobodio ga je Kralj Nikola i pomirio sa bratstvom poginulog, Crnogorska je država u novcu isplatila ovu krv.

U ratovima je uvijek bio u prve, računao se između najhrabrih vojnika u batalionu, u oba je rata bio zamjenik bat. barjaktara.

25. jan. 1913. g. ranjen je pri zauzeću Široka, đe se i odlikovao kao junak. Rasta je bio srednjeg, boje crnomanjaste, stari ljudi koji su poznavali našeg đeda Iva govorahu, da njemu tačno u svemu liči.

Labud je umaro ... [84] septembra 1916. god. smrt je prouzrokovana od rana koje je u ratu dobio nakon sebe ostavio je tri sina i ženu Mašu.

[82] Faculet-peškir,maramica za lice.

[83] Logor u kojem su boravili crnogorski zarobljenici.

[84] Nečitko.

1. Toma rođenog u okt. 1909. g.
2. Raka „ 30. okt. 1912.
3. Anta „ u novembru 1915. g.

Vijest o smrti moga brata Labuda, zadavala mije puno brige, naročito zbog njegove nejake familije, jer ako sam kući imao još dva brata Blaža i petra ipak sam o njima morao misliti, jer u ovo doba bijaše teško spasti familiju od gladi, veliku mi brigu zadavaše i ono oružje i municija koju smo imali sakriveno, svakog sam dana očekivao đe će to vlati pronaći, a po tom strijeljati moju braću i mene.

Nastavak iz Internacije.

Prošla je 1918. g. a ničega jasnijeg nijesmo imali po čemu bismo mogli prozrijeti kraj ovog nesretnog rata, novosti sa strane ovđe nijesmo mogli imati, imali smo samo Njemačkih novina, ali i njih malo ko znavaše čitati.

Zimsko doba ovđe u Karlštajnu bijaše veoma nesnosno, šnjegovi i velike smrzlice, a drva za ogrijev davahu vrlo malo. Proljeće, ljeto i jesen ovđe bijaše iljepo, u neposrednoj blizini nalazahu se šume u kojima se po cio dan nalazasmo.

i 1917. god. prošla nam je kao i 916., niđe pojma o svršetku rata, ili miru, kojeg mi u ropstvu kao i čitav svijet sa željom očekivasmo. Veći dio svoga vremena provodili smo u šetnji i razgovorima o svršetku rata.

Sa strane nam neprestano dolazaše hrana i odjeća, ustanovili bijasmo odbor za diobu svega onoga što nam dolazaše sa strane. Odbor je bio od 4. člana kome sam ja pripadao. Sa strane život tih namirnica odjeće i obuće bili smo zadovoljni, jer smo sve to dobivali iz inostranstva.

Veza sa inostranstvom bila je veoma slaba a i to što bijaše odnosaše se na pošiljkama životnih namirnica.

U drugoj polovici 1917. god. mogla se osjetiti jedna struja u vidu agitacije protiv Crne Gore, a za veliku Srbiju, mogao se čuti pa i ako šaptam po đe koji glas: „Nema više Crne Gore“. Kralj Nikola je propao, napustili su ga svi Crnogorci u inostranstvu, ima samo „Velika Srbija“.

Načujaše se također i o Andriji Radoviću[85], da je napustio Kralja Nikolu i u

[85] Radović Andrija (Martinići, 28.I 1872 - 1947), političar, ministar i predsjednik vlade, predsjednik Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje i predsjednik druge vlade u egzilu (29. IV 1916- 4. I 1917). Postao blizak Petrovićima 1902. kada se oženio kćerkom vojvode Boža Petrovića, tada već kao svršeni pitomac kralja Nikole koji je završio artiljerijsko- inžinjersku akademiju u Italiji. Kao zet Petrovića i *četvrti sin kralja Nikole*, kako je običavao ponekad sebe da predstavlja, avanzovao je važne položaje (sekretar vojnog savjeta, maršal dvora, nečelnik ministartsva unutrašnjih djela, ministar finansija i građevina do predsjednika vlade 1907.). U bombaškoj aferi osuđen na 15 godina robije i u zatvoru bio do 1913. kada je pomilovan i kada su mu vraćena sva građanska prava. Odmah je bio postavljen za državnog savjetnika, potom početkom Prvog svjetskog rata za zastupnika kod saveznika za nabavku hrane i municije, ministra finansija i građevina. Kapitulacija Crne Gore ga zetekla u Italiji, odatle dolazi u Bordo, gdje mu kralj Nikola povjerava mandat za sastav vlade. Januara 1917. daje ostavku i od tada postaje vodeći Pašićev Crnogorac u propagandi i odbrani politike bezuslovnog ujedinjenja. Koliko je bio neumjeren u pohvalama Gospodara, dok je bio u njegovoj službi, toliko je sada bio prilježan u njegovoj političkoj demonizaciji. Kao predsjednik Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje, uz finansijsku podršku srpske vlade, stvara snažnu i razgranatu mrežu ujedinitelja. Aprila 1917. u Ženevi pokreće list *Ujedinjenje*, koji od avgusta iste godine do 15. decembra 1918. izlazi u Parizu. Preko ovog lista vodi propagandnu aktivnost za ujedinjenje Crne Gore i Srbije. Sačuvan je zapisnik sa sjednice Crnogorskog odbora narodnog ujedinjenja na kojoj Radović izvještava ostale članove da im je *Paško Baburica, poznati jugoslovenski patriota i bogataš stavio na raspoloženje Cr.Odboru za Nar. Ujedinjenje pola miliona franaka radi lakšeg rada na pitanju Ujedinjenja*. Pašić ga ipak u završnici pretpostavlja Janku Spasojevi-

Ženevi 27. marta 1917. g. obrazovao komitet za ujedinjenje, čujaše se također i o Krvskom paktu sklopljenom 20. jula 917. g.[86]

Svi ovi govori i agitacije vođeni su u najvišoj tajnosti sve do smrti Knjaza Mirka[87], mnozini od nas o ovome nije se mislilo u opšte veći broj nije htio o ovome

---

ću, kojem povjerava operativni dio u završnici procesa ujedinjenja, tako da ga nema među poslanicima Podgoričke skupštine, iako je bio centralna ličnost ujediniteljskog pokreta. Poslije ujedinjenja 1918. pridružio se jugoslovenskoj delegaciji na Mirovnoj konferenciji u Parizu, baveći se crnogorskim pitanjima i radeći na nautralizaciji propagande crnogorske vlade u egzilu. Zalagao se za ustupanje Skadra Crnoj Gori, odnosno KSHS, zbog čega se razišao sa Pašićem. Zelenaši su mu ubili oca, a bjelaši zatvorili tasta. Kao jedan od osnivača Demokratske stranke u Crnoj Gori postao nosilac jedne od lista ove stranke u izbornom okrugu Crna Gora na izborima 1920. Lista mu je dobila 1488 glasova ili 5,2 %, što je vjerovatno mjereno *zaslugama* bio politički šamar za perjanicu ujediniteljskog pokreta. Radović je postao poslanik, sada u društvu bivših *bombaša* iz doba kralja Nikole (Jovan Đonović- republikanac i Todor Božović-demokrata, bili osuđeni na smrt, Jovan Tomašević – komunista na 10, Milisav Raičević –radikal na 15 i Andrija Radović na 15 godina robije). Na izborima 1923. dospio je tek do sreskog kandidata na stranačkoj listi i naravno ostao bez poslaničkog mandata, dok ga na izborima 1925. i nije bilo na listi, na čelu koje je bio šef stranke Ljuba Davidović, koji je Andriji Radoviću u izbornom okrugu Crna Gora pretpostavio Rista Jojića. Za poslanika biran ponovo na izborima 1927. ovoga puta njegova lista je dobila 9.583 glasa ili 27,7%, što je bio najveći pojedinačni uspjeh jedne kandidatske liste u izbornom okrugu Crna Gora. Političku karijeru Radović je završio kao bankar. Prvo je postavljen za člana uprave Narodne banke (1927), potom za viceguvernera (1928) i tada definitivno napušta politiku.

[86] Krfska deklaracija - politički akt koji su potpisali predsjednik srpske vlade, Nikola Pašić, i predsjednik Jugoslovenskog odbora, Ante Trumbić, na Krfu 20.7.1917. U deklaraciji se naglašava da su *Srbi, Hrvati i Slovenci troimeni narod,* isti po jeziku, krvi, po osjećanju svoga jedinstva i po kontinuitetu i cjelini teritorije i da su se njegovi *autorizovani* predstavnici saglasili da na osnovu prava na samoopredjeljenje, njihova zajednička država bude uređena na sljedećim principima: Država SHS bit će ustavna, demokratska i parlamentarna Kraljevina sa dinastijom Karađorđevića. Zajednička država će obuhvatati teritorije na kojima žive južnoslovenski narodi. Poslije zaključenja mira, Ustavotvorna skupština, izabrana na osnovu opšteg, jednakog i neposrednog prava glasa, donijet će ustav kvalifikovanom većinom. *Ustav će dati narodu i mogućnost da razvija svoje posebne energije u samoupravnim jedinicima, obilježenim prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama*, bilo je jedno od načela deklaracije kojom se predviđala jednakost pravoslavne, katoličke i muhamedanske vjeroispovjesti, jedinstvo državnih amblema sa mogućnošću isticanja posebne slovenačke, srpske i hrvatske zastave, ravnopravnost ćirilice i latinice. Krfsku deklaraciju je u avgustu 1917. podržao Crnogorski odbor na čelu sa Andrijom Radovićem. Kralj Nikola i crnogorska vlada kao legalni, legitimni i međunarodno priznati predstavnici Crne Gore, bili su isključeni iz pregovora o ujedinjenju. Crnogorska vlada je izdala kominike kojim je aktivnost u vezi sa Krfskom deklaracijom i deklaracijom Crnogorskog odbora, osudila kao neprijateljsku. Srpskom otpravniku poslova pri crnogorskom dvoru je izražena uvrijeđenost zbog nepozivanja na dogovore o ujedinjenju. Krfsku deklaraciju su prihvatili i opozicioni srbijanski političari, predstavnici Jugoslovenskog odbora (JO), među kojima i Frano Supilo, koji je do tada bio u sukobu sa Nikolom Pašićem. Nikola Pašić se odmah poslije povratka u zemlju, oktobra 1918. javno odrekao Krfske deklaracije, koju je potpisao protiv svojih uvjerenja, primoran zajedničkom akcijom JO i držanjem nekih predstavnika savezničkih sila, tako da je ujedinjenje 1.12.1918 i donošenje Vidovdanskog ustava izvršeno nepoštovanjem principa sadržanih u Krfskoj deklaraciji.

[87] Petrović Mirko (5/17. aprila 1879, Cetinje - 3. marta 1918, Beč), deveto dijete i drugi sin vladarske kuće. Nestašni i neodgovorni ljubimac, koji je imao više sklonosti za muziku nego za politiku. Omiljena tema bulevarske štampe, koja je punila svoje stupce njegovim kafanskim i ljubavnim avanturama. Vjenčao se sa Natalijom Konstantinović 11. jula 1902. godine. Ubrzo se vratio starom načinu života i nastavio sa skandalima, koji su doveli do toga da Natalija 1912. godine napusti Cetinje i vrati se roditeljima. Brak ipak formalno nije bio razveden. Prvo dvoje njihove djece Stevan (1903-1908) i Stanislav (1905-1907) umrli su u naletu epidemije, dok su kasnije rođeni Mihailo, Pavle i Emanuel bili uz majku po njenom odlasku iz Crne Gore. Mirko je, po kapitulaciji Crne Gore, odbio da ode sa svojim roditeljima. Bio je u stalnim svađama sa ocem, čiji autoritet nije trpio. Odmah po ulasku austrougarske vojske bio je interniran u Podgorici, u rezidenciji na Kruševcu. Pošto je obolio od tuberkuloze, prebačen je u Beč radi liječenja, gdje je umro i gdje je sahranjen. Natalija se dvije godine kasnije preudala, dok je sin Mihailo tri godine kasnije proglašen za prestolonasljednika.

da čuje.

18. febr. 1918. god. Umro je u Beču Nj. V. Knjaz Mirko, ovom prilikom javila se želja Crnogoraca u ovom lageru, a docnije po svim lagerima, da se telegrafskim putem učestvuje u žalost Nj. V. Kralju Nikoli i familiji u Parizu. Nitko u početku nije mogao pomisliti daće biti Crnogoraca protiv ovoga saučešća, zato je opunomoćen Brigadir Ivo Đurović, da u ime Crnogoraca u Karlštajnu telegrafski učestvuje Kralju Nikoli u žalost. Brigadir Đurović uputio je depešu, ali čim su o ovome čuli Janko Tošković, Sekule Drljević[88], Marko Daković[89] i dr. pohitali su kod fakmajstora, kao pol.

Vidi : Šerbo Rastoder, *Crna Gora u egzilu*, knj.I, 396.

[88] Drljević Sekula (Ravni, Morača, 25.8.1884 - Judenburg, Austrija, 1945) - pravnik, političar, publicista. Osnovnu školu završio u Morači, gimnaziju u Sremskim Karlovcima, pravni fakultet u Zagrebu, gdje je i doktorirao. Po povratku u Crnu Goru postavljen je za sekretara Ministarstva finansija. Od 1909. bio ministar pravde i zastupnik ministarstva prosvjete i crkvenih djela u crnogorskoj vladi, a 1912-1913. ministar finansija i građevina. Prvi put za poslanika biran 1913. godine. U vrijeme Balkanskih i Prvog svjetskog rata zalagao se za ujedinjenje Crne Gore i Srbije. Po povratku iz zarobljeničkog logora Karlštajn, gdje je bio interniran 1917-1918, jugoslovenska vlada ga postavila za načelnika ministarstva pravde, jer se deklarisao kao radikal i pobornik ujedinjenja. Protiveći se centralizmu, ubrzo je napustio službu (aprila 1919) i otvorio advokatsku kancelariju u Zemunu. Poznat kao odličan pravnik i izvanredan govornik, istakao se i kao branilac brigadira Radomira Vešovića na montiranom sudskom procesu 1921. godine. Zalagao se za federalizam i tvrdio da je jugoslovenstvo državna, a ne nacionalna misao. Na izborima 1920. godine bio onemogućen da sa svojim pristalicama istakne poslaničku listu. Od osnivanja Crnogorske (federalističke) stranke 1922. godine bio je njen najuticajniji član, iako formalno nije imao najviše funkcije u stranci. U jugoslovenskoj državi prvi put biran za poslanika 1925. godine i u Skupštini se istakao kao protivnik centralizma i zagovornik prava Crne Gore. Približava se Stjepanu Radiću i HSS, odnosno Seljačko-demokratskoj koaliciji, na čijoj listi je izabran za poslanika 1927. godine, čiji je formalni član bila i Crnogorska stranka. Poslije Radićeve smrti postao je blizak s njegovim nasljednikom, Mačekom, i poznat kao politički oponent svih režima u Kraljevini Jugoslaviji u kojoj je posljednji put za poslanika biran na izborima 1938. godine, na listi Udružene opozicije. Po italijanskoj okupaciji Crne Gore, aprila 1941. radio na obnovi crnogorske države pod zaštitom fašističke Italije. Bio je jedan od glavnih govornika na Petrovdanskom saboru 12.jula 1941. godine. U oktobru 1941. godine iz Crne Gore ga protjerao Pircio Biroli, glavni predstavnik okupacione vlasti fašističke Italije u Crnoj Gori i konfinirao u Sanremo. Uspio se vratiti u Zemun, a od prol,eća 1944. godine se seli u Zagreb, glavno središte ustaša Anta Pavelića, s kojim sve vrijeme rata održava bliske odnose. U julu 1944. godine u Zagrebu formira Crnogorsko državno vijeće. U završnici rata, prilikom povlačenja crnogorskih četnika prema Sloveniji, sa Pavlom Đurišićem sklopio sporazum (22. marta 1945. u Doboju), po kojem je Đurišić priznao Crnogorsko narodno vijeće, dok su četnici pod njegovom komandom priznati za Crnogorsku narodnu vojsku, sa Drljevićem, kao vrhovnim i Đurišićem, operativnim komandantom. Đurišić je, kršeći sporazum sa Drljevićem, pokrenuo vojsku prema Sloveniji, koju su 8. aprila 1945. na Lijevča Polju porazili ustaše, a od zarobljenih četnika su formirane tri brigade Crnogorske narodne vojske koje su prebačene u rejon Karlovca, gdje su stavljene pod ustašku komandu. Đurišić je s preostalim ljudstvom ponovo prihvatio sporazum sa Drljevićem, vratio se u Staru Gradišku, gdje su ga ustaše razoružale a kasnije i ubile u Jasenovcu. Četnici su kao Crnogorska vojska, krenuli prema Sloveniji, povlačeći se pred nadolazećim partizanskim jedinicama. U Sloveniji su pobili većinu Drljevićevih saradnika, kao i Drljevića, u Judenburgu, u Austriji. Sekula Drljević se bavio i publicistikom. Svoje govore iz jugoslovenske skupštine objavio je u knjizi *Centralizam ili federalizam* (1926). Tokom rata napisao je i objavio knjigu *Balkanski sukobi 1905-1941* (1944).

[89] Daković Marko (Grahovo, 20.2.1880 - Grčka, april, 1941) - advokat i političar. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, gimnaziju i Pravni fakultet u Beogradu. Osnivač Kluba crnogorske univerzitetske omladine u Beogradu, čiji je bio i prvi predsjednik. Istakao se kao protivnik režima knjaza Nikole i borac za ujedinjenje Crne Gore i Srbije. Potpisnik *Riječi studentske omladine* iz marta 1906. godine. Održavao je veze s Crnom rukom i drugim polutajnim organizacijama u Srbiji. U Bombaškoj aferi_bio je osuđen na smrt. U skladu sa tajnim sporazumom između srpske vlade i crnogorske univerzitetske omladine u vrijeme aneksione krize, Daković odlazi u Švajcarsku. Poslije opšte amnestije političkih osuđenika 1913.godine vratio se u Crnu Goru. U vrijeme okupacije Crne Gore u Prvom svjetskom ratu, bio je interniran u logor Karlštajn, gdje je ostao do kapitulacije centralnih sila. Iako je bio

vlasti i vratili depešu.

Depeša je docnije upućena, ali u ime onih koji suje svojeručno podpisali.

Smrt Knjaza Mirka i depeša o saučešću donijela je tačnu podjelu Crnogoraca u svim logorima, a u dvije stranke, jedni protiv, a drugi za Crnu Goru.

Nas u Karlštajnu bilo je svega 123. Crnogor. oficira i činovnika, 62. nas je podpisalo onu depešu, a 61. nije htio.

Ova je podjela donijela da svak zna o čemu se radi, a radi se na uništenju Crne Gore i Kralja Nikole. Protiv Kralja Nikole i Dinastije Petrović, uperen je glavni udar, treba najprije njega srušiti, pa je onda lako sa Crnom Gorom.

Od strane domaćih izroda najveći broj bijaše pokupljen ovđe u Karlštajnu, koji su još od ranije imali vezu sa Andrijom Radovićem, koji bijaše u Ženevi. Najglavni od njih bijahu: Marko Daković, Sekule Drljević, Janko Tošković i Dr Stanko Matanović, ovi vođahu glavnu direktivu protiv Crne Gore ne samo u našem logoru već i u svim Austrinskim logorima đe bijahu Crnogorci.

Poslije naše podjele nastala je strašna nesuglasica i mrzav među nama, prekideno je svako općenje pomeđu jedne i druge strane, mrzav svakog časa rasćaše, samo se u trpezariji sastavljasmo đe je više puta imalo doći do tuče.

U novembru mjesecu bilo je vraćanje Crnogoraca iz Austr. ropstva, u Sarajevu smo sreli komite i srbij. agenta, koji propovijedahu da je pitanje Crne gore propalo zajedno sa Kr. Nikolom, na svakoj strani mogle su se čuti prijetnje onima koji bi i dalje ostali vjerni K. Nikoli i Crnoj Gori. U putovanju zaustavljani su naši prvaci, nije im se dozvolio ulazak u Cr. Gori.[90]

Nastavak iz familijarnog života.

Pri mom povratku iz Austrije na Rijeci Crnojevića izviješten sam, da mije osim brata Labuda za kog sam ranije izviješten umaro i još jedan od braće.

Ova me vijest potpuno satrla, nijesam znao koji mije od braće umaro dok sam došao na Vir-pazar, a ovđe sam izviješten da je umaro moj najmlađi brat Petar.

Obavijest potpuno me satrla i uništila, nijesam mogao sebe mira naći, njega sam najbolje volio od sve moje braće, za njega sam i moj život htio dati, on mi poslije smrti najstarijeg brata Labuda, bijaše cijela moja nada za budućnost naše familije.

Nemam riječi sa kojima mogu opisati moju veliku žalost i duševnu propast, kad sam došao kući kao da sam došao u pakao, sva familija ožalošćena i u crno zavjena srela me sa plačom i gorkim jaukom, sa plačom i lelekom dolaze k mene rođaci i svojta, na saučešće i viđenje, dvije ipo godine provedene u ropstvu, pod onako teškim okolnostima velike su, svak hita svojoj kući da se želno poljubi sa svojima i

izabran za poslanika, nije učestvovao u radu Podgoričke skupštine 1918. jer je bio zadržan od srpskih vlasti na putu za Crnu Goru zbog bojazni da bi se mogao usprotiviti načinu ujedinjenja. Izabran za člana Izvršnog narodnog odbora. Pripadao najborbenijem bjelaškom krilu tokom Božićne pobune. Slovio kao neformalni vođa *Mlade Crne Gore*, odnosno ujediniteljskog pokreta. Januara 1919. godine izabran je za poslanika u Privremenom narodnom predstavništvu. Razočaran odnosom centralnih vlasti prema Crnoj Gori, povukao se iz politike oktobra 1920. godine, nastavivši da se bavi advokaturom u Podgorici. Kao advokat branio opozicionare i komuniste. Odbijao brojne ponude da se politički angažuje, sve do marta 1941. godine, kada prihvata resor ministarstva bez portfelja u vladi Dušana Simovića. Poginuo u aprilu 1941. godine prilikom prinudnog ateriranja aviona u Grčkoj.

[90] Vidi više o tome: Šerbo Rastoder, *Crna Gora u egzilu*, Podgorica 2004, knj.I-II.

da poslije onih strašnih događaja počine u miru, a ja mjesto u miru dolazim u paklu, ne nalazim živa moja dva brata, koja sam tako ljubio, ne vidio njine smrti niti mi rekao potonje zbogom. Žalim oba brata, jer su to zaista bila braća, koja su me bracki ljubila, ali smrt najmlađeg Petra živa mije srce pokosila. Žalim i brata Labuda, ali u onom dugom bolovanju dobio sam bio uvjerenje sigurne smrti, zato sam i tu žalost bio pregorio.

Osim velike familijarne žalosti, naišao sam na žalost kod kod mojih rođaka, jer većinom oni internirani bijahu pomrli u ropstvu, a veći dio familija pomrli od gladi, a što bijaše ostalo od gladi i ropstva to bijaše satrla „Španjolska groznica“ (Gripa). Sve pleme u crno zavjeno i podpuno uništeno, a naročito su ovom prilikom potpuno ugašene i uništene Donje Krnjice.

O mom najmlađem bratu Petru.

Petar je rođen u Krnjice 1896. god. On je bio najmlađe dijete u naših roditelja. Njegovom snagom, umom, marljivošću i svim ostalim vrlinama koje krase jednog mladića, daleko je prednjačio pred svojom braćom, on obetavaše biti najbolji među braćom. On je odma poslije svršetka osnovne škole pokazao svoju sposobnost za svaki posao, među njegovim drugovima ne bijaše mu ravnog.

U nejgovoj 15. god. povjerili smo mu najveće domaće poslove i račune, njegovi poslovi i držanje ne ličaše mladiću od 15. god. već zrelu čovjeku od 45. god.

U Balkanskom ratu i ako bijaše nepunoljetan stalno je bio u vojsci, nekad kod mene, a po nekad kod najstarijeg brata Labuda. Ovo mijenjanje činjaše usled toga što Komande gonjahu iz vojske sve nepunoljetne mladiće, nitko ga nije mogao odbiti, a da ne pođe onamo đe god šćaše poći ona jedenica pri kojoj on bijaše.

U Evropskom ratu bio je rekrut i brd. brz. bater. zato je za vrijeme cijelog rata bio uz mene.

Kako se hrabrošću tako i sa ostalim vojničkim vrlinama odlikovao se upravo svoje drugova, svak ga ljubljaše i cijenjaše. U toku rata doprinio mije dosta koristi, a i nekolika put spasao mije život.

Za vrijeme dok su Austrijanci bili u Crnoj Gori, on je bio stalno kući, nekoliko puta su kretali da ga interniraju, ali su ga svaki put vraćali kući, usljed toga što je naša familija imala samo njega za hranitelja, jer stari od njega brat Blažo uvijek je bio interniran po unutrašnjosti albanije.

Austrijanci su ga neopisano mučili, od svih njegovih muka navesću ovđe samo jedan primjer koji će dovoljno dati dokaza o njegovim mukama:

Kako sam ja sa mojom braćom bio optužen da imamo neđe sakriveno poveću količinu oružja municije i raznog eksploziva, to je poslije mog interniranja činjen na njega pritisak da kaže đe se to oružje nalazi, ali pošto na nikav način nijesu od njega mogli doznati to su ga jednom prilikom izveli na strijeljanje.

Postrojeno je bilo nekoliko žandara sa oružjem on je izveden iz zatvora i stavljen na mjesto za strijeljanje. Fakmajstor Baković koji komanduje sa žandarima govori mu: „Potonji te put pozivam da kažeš oružje i municiju koju imate neđe sakriveno i sa tim spašavaš se smrti“. odgovor mu je bio: „pucajte u mene nemam što da vi kažem“.

Fakmajstor komanduje, žandarmi opaljuju, ali sa slijepim fimecima t.j. izvadili su bili kuglice a samo su vršili jedan nečovječanski prepad.

Ni pred ovakvim pritiskom ovaj mladić od svojih 20. god. nije klonio pa i ako je gledao smrt pred sobom.

Poslije ovoga pušten je na miru svojoj kući.

U posljednjem vremenu već pošto se bio osjetio slom Austrijanaca njegova je glavna briga bila, da se osveti Austrijancima, a potom domaćim špijunima i u tom cilju odpočeo se spremati sa nekolika svoja druga.

Ali pakosna smrt nije mu dala, pao je u postelji od „Španjolske groznice" (gripe); Njegove su potonje riječi bile: Žalim što mrem, a da se ne osvetim Austrijancima i njihovim špijunima, ali se nadam daće to Marko učinjeti, ako se živ povrati".

Poslije toga tražio je moju sliku, donijeli su muje, sa suznim očima je poljubio, a potom ispustio svoju dušu, na dan 23. oktombra 1918. god. poslije 8. dana bolovanja, a u svojoj 22. god.

Sa gubitkom Petra naša je familija mnogo izgubila, ja nijesam u stanju opisati taj zauvijek nenaknadivi gubitak.

Po mom dolasku kući i ako sam bio toliko ožalošćen i duševno propao ipak sam mislio osvetiti se domaćim špijunima, koji su bili uzrok tolikih nevinih žrtava i tolikih patnja, i sa tim ispuniti amanet svoga brata.

Ali baš u ovo vrijeme kad se po cijeloj Crnoj Gori tražahu i kažnjavahu ovi domaći špijuni, javili su se nebraća Srbijanci podpomognuti i opet domaćim izdajnicima, protiv kojh sam se u odbranu časti Crne Gore morao boriti, a napustiti usljed nemanja vremena one prve.

Kralj Nikola sa Antom Gvozdenovićem u Francuskoj za vrijeme egzila

Okupacija Crne gore od strane Srbijanaca i ustanak[91]

---

[91] Misli na: Ustanak na Božić 1919. Oružana pobuna protivnika bezuslovnog ujedinjenja Crne Gore i Srbije, organizovana uoči Božića 1918. godine (januara 1919. po gregorijanskom kalendaru). Uzroci pobune su u nezadovoljstvu načinom ujedinjenja proklamovanog na Podgoričkoj skupštini, postupcima organa vlasti i bjelaških četa, teškom socijalno-ekonomskom stanju i željom za internacionalizacijom crnogorskog pitanja u uslovima savezničke okupacije Crne Gore i rješavanja jugoslovenskog pitanja na Konferenciji mira u Parizu. Pripreme za ustanak bile su intenzivirane poslije povratka crnogorskih prvaka iz zarobljeničkih logora, koji su bili zadržani na putu za Crnu Goru (najvećim dijelom u Sarajevu), dok se ne izglasaju odluke na Podgoričkoj skupštini. Posebno su bile intenzivne na prostoru Crne Gore u granicama poslije Berlinskog kongresa. Procjenjuje se da je u pobuni, čiji je početak plani-

ran za 21. decembar 1918., učestvovalo oko 4000 slabo naoružanih ljudi. Plan pobune je otkrio pop Stevo Drecun, koji je o ovome obavijestio mitropolita Mitrofana Bana, a ovaj komandu srpske vojske na Cetinju i Izvršni narodni odbor. Dva dana uoči pobune, komandantu savezničkih trupa za Crnu Goru, francuskom generalu Venelu, formalno najvišoj vlasti, dostavljeni su zahtjevi ustanika kojim su traži poništenje odluka Podgoričke skupštine, restauracija Crne Gore kao ustavne monarhije, okupacija Crne Gore od strane savezničkih trupa uz isključenje srpskih, dok se ne sprovedu izbori poslije kojih će se riješiti o načinu uprave i formi budućeg ujedinjanja. Dio pobunjeničkih vođa se uzdao u pomoć Italije, čije su se trupe, kao dio savezničke vojske, nalazile u južnim djelovima Crne Gore i u tom smislu održavao kontakte s pojedinim italijanskim agentima. Konkretna italijanska podrška uoči same pobune je izostala, mada je Italija kasnije prihvatila izbjegle protivnike bezuslovnog ujedinjenja, vojno i finansijski ih pomagala, koristeći na taj način crnogorsko pitanje kao sredstvo pritiska u diplomatskim pregovorima oko granice u sjevernom Jadranu. Konkretnim aktivnostima u sprječavanju i ugušivanju pobune rukovodila je Komanda Jugoslovenskih trupa na Cetinju, na čelu sa generalom Dragutinom Milutinovićem. Tri dana uoči pobune počelo je hapšenje pojedinih pobunjeničkih vođa i zelenaških prvaka. U Piperima je 20. 12. uhapšen brigadir Milutin Vučinić, čime je osujećeno opkoljavanje Podgorice prema ranije usvojenom planu, bez obzira što su ustanici presjekli put Podgorica-Danilovgrad na Vranjskim njivama i što je jedan dio Martinića, sa komandirima Stevanom i Bogdanom Radovićem, zauzeo Spušku glavicu, dok je kapetan Mato Raičević zaposeo Velje brdo kod Podgorice. U ovom kraju je pokret pobunjenika privremeno likvidiran bez oružanih sukoba, hapšenjem nekih od pobunjeničkih vođa. Za razliku od podgoričkog kraja, tok pobune u drugim djelovima Crne Gore, tekao je drugačije. Već 21. 12. bili su opkoljeni gradovi: Cetinje, Rijeka Crnojevića, Virpazar, dok su se oko Nikšića prikupljali pobunjenici. Štab pobunjenika se nalazio u Bajicama, gdje su na pregovore išli brigadiri Janko Vukotić i Jovo Bećir, u želji da spriječe budući obračun i prolivanje krvi. Pobunjenici su u načelu prihvatali mirovne inicijative, uz ispunjavanje postavljenih uslova. Njihovu neodlučnot i neorganizovanost iskoristili su bjelaši, potpomogani od srpskih trupa stacioniranih u Crnoj Gori. Već 22. 12. je bio slomljen otpor oko Virpazara, koji je predvodio neformalni vođa, inspirator i organizator pobune, Jovan Plamenac, koji je, na poziv kralja Nikole, ubrzo napustio Crnu Goru, prebacivši se preko San Đovani di Medua u Italiju. Oko Nikšića su borbe otpočele 23. 12. i poslije jednodnevnog okršaja, odbrana grada je nakon dolaska u pomoć bjelopavlićkih, grahovskih i drobnjačkih bjelaša, uspjela da pokoleba pobunjenike koji su bili krajnje neodlučni. Vođe pobunjenika, vojvode Đuro i Marko Petrović i Marko Đukanović, uhapšeni su u svojim kućama, dok su Milisav Nikolić i komandir Đuro Jovović, sa dijelom svojih prsitalica, odbjegli u šumu. Pobunjenici su iz štaba u Bajicama 22. 12. uputili svoje *Zahtjeve* generalu Venelu, koje je u ime ustaničkog odbora potpisao kapetan Krsto Popović. U *Zahtjevima* se navodi da je Skupština u Podgorici sazvana protiv ustavnih odredbi Crne Gore i volje većine crnogorskog naroda, što je bio osnovni razlog da se *digne opšti pokret i ustanak u Crnoj Gori*. Potom se navodi da su svi slažu sa idejom da Crna Gora uđe punopravna sa ostalim pokrajinama u jednu veliku jugoslovensku državu, a da o obliku vladavine riješi redovno izabrana skupština *svijeh Jugoslovena* , odnosno Konstituanta. Prethodno su zahtijevali da se kazne krivci *koji su bacili ljagu našemu oružju ,* što se odnosilo na intenzivnu propagandu ujedinitelja o navodnoj *izdaji Crne Gore i njenog kralja* tokom rata, te da se anuliraju odluke Podgoričke skupštine i provedu novi slobodni izbore za Crnu Goru čiji će izaslanici *privremeno predstavljati Crnu Goru izvan i unutra.* Radi izvršenja navedenog cilja najavljen je ulazak ustaničkih trupa za 23. 12. na Cetinje, radi preuzimanja svih državnih nadleštava. Izvršni narodni odbor, na čelu sa Markom Dakovićem i komandant Jadranskih trupa, general Milutinović, odbili su pomenute zahtjeve. Do sukoba je došlo uoči Božića 24. 12. ujutro, kada su na pokušaj pobunjenika da uđu u grad, bjelaši odgovorili oružanom paljbom. Istog dana na Cetinje je došao komandant savezničkih trupa, general Venel, pokušavajući da uspostavi mir. Kao formalno najviša vlast, postavio je uslove jednoj i drugoj strani po kojima je trebalo put Kotor-Cetinje osloboditi za saobraćaj, uspostaviti pokidane telefonske i telegrafske linije. Dat je rok da se do 25. 12. /7. 1. ispune navedeni uslovi i da se svi koji su učestvovali u pobuni, povrate svojim kućama i polože oružje. Pobunjenici su se dijelom povukli svojim kućama, odbijajući da polože oružje. Dio pobunjenika je pobjegao u Boku Kotorsku i Bar, odakle su ih Italijani prebacili u Medovu, gdje se nalazio sabirni logor za Crnogorce, a potom u Italiju, dok se dio odmetnuo u šume. Na taj način je suzbijena pobuna na Božić 1918. godine, ali će borbe protiv protivnika bezuslovnog ujedinjenja trajati sve do 1924. godine. U bor-

bama oko Cetinja je bilo 79 ranjenih i poginulih (16 poginulih i 63 ranjenih) među pristalicama bezuslovnog ujedinjenja, dok je oko Nikšića i Cetinja poginulo 29 lica (tri oko Nikšića) među njihovim protivnicima. Pobunom je skrenuta pažnja Konferenciji mira u Parizu na stanje u Crnoj Gori, što je bio jedan od ciljeva ustanika, ali i otvoren proces oružane konfrontacije pristalica i protivnika bezuslovnog ujedinjanja. Na nagovor američkog predsjednika Vilsona, kralj Nikola je svojim pristalicama uputio pismo iz Pariza, 22. januara 1919. u kojem je od njih tražio da polože oružje, jer je od saveznika dobio obećanje da će se omogućiti crnogorskom narodu da se slobodno izjasni o političkoj platformi svoje buduće vlade i da će se on pokoriti takvoj odluci. Borbe protiv protivnika bezuslovnog ujedinjanja su nastavljene, jer su tokom narednih godina ponovo izbijale pobune u različitim krajevima Crne Gore, inicirane od strane odmetnutih u šumu i odbjeglih u Italiji, koji su bili pod nadzorom crnogorske izbjegličke vlade i uticajem italijanske države. Borbe protiv odmetnika u nikšićkom kraju vođene su krajem maja 1919. godine i trajale su, s prekidima, sve do marta 1924. godine, kada je ubijeno 10 a predalo se 13 odmetnika. Najveće akcije protiv pobunjenika u Rovcima su vođene od oktobra 1919. godine i sa prekidima su trajale do oktobra 1921. godine, da bi posljednji odmetnici u ovom kraju (braća Radoš i Drago Bulatović) bili likvidirani u martu 1929. godine. U decembru 1919. godine ugušena je pobuna u Kučima koju su predvodili Vojin Lazović, Krsto Ivanović,Vaso Čejović i Spaso Pavićević. Borbe u Katunskoj nahiji protiv odmetnika bile su stalne i trajale su do početka 1924. godine. Najveća organizovana vojna akcija protiv ustanika u Crnoj Gori vođena je u decembru 1919. godine i januaru i februaru 1920. godine. Po naređenju viših vojnih i državnih organa, koji su procjenjivali da se u šumama nalazi oko 900 odmetnika, Zetska divizijska oblast koja je pokrivala područje Crne Gore, operativno je bila podijeljena na 14 manjih oblasti, iz kojih je jednovremeno počelo gonjenje odmetnika, interniranje i hapšenje članova odmetničkih porodica, njihovih jataka i svih koji su posredno pomagali ustanike. U akciji su učestvovale trupe Zetske divizijske oblasti, II žandarmerijski bataljon koga je Povjerenik kraljevske vlade, Ivan Pavićević, stavio na raspoloženje komandi Zetske divizijske oblasti i leteće čete kontrakomita, formirane od dobrovoljaca stavljenih pod komandu vojnih organa. Uhapšeni su i natjerani na predaju vođe ustaničkih četa: Ibro Bulatović, jedan od vođa odmetnika u kolašinskoj oblasti; Ilija Damjanović, Mato Todorović, Kosta Radović, Ilija Kecojević, Nikola Perović, Luka Popović, poznate komitske vođe iz nikšićkog kraja; Đuro Kapa koji se predao sa 12 saboraca; Simo i Filip Krivokapić, komitske vođe iz Cuca, koji su se predali sa 60 drugova. U ovoj akciji su ubijena 22 odmetnika, 599 uhvaćena i natjerana na predaju, kao i 138 odbjeglih vojnika iz nikšićkog bataljona, ukupno 757 lica. Značajni rezultati u likvidaciji komita postignuti su i krajem 1923. godine, kada je likvidirana komitska grupa Sava Raspopovića i Muja Bašovića, i marta 1924. godine, kada je ubijeno 13, a predalo se 10 odmetnika. Suđeno je brojnim odmetnicima i njihovim srodnicima, jatacima i pristalicama. Na prvom većem suđenju 1920. godine Okružni sud na Cetinju, od 136 okrivljenih, osudio je ne veće vremenske kazne njih 133. Najveći broj njih je amnestiran ukazima kralja Aleksandra 1920. i 1925. godine. U jednom od posljednjih suđenja komitima 1926., njih 59 je bilo osuđeno na kazne zatvora između 10 i 20 godina zatvora. Među 61 osuđenikom koji su 1929. bili u zatvoru u Zenici, njih 29 bilo je osuđeno na 20 godina kazne zatvora, među kojima: dr Novica Radović, Vuko Radović, Miloš Vlahović, Božo Bulatović, Mašan Bulatović, Bogić Bulatović, Vučić Bulatović, Vasilije Mićković, Srdan Šćepanović, Radoica Orović, Radoica Nikčević, Ivo Nikčević, Marko Nikolić, Boško Avramović, Stanko Ivanović, Đorđe Kustudić, Radisav Stojović, Gruica Čupić, Milutin Obradović, Stevo Poček, Milić Perović, Jokica Đarković, Dragiša Grdinić, Boško Boričić, Vukajlo Lutovac, Mihailo Janković, Ilija Ašanin, Veljo Đurđevac, Dragoje Vukić, Mitar Jakić i Mlađen Knežević. Velikom broju ovih lica je kasnije umanjena kazna amnestijom. Najveći broj komita, koji su bili dio Crnogorske vojske u Italiji se do 1934. vratio u zemlju i bio amnestiran, dok je dio njih izbjegao u treće zemlje ili umro u izgnanstvu. Sukob pristalica i protivnika bezuslovnog ujedinjenja Crne Gore i Srbije, koji je sa većim ili manjim intezitetom trajao sve do 1924.godine, imao je katastrofalne posljedice. Procjenjuje se da broj odbjeglih, interniranih, zatvaranih, osuđivanih, likvidiranih i poginulih dostiže cifru od 5000. Veliki broj kuća je popaljen, uništena su značajna materijalna dobra. To je bio prvi veći ideološki raskol i sukob u Crnoj Gori.

Srbijanske trupe ušle su i okupirale Crnu Goru u okt. 1918. g. pod komandom francuskog generala Venela[92].

[92] Po odluci međusavezničke komisije u Versaju od 7. oktobra 1918., savezničke trupe (francuske, engleske,italijanske, američke) su okupirale Crnu Goru.Zanimljivo je, da su srpske trupe ušle u ovaj saveznički kontigent po izričitoj i samovoljnoj odluci Francuske , jer one u nijednoj varijanti nijesu planirane za ulazak u Crnu Goru.Formirana je i posebna komanda savezničke vojske za Crnu Goru, na čijem čelu je jedno vrijeme bio francuski general Venel ,a kasnije francuski general ,Taon. Sjedište ove komande je bilo u Kotoru i njoj su formalno bile podređene sve jedinice , koje su se nalazile u Crnoj Gori , uključujući i srpske.Ova komanda je bila potčinjena Komandi Istočne vojske ,sa sjedištem u Carigradu ,na čijem čelu se nalazio francuski general Franše D' Epere.Italijanske trupe su se nalazile u Baru, Virpazaru, na Krstacu, u Kotoru i okolini i Ulcinju; francuske u Duboviku blizu Cetinja, Baru,Virpazaru , na putu prema Nikšiću i Zelenici; engleske u Virpazaru; a američke prema Cetinju, Podgorici,Kotoru i okolini i Zelenici.Srpske trupe su bile raspoređene uglavnom u svim krajevima Crne Gore. Zadatak savezničkih trupa je bio da očuvaju red i mir u Crnoj Gori .Crna Gora je u najvećem dijelu bila oslobođena prije ulaska ovih trupa.Ubrzo su bile razoružane crnogorske samoorganizovane jedinice koje su učestvovale u njenom oslobađanju.Samo formalno pod jedinstvenom komandom , savezničke trupe su se ponašale shodno politici , interesima i instrukcijama svojih nacionalnih vlada.Italijani su pomagali protivnike bezuslovnog ujedinjenja , kojima su poslije Božićne pobune pružili utočište na svojoj teritoriji i omogućavali im prebacivanje u Italiju.Francuzi su bili na usluzi srpskim vlastima i njihovim pristalicama u Crnoj Gori. Andrija Radović je održavao stalnu vezu sa Parizom i tamošnjim srpskim poslanstvom i Nikolom Pašićem, šefom jugoslovenske delegacije na Konferenciji mira , preko francuske vojne telegrafske službe u Kotoru.Srpske trupe su izvršavale naredbe svoje vrhovne komande i instrukcije svoje vlade.Prije ulaska u Crnu Goru , srpska vlada je uspjela da od francuske vlade i vojne komande izdejstvuje „slobodne ruke „, odnosno slobodu djelovanja u misiji i radu „koji je više politički ,nego vojnički" kako se to u izvorima navodi ,i u kojoj je bilo važno da se obezbijedi da „general D Epere što više pomaže".Zato ih u tome, po ulasku u Crnu Goru, komandanti savezničke vojske u Crnoj Gori,ni general Venel i ni kasnije Taon , nijesu sprečavali. U unutrašnje crnogorske stvari su se miješale i francuske i italijanske i srpske trupe. Otuda na zahtjeve američke vlade da se povuku savezničke trupe iz Crne Gore i naređenje Glavnog komandanta savezničkih trupa , da se savezničke ,a time i srpske trupe ,povuku iz Crne Gore do 30.aprila 1919.beogradska vlada je preduzela hitne korake kod savezničkih vlada na Konferenciji mira u Parizu, gdje su Francuzi opet imali glavnu ulogu, tako da je evekuacija odložena.Prvi su područje Crne Gore počeli da napuštaju Englezi (29.aprila 1919),francuske trupe su napustile Kotor 31.jula,a genaral Taon 1.avgusta kada je zvanično i prestala da postoji Komanda savezničkih trupa za Crnu Goru.Francuska odjeljenja su ostala u Baru i Virpazaru (do kraja februara ,odnosno početka marta 1920) i bile su vezane za francusku komandu u Skadru.Italijani su evakuisali svoje trupe početkom oktobra 1919, a iz Bara,Virpazara i Ulcinja u junu 1920.Srpske trupe su se u međuvremenu transformisale u jugoslovenske i kao legalizovana vojna sila ostale na ovom području.Umjesto da osiguraju red i mir , savezničke trupe su Crnu Goru ostavile u građanskom ratu .A on je počeo kao pokret nezadovoljnika i protivnika bezuslovnog ujedinjenja Crne Gore i Srbije proklamovanog odlukama Podgoričke skupštine,skupa istomišljenika sazvanog po Pravilima koja su za tu prigodu sastavili članovi Centralnog izvršnog odbora za ujedinjenje Srbije i Crne Gore koji su sačinjavali: Svetozar Tomić, šef Crnogorskog odsjeka pri Ministarstvu spoljnih poslova Srbije , kojem su po ulasku u Crnu Goru data specijalna upustva i posebna šifra za vezu od strane Nikole Pašića,Janko Spasojević, član Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje, Petar Kosović, član Crnogorskog odbora formiranog u Solunu pri srpskoj vladi i Milosav Raičević.Tomić i Kosović su bili državljani Srbije.Poslanici za ovu skupštinu su birani aklamacijom ,posredno na zborovima pristalica bezuslovnog ujedinjenja , sa kojih uzgred rečeno do dana današnjeg nije pronađen nijedan zapisnik i oni su na Skupštini 26.XI 1918. donijeli odluke:

„1.Da se kralj Nikola I Petrović - Njegoš i njegova dinastija zbaci sa crnogorskog prestola;

2.da se Crna Gora s bratskom Srbijom ujedini u jednu jedinu državu pod dinastijom Karađorđevića ,te tako ujedinjene stupe u zajedničku otadžbinu našeg troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca;

Rad na uništenju Crne gore od strane Srbije[93] a) u ratu je samo napredovao, u podpunosti uspio je i dovršen u inostranstvu u Parizu – Francuskoj -, kad je zvanična Francuska zabranila ulaz u Crnu Goru Kralju Nikoli i njegovoj vladi.

Srbijanske trupe koje su okupirale Crnu Goru, popunjene su bile sa jednim dijelom Crnogorskih odreda i plaćenika, koje je Andrija Radović kupio po inostranstvu, ove trupe još u inostranstvo dobile su naređenje i instrukcije da izvrše prevrat u Crnoj Gori i satim stave Crnogorsko pitanje pred svršen čin, zato ove banditske čet jurahu svuda po Crnoj Gori i[94]da je Crna Gora ujedinjena sa Srbijom, prijeteći sa Srbijom, prijeteći smrtnom kaznom svakome onome kobi se imalo protivio tome svršenom činu. Ove su bande produsretale i od onih domaćih izroda, koji su iz Austrinskog ropstva stali u vezu sa Andrijom Radovićem, koji stojaše u Ženevi i sa njim udešavali plan o prevratu.

26. novembra 1918. g. ovi banditi dobro plaćen, sakupili su u Podgorici, nekoliko Crnogorskih izroda i ovom skupu dali naziv: Crnogorska Skupština.[95]

Ove kukavice i strašljivice – pod pritiskom Srbijanske vojske i komita naoružanim sa bombama, a koji bijahu blokirali ovu torinu đe su ovi bili sakupljeni – donesu smrtnu presudu Crnoj Gori kao izdajniku i proglase njeno pripajanje Srbiji. Ovaje presuda donešena još u Parizu, a ove kukavice morale su je samo podpisati.

Narod Crnogorski nije nikakve važnosti davao odlukama, koje je ova fukara u Podgorici donijela, jer narod ih tamo nije ni poslao; Crnogor. narod, poslije onih nadčovječanskih muka, koje je pretrpio u[96] ropstvu bijaše se sklonio kod svojih kuća nebili spasao onaj ostatak koji i još bijaše preostao u životu, o politici se nije nikome ni mislilo, osim onim plaćenicima, u opšte narod nije poznavao namjere Srbije, on je očekivao svoga kralja i vladu da dođu u svojoj zemlji i uspostave narušeni red.

Ovakvo držanje Crnogorskog naroda Srbijanskim je vlastima dobro došlo, oni su se pomoću domaćih izroda sve više mirili i jačali, narod je stao neutralan sve dotle dok su Srbijanske vlasti odpočele prinuđavati Crnogor. ofic. i činovnike na zakletvu Kralju Petru[97] što je Crnogorce dovelo do ustanka.

16. decembra 1918. g. Svi oficiri Crnogorsko primorske oblasti pozvati smo u Baru, radi polaganja zakletve Kralju Petru Karađorđeviću na vjernost. Ovom prilikom pošao sam za Bar i ja, sa namjerom da se onamo upoznam sa držanjem oficira, ali je moja namjera propala nijesam uspio sporazumjeti se sa oficirima, njih 85. pod vodstvom najstarijeg oficira Brigadira Joka Jovanovića, čim su stigli u Baru, prema ranije udešenom planu odputovali su u Barskoj školi đe im je bilo zakazano i bez ikakva

---

3.Da se izabere Izvršni odbor od pet lica , koji će rukovoditi poslovima dok se ujedinjenje Srbije i Crne Gore ne privede kraju;

4. Da se o ovoj skupštinskoj odluci izvijesti bivši kralj Crne Gore Nikola I Petrović ,Vlada Kraljevine Srbije , prijateljske Savezničke sile i sve neutralne države." U savremenoj istoriografskoj i pravnoj literaturi, nastaloj na ideološkim premisama jedinstva „srpskog „ naroda i dalje stoje osporavanja toga da je odluke od 26.novembra 1918.godine donijela protivpravno i nelegitimno ustanovljena skupština .Protivpravno sa stanovišta i međunarodnog i tada važećih prava i Crne Gore i Srbije.

Vidi: Šerbo Rastoder, *Uloga Francuske u nasilnoj aneksiji Crne Gore*, prevod izdanja iz 1921, Conteco, Bar , 2001 (pogovor).

[93] Dopisano iznad: ***odpočet je još odavno***

[94] Dopisano iznad: ***propovijedahu***

[95] Misli na Podgoričku skupštinu 26.novembra 1918.

[96] Dopisano iznad: ***ratu i***

[97] Dopisano iznad: ***Karađorđeviću***

objašnjenja položili su zakletvu Kralju Petru Karađorđeviću[98] na vjernost, pogazivši svoju raniju zakletvu datu Kralju Nikoli i Crnoj Gori. Od 86. of. koji smo ovog dana bili ovđe, ostao samo ja da ne položim zakletvu.

Ovakav postupak of. Crmničko primorske brigade iznenadio me, jer nijesam mogao misliti da će ovi ofic. podpisati onaku zakletvu i sa tim baciti se ljagom, na svoju čast, na čast svoga Kralja i Crne Gore i to pod pritiskom jednog srbijan. kapetana.

Vlast u Crmničko-primorskoj oblasti, ovih dana bijaše u rukama Srbijanskog kapetana Živanovića i podporučnika Draškovića, dodijeljen im bijaše i jedan od domaćih izroda, neki Risto Vujačić iz Zete. Kap. Živanović bijaše šef, a ovi mu podinjeni organi. Ovih dana polagaše se zakletva i u ostalim Crnogor. oblastima.

Moji prijatelji koje sam imao u Baru, moljahu me i savjetovahu da i ja položim zakletvu, a vlasti preko drugih šiljahu mi, da mije opasno vratiti se kući od komita, ako ne položim zakletvu. Sve ovo nije na mene ni najmanje uticalo, jer asm smatrao da je bolje i poginuti, nego se baciti ljagom na svoju čast i na čast Crnogor. oružja.

20. decembra vratio sam se kući u Krnjice, i istog dana poslije podne dobio sam od Ministra Jovana S. Plamenca[99] pismeno naređenje, sa kojim se pozivam sa Krnjičanima na ustanak i polazak za Vir-Pazar.

---

[98] Karađorđević Petar (Beograd, 29.6.1844 - Beograd, 16.8.1921) - sin kneza Aleksandra, kralj Srbije od 1903. do 1918, kralj Kraljevine SHS 1918-1921. godine. Školovao se u Beogradu, Ženevi, Parizu i Mecu. Završio je vojnu akademiju (1867). Poslije svrgavanja njegovog oca sa srpskog prijestola (1858), nije se vraćao u Srbiju. Živio je u Francuskoj i Švajcarskoj. Učestvovao je u francusko-pruskom ratu (1870-1871) na strani Francuza. Za pokazanu hrabrost odlikovan je Ordenom legije časti. Učesnik je ustanka u Bosni (1875). Juna 1883. godine došao je na Cetinje i vjenčao se s kćerkom knjaza Nikole, Zorkom. Knez Petar Karađorđević je od tada živio na Cetinju, vodeći uz pomoć crnogorske vlasti akcije protiv obrenovićevskog režima u Srbiji. Knez Petar je na Cetinju živio u kući koju mu je dao na korišćenje knjaz Nikola. U braku Petra Karađorđevića i Zorke Petrović Njegoš rođeno je petoro djece (Jelena, Milena, Đorđe, Aleksandar i Andrija). Poslije smrti knjeginje Zorke (1890), Petar Karađorđević je 1894. godine napustio Crnu Goru i nastanio se u Ženevi. Dok je živio na Cetinju, Petar je bio u lošim odnosima s knjazom Nikolom, a netrpeljivost između njih postojala je i nakon Petrovog dolaska na srpski prijesto. Vidi: *Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 4, 753.

[99]Jovan Plamenac (1879-1944), političar, ministar, organizator i vođa Božićnog ustanka i predsjednik pete crnogorske vlade u egzilu (17. II 1919 - 15. VI 1921). Nižu gimnaziju završio je u Beogradu, a dva razreda učiteljske škole u Aleksincu, odakle je protjeran sa drugim Crnogorcima zbog Ivandanjskog atentata 1899. godine. Učiteljsku školu dovršio je u Pakracu 1900/1901, dok je pedagoško-filosofski fakultet završio u Njemačkoj. Poslije povratka u Crnu Goru postavljen je za predavača u Bogoslovsko-učiteljskoj školi na Cetinju, potom za školskog nadzornika u Ulcinju i Podgorici. Biran je za poslanika u Crnogorskoj narodnoj skupštini 1906. u rodnoj Crmnici. Bio je ministar prosvjete i crkvenih djela (4. IV 1907 - 2. IV 1909) u vladi Lazara Tomanovića, kao i ministar unutrašnjih djela (2. IV 1909 - 24. I 1910). Član je Državnog savjeta i predsjednik Crnogorske narodne skupštine 1911. godine. U vladi Mitra Martinovića ponovo zauzima resor ministarstva unutrašnjih djela u periodu 6. VI 1912 - 25. IV 1913, kada daje ostavku zbog neslaganja s krunom po pitanju Skadra. Kao bezobzirni protivnik vlade i kralja, otpušten je iz državne službe 1914. godine. Ponovo se politički aktivirao poslije sloma Austro-Ugarske 1918. godine i oslobođenja Crne Gore. Na poziv srbijanskog potpukovnika Svet. Simovića došao je na Cetinje na dogovor na koji su bili pozvani ugledni Crnogorci. Kada je počeo da govori, izvrijeđala ga je ulična rulja pobornika bezuslovnog ujedinjenja. Bio je organizator i inspirator oružanog ustanka. Kralj Nikola ga je postavio za predsjednika crnogorske emigrantske vlade 17. II 1919, na kom položaju je ostao do 15. juna 1921, kada je podnio ostavku. Poslije smrti divizijara Milutina Vučinića, u septembru 1922. godine, pokušao je da prigrabi vlast i došao u sukob sa dvorom i velikim dijelom crnogorskih emigranata. Po smrti kraljice Milene istjeran je iz Italije i odlazi u

Njujork. Tamo je, u svojstvu predsjednika vlade, pozvao Crnogorce iz Amerike da upisuju nacionalni zajam. Iz Njujorka je stigao u Pariz, gdje je stupio u vezu sa predstavnicima jugoslovenskih vlasti. U Beograd je stigao u februaru 1925. godine i od tada su njegov primjer slijedili mnogi političari u egzilu. Prema sopstvenim navodima, njegovom povratku prethodili su pregovori. Poput ostalih, prva obaveza pred povratak bila je redovno obraćanje pismom (molbom) kralju Aleksandru. To je ovaj i učinio, dostavljajući opširno pismo iz Pariza, datirano 31. januara 1925. godine. Ovo pismo je u skraćenoj i izmijenjenoj verziji objavio Jovan Ćetković 1940. godine. Izvorna verzija pisma objavljena je mnogo kasnije. Sudeći po navodima koji tamo stoje, Plamenac je povodom svog povratka postavio sljedeće uslove:

"1. - Da se imaju pustiti iz zatvora svi Crnogorci, kao i amnestirati njihove krivice, koje su počinili u vezi sa vaspostavom Crne Gore.

2. - Da se Crnogorcima nadoknade sve materijalne štete učinjene im u vremenu borba za vaspostavu Crne Gore.

3. - Da se imaju poštovati sva prava crnogorskih državljana, koja su stekli bili po crnogorskim zakonima.

4. - Da se priznaju crnogorskim državnim službenicima sva prava, koja su stekli bilo putem dekreta, bilo putem riješenja, bilo putem ukaza, dobivena u toku ova tri rata za vrijeme života Kralja Nikole, zaključno do i sa 1. martom 1921, kojeg je dana on bio preminuo.

5. - Da se ima isušiti Skadarsko jezero, jer da je bio i to jedan od razloga, što je Crna Gora vodila rat protivu Turske Imperije u g. 1912, kao i da se ima što prije sagraditi jadranska pruga normalnog kolosjeka, koja bi vodila iz centralnog dijela Srbije preko Crne Gore za Jadransko more, odnosno preko Bijelog Polja, Kolašina, Podgorice, Bara - sa jednim krakom za Boku."

U svakom slučaju, Plamenac je stigao u Beograd u februaru 1925. godine, pošto ga je prethodno amnestirala Pašić-Pribićevićeva vlada. Prvih nekoliko godina živio je u hotelu *Moskva*, pošto je po dolasku u zemlju bio postavljen za punomoćnog ministra prve klase KSHS u Pragu. Naravno, radilo se samo o formalnom postavljenju, kako bi se mogla izdejstvovati ministarska penzija po zakonu koji je bio povoljniji za bivše crnogorske državljane. Zanimljivo je da su se prema njemu mnogo bezobzirnije odnosili potonji politikanti i istoričari nego sâm režim protiv kojeg se borio. Pašić ga je smjestio u hotel u Beogradu sa ministarskom penzijom iako je vjerovatno o njemu znao više nego mnogi potonji istraživači. Povratak Jovana Plamenca i audijenciju kod Pašića i kralja Aleksandra ujedinitelji su doživjeli kao *poniženje* i potcjenjivanje njihove borbe. Risto Jojić je tim povodom podnio interpelaciju Narodnoj skupštini, a Nikola Đonović napisao brošuru. Zatvorenici su se pitali zašto oni leže po kazamatima kada vođa ustanka biva *nagrađen* ministarskim položajem. Pokušaj političkog aktiviranja Plamenca uoči izbora 1925. godine na strani Pašićevih radikala bio je onemogućen oštrim protivljenjem svih političkih grupacija u Crnoj Gori. Pašić je postigao cilj. Emigracija je bila politički sahranjena. Plamenac je kompromitovan kod ionako malog broja privrženika. Kao i ostali značajniji povratnici iz crnogorske emigracije, nastavio je da živi u Beogradu, protiv čije politike je, kao predsjednik vlade u egzilu, ispisao hiljade stranica. To što su sve značajnije ličnosti emigracije ostajale u Beogradu, vjerovatno je bila stvar prethodno dogovorenih uslova. Po povratku iz egzila Plamenac se nije politički angažovao. Vodio je polemike po beogradskim listovima, braneći se od raznoraznih napada. Poslije italijanske okupacije Crne Gore 1941. godine, prema raspoloživim kontradiktornim izvorima, pokušao je reaktuelizovati svoje političke ciljeve iz Memoranduma 1919. godine o vaspostavljanju Crne Gore i njenom teritorijalnom proširenju na Boku, Hercegovinu i Skadar i u tom smislu putovao je u Rim. Pošto su Italijani odbili takvu inicijativu, vratio se na Cetinje, odakle ga je protjerao italijanski komesar Macolini, pošto se prethodno sukobio sa Jovom Popovićem, predsjednikom Savjetodavnog vijeća. Sve do 1944. godine boravio je u Beogradu. Nema podataka o nekom njegovom značajnijem političkom angažmanu u tom periodu. Poslije kapitulacije Italije i okupacije Crne Gore od strane Njemaca, ponovo se politički aktivirao, pokušavajući da uspostavi saradnju sa zelenašima. Tada je boravio u Londonu, gdje je objavio knjigu protiv Draže Mihailovića. Kada se vratio u Crnu Goru, partizani su ga uhvatili u Crmnici i strijeljali 1944. godine. Savremenici su mu pripisivali vlastoljubivost, pretjeranu ambicioznost, ali i lično poštenje, hrabrost, dosljednost i upornost. Autor je knjige *Političke stranke i naš narodni život,* objavljene 1914. na Cetinju. Sva značajnija dokumenta emigrantske Crne Gore nosila su njegov potpis. U više dokumenata pominje svoje "memoare", koji do danas nijesu pronađeni. Nesumnjivo je da se radilo o kompleksnoj i kontraverznoj ličnosti velike

O ovom ustanku ranije nijesam ništa znao, ali sam u zajednici sa Petrom Markovim Pekićem[100] pokupio Krnjičane i odma krenuo za Godinje đe nam bijaše određeno zborno mjesto, sa sobom imasmo 50. Krnjičana.

21. decembra u jutro stigli smo pod Godinje, đe smo našli Min. Plamenca sa nekolika Crmničana, o dolasku Plamenca u Godinje i o ustanku vlasti bijahu doznale ranijeg dana, zato su za Godinje bila upućena 3. odjeljenja žandarma sa naređenje da se uhvati Plamenac i da se preda vlastima, žandarme predvođahu, podpor. Jagoš Drašković, poručik Filip Drakić i Savo Raspopović[101]; Drakića i Raspopovića sa žandarima uhvatili smo i razoružali, a Drašković je na nekakav način umakao za Vir. Srbij. podpor. Drašković bijaše komandant mjesta na Viru.

Mi smo se iz Godinja sa Plamencom krenuli za Vir-Pazar i došli do Besca, nas bijaše veoma malo i to većinom bez oružja, samnom bijaše 50. Krnjičana, bijaše nekoliko Lekića, Godinjana, jedan mali broj Boljevića i Limjana, a iz sve Gornje Crmnice bijaše samo 5-6. ljudi. Plamenac pod pritiskom nekoliko ljudi koji ga okružavahu i moljahu da ne[102] Crmnicu međusobom, nije dao naređenje za napad na Vir, poveo je pregovore sa prvacima iz protivničke strane, pregovori su vođeni cijelo poslijepodne 21. decembra, svršeni su bez ikakva rezultata, noć je nastupila mi smo se morali razići.

Ja sam sa nekoliko oficira ist evečeri pošao u Boljeviće kod Plamenca, da se sa njim sporazumijemo o daljem radu, sporazumjeli smo se i odlučili da se krenemo za Krnjice.

23. decembra stigli smo u Krnjice, nas je bilo oko 50. ljudi većinom oficira i činovnika, naša je namjera bila pokupiti novu snagu u Šestanima i Krajini i ponovo se vratiti k Viru, a istodobno očekivasmo i dolazak veće količine oružja, za koju Plamenac govoraše da su mu obetali uputiti Italijani na obalu Skadar. Jezera.

---

energije koju je novo vrijeme razumijevalo starim tradicionalnim klišeima crnogorskog patrijarhalnog društva i nacional-romantizmom XIX vijeka.Vidi više: Šerbo Rastoder, *Crna Gora u egzilu*, knj.I,406-410

[100] Petar Markov Pekić (Krnjice, Crmnica, 1889-Albanija, 1935), poručnik crnogorske vojske, ustanik i komita. Jedan od prvaka Božićnog ustanka na području Crmnice 1919. Godine. Nakon sloma ustanka, emigrirao za Italiju, iz koje se vraće polovinom 1919. radi podizanja naroda na ustanak. Pripadao ustaničkim četama Marka Vučerakovića i Sava Raspopovića. Vršio brojne gerilske akcije (1919-1922). Tokom 1921. ponovo bio u Italiji, gdje je u Rimu zajedno sa Dušanom Krivokapićem, Nikom Nikovićem, Huseinom Boškovićem i bio član Komiteta za nezavisnost Crne Gore. Među posljednjim političkim emigrantima napušta Italiju. Polovinom 1923. boravi sa grupom emigranata u Carigradu, odakle se prebaca u Bugarsku, da bi početkom marta 1924. stigao u Valonu. Bio je član Crnogorskog kimiteta formiranom oktobra 1924. u Skadru pod vođstvom Marka Vučerakovića i Pera Vukovića. U Albaniji je poručnik Petar Pekić bio u egzilu sve dok nije na prevaru ubijen 1935. godine. Vidi više: Novak Adžić, „Borci za nezavisnu Crnu Goru 1919-1941“, knj. I, Cetinje, 2008, 464-465.

[101] Savo Raspopović (Martinići, Bjelopavlići,1879– Šćepan Do, Rubež kod Nikšića, 28.XII 1923) crnogorski komita. Odrastao u Baru, gdje su mu se naselili roditelji. Vojnu akademiju završio u Italiji. Do početka Prvog svjetskog rata radio kao žandarm u Baru. Učesnik rata i poslije kapitulacije Crne Gore bio komitski četovođa u vrijeme austro-ugarske okupacije. Poslije 1918.godine, ponovo se odmetnuo i bio jedan od najpoznatijih komita- protivnika odluka Podgoričke skupštine. Sa svojom družinom operisao duž crnogorsko-albanske granice i u okolini Bara i Ulcinja, izvodio stalne gerilske akcije protiv srpske (jugoslovenske) vojske, žandarmerije i pristalica bezuslovnog ujedinjenja Crne Gore i Srbije. Sredinom 1920. pridružio se crnogorskoj emigraciji u Gaeti gdje je ostao do početka 1922. kada se vraća u Crnu Goru radi nastavka borbe. Sve do kraja 1923. sa svojom družinom je vješto izbjegavao stalne potjere, da bi 28. decembra 1923. bio ubijen u Šćepan Dolu, selo Rubež kod Nikšića, zajedno sa još jedanajest drugova, među kojima je bio i njegov brat Marko, Mujo Bašović, Miloš Kovačević, Jovo Savov Krivokapić, Petar Zvicer, Krsto Simov Popović, Miloš Pejović, Radovan J.Bigović, Golub M.Vujović i dr.

[102] Nečitka riječ.

Jovan S. Plamenac

Sa našim neuspjehom 21. dec. na Viru, naši su se protivnici okuražili, naročito kad su uviđeli našu slabu snagu, okuražili sa ovim Pop joko Gojnić i Dr Blažo Lekić pokupili su čitavu vojsku u Crmnici, koja se pod komandom PodporučnikaDraškovića uputila za nama u gonjenje. Ova je vojska 22. u večer stigla u Boljeviće, na jedan sahat docnije od našeg polaska za Krnjice. U Boljeviće su izviješteni o našem polasku za Krnjice, zato su se odma krenuli za nama, a da bi prije stigli i iznada nas napali to se jedan dio od te vojske ukrcao na Viru u lađe, a ove lađe dovukao je parabrod, do „Petrove Ponte" đe su se iskrcali, ova se ponta nalazi na ulazu u Luku Krnjičku, ovđe su se iskrcali zatok što su mislili da se svi mi nalazimo u mojoj kući, đe bi nas mogli neopaženo blokirati, jer se moja kuća nalazi u podnožju Petrove ponte. Mi smo se nalazili u Krnjičkoj školi, kad se ova vojska javila više moje kuće, osim vojske koja se ovđe javila, oni su nas gonili i sa drugih strana t.j. preko Seoca i Lekića, a iz Bara bio je upućen jedan dio vojske, da nam presiječe put za Krajinu. Plamenac je povjerio meni da povedem brigu o spašavanju, kako nebi smo pali u njinim rukama. Plamenca sam odma uputi sa društvom za Šestane i Krajinu, dajući im dobre pratioce, a ja sam se sa nekolika naoružana mladića uputio k mojoj kući u susret ove vojske. Glavna mi briga bijaše spasti Plamenca, da kao vođa Crnogor. ustanka ne pane u njinim rukama, zato sam sve upotrijebio da zadržim ovu vojsku, dok Plamenac ostupi za Šestane.

Pomeđu mene i ove vojske bijaše moja kuća, ja sam im saopštio: „nemojte prelaziti moju kuću k mene jer ću pucati", a ovim momčadima koji bijahu samnom visokim glasom da protivnici čuju „ako koji od protivnika prijeđe moju kuću pucajte".

Protivnici su se skamenili i ostali su neopmični na istom mjestu, nastala je galama i psovanje po među nas, komandant ove vojske bijaše Srbijanski podpor. Drašković, ovako nepomični sa jednog mjesta ostali smo i mi i oni sve dok je Plamenac sa društvom pošao za Šestane. Poslije sam se i ja krenuo za Šestane, oni su odma odpočeli nastupati zamnom, interesantno bijaše ovo gonjenje, rastojanje pomeđu nas bijaše do 50. koraka, kad bijah počinuo, počivahu i oni, a kad ja produži produži i oni, sve tako išli smo do Đuravaca.

24. decembra pošli smo u Koštanjicu.

25. stigli smo u Zoganje kod našeg prijatelja Aluš Čobe, koji nas je za nekoliko dana izdržavao.

Divizijar Milutin Vučinić

Iz Crne Gore imali smo vijesti da se oko Cetinja vode borbe, a i mi smo mogli čuti topovsku paljbu, za podgoricu čuli smo, da su naši prošli slabo i da su uhvaće-

ni i zatvoreni Brigadir Milutin Vučinić[103] i Andrija Raičević[104], sa nekoliko svojih ljudi.

Plamenac se odavde obratio Italijanskoj Komandi za pomoć, kao što su ranije bili obetali, ali se pomoći nije moglo dobiti. U Skadru bijaše Francuska komanda preko koje su Srbijanci pokušali da nas vrate natrag ili uhvate, u tom cilju je kod nas u Zoganje došao je jedan francuski komandant, koji se na sve načine mučaše, da nas vrati natrag u Crnoj Gori, ili povede za Skadar, mi nijesmo pristali ni na jedno ni drugo, a ni kad smo uviđeli da francuzi spremaju poslati svoju vojsku u Zoganjima da nas pohvataju, to smo se i mi riješili poći za Bojanu, a odatle za Medovo.

28. decembra u jutro krenuli smo iz Zoganja za Bojanu, ovog istog dana došlo je nekoliko Francuske vojske za nas u Zoganjima, ali smo mi bili odputovali. Na Bojani u Obliku ukcali smo se u jednoj lađi i pošli za Pulaj, (Sveti Nikola), a odatle za Medovo.

29. decembra stigli smo u Sanđovani di Medovo, đe su nas primili Italijani.

Kao što se iz gore navedenog vidi, naš ustanak u Crmničko-primorskoj oblasti, bio je sasvim slab i bez ikakva uspjeha, on je morao takav biti čim smo nas 50.

---

[103] Vučinić Milutin (Gornji Rogami, Piperi 12.4.1869 - Rim, 31.8.1922) - divizijar, ministar vojni u vladi Jovana Plamenca (1919-1921) i predsjednik šeste crnogorske vlade u egzilu (15.6.1921-31.8.1922). Završio vojnu školu u Italiji. Po povratku, u činu poručnika boravio kao stalni vojni kadar na Cetinju na dvoru kralja Nikole. Bio komandant Piperskog bataljona. U Balkanskim ratovima komandovao mješovitom brigadom, poslije čega je dobio čin brigadira. Pod njegovom komandom crnogorske jedinice su zauzele Bardanjolt, poslije kojega je zauzet Skadar. U Drugom balkanskom ratu komandovao crnogorskom vojskom na Govedarniku i Duličkim visovima. Prvi svjetski rat ga zatekao u činu divizijara i kao komandant 3. divizije ratuje na hercegovačkom frontu, potom je kratko učestvovao na Sandžačkom ratištu. Sredinom 1916. godine interniran u austro-ugarski logor, gdje ostaje do kraja 1918. godine. Po oslobađanju iz logora, zajedno sa drugim zarobljenicima, po naređenju Srpske vrhovne komande, zadržan u Sarajevu do okončanja Podgoričke skupštine. Učestvovao u pripremama Božićne pobune u podgoričkom kraju. Po naređenju komande srpske vojske uhapšen i sproveden u Jusovaču (Podgorica). Zajedno sa devetnaest drugih crnogorskih prvaka bježi iz zatvora i odlazi preko Albanije u Drač, a odatle u Italiju. Izbjeglička vlada ga imenovala za ministra vojnog (17.2.1919) gdje je radio na organizovanju crnogorskih vojnih jedinica u Italiji (Gaeta), da bi ga juna 1921. godine regentkinja, kraljica Milena, imenovala za predsjednika vlade. Na tom položaju je ostao do smrti radeći na zbrinjavanju crnogorskih izbjeglica i ostataka crnogorske vojske u Italiji. Nosilac je brojnih crnogorskih, srpskih i ruskih priznanja. Uživao je veliki ugled među emigracijom kao dosljedan, pravičan i odgovoran vojnik, odan otadžbini u koju se nikad nije povratio. Umro u Rimu, gdje je i sahranjen.

[104] Raičević Andrija (Lješkopolje kod Podgorice 1879 – Briksen, Italija 1920), brigadir, komandant crnogorske vojske u Italiji. Bio šef policije na Cetinju u vrijeme bombaške afere 1907, učesnik balkanskih ratova i junaštvom se posebno istakao u vrijeme zauzimanja Skadra. Tokom 1914. godine postavljen za komandanta Spuške brigade kojom je komandovao u Prvom svjetskom ratu. Po kapitulaciji Crne Gore 1916. interniran u logor Karlštajn, gdje se, zajedno sa divizijarom Milutinom Vučinićem, brigadirima Jokom Adžićem i Ivom Đurovićem, komandirom Krstom Popovićem i drugima, izjasnio protiv izjave grupe oficira o ujedinjenju Crne Gore i Srbije. Po izlasku iz zarobljeništva krajem 1918. vratio se u Crnu Goru, gdje je aktivno radio na organizovanju ustanka na području Podgorice. Kao poznati protivnik bezuslovnog ujedinjenja bio je uhapšen u noći između 19. i 20. decembra 1919, prije izbijanja pobune, jer je jedan od učesnika u pripremi ustanka izdao cijelu stvar i njegove organizatore. Bio je zatvoren u podgoričkoj *Jusovači,* odakle je sa devetnaest drugih crnogorskih prvaka pobjegao zajedno sa stražarima koji su ih čuvali, prvo u Medovu (2. januara 1919) gdje se nalazio crnogorski izbjeglički logor, a potom u Italiju. U Gaetu je sa još 142 čovjeka stigao 6. aprila 1919. Tada je postavljen za Komandanta crnogorskih vojnika u Italiji i na toj dužnosti ostao do sredine 1920. kada se teško razbolio. Prije dolaska u Gaetu unaprijeđen je u čin brigadira, sa starješinstvom od 29. decembra 1915., ukazom kralja Nikole od 19. marta/1. aprila 1919. Umro je 27. septembra 1920. godine i sahranjen dva dana kasnije na groblju u Briksenu (Italija).

većinom starih ljudi i podpuno razoružanih, imali pred sovom osim Srbijanske vojske i žandarmerije, još i francusku vojsku, a povrh toga ono što je najglavnije protiv nas 50. bijaše sva Crmnica.

Uzrok što je sva Crmnica bila protiv nas je veoma slabi i baš nikakva priprema za ustanak.

Ministar Plamenac kao vođa ustanka u Crnoj Gori, pripremao je ustanak preko viđenih ljudi iz pojedinih Crnogorskih oblasti. U oblasti Crmničko-Primorskoj radio je preko Komandira Jovana Nikolina Plamenca[105], kojemu je bilo u dužnost, da dođe u vezu sa uglednim ljudima u oblast i pripremi ustanak u svojoj oblasti do 21. dec., dočim Komandir Plamenac nije ništa radio, niti je dolazio u dodir sa ljudima koji su bili od velike važnosti za ustanak npr. ja nijesam znao za ustanak do 20. dec. u 4. sata poslije podne, također nije o tome nitko znao u batal. Barskom, Mrkojevićskom, Krajinskom i Ulcinjskom, u opšte čitav ovaj kraj od Sutormana do Bojane k moru i ovaj od Stubice k Krajini do granice nije imao pojma o ustanku, a u unutrašnjosti dva Crmnička bat. slabo je ko o ustanku znao, dočim Kom. Plamenac izvijestio je Min. Pl. da stvar u Crm.[106] Ustanak u ovoj oblasti zbunio je narod, ljudi nijesu znali što da rade i za kime da pođu, većina su ostali neutralni, koji su se docnije pridružili onoj strani koja je pokazala uspjeh, razumije se njima, tako smo u brzo dobiil protiv nas cijelu Crmnicu.

Propasti ustanka u ovoj oblasti u mnogome su doprinijeli i sinovi komandira Jovana N. Plamenca. oni su znali sve što se radi o ustanku, to su viđeli iz pisama svoga oca, koja je ovaj dobivao od Ministra Jovana S. Plamenca, vođe ustanka, oni mjesto toga da potpomognu svoga oca na pripremi ustanka u ovoj oblasti, oni su radili o propasti ustanka, što najbolje dokazuje sledeći dokumenat, koji je pod podpisom Luba J. Plamenca upućen svim omladincima u Crmnici, a koji glasi:

Gosp. Luki Pekiću – učitelju –

Krnjice.

S obzirom na novu epohu potreba je, da se omladina organizira, kako bi u svakom momentu štitila i podržavala našu zavjetnu misao, koja se privodi sjajnom kraju.

Stoga se kao omladinac pozivate, da budete u Utornik 18. t. mj. u 9. sati pr. podne na Vir-Pazar.

Boljeviće Privremeni odbor Crmničke omladine
13. decem. 1918. g. Ljubo Plamenac, sr

Ustanak se priprema za 21. decembra, a ovaj sin komandanta ustanka u Crmničko-primor. oblasti poziva omladinu za 18. decembra, na Vir-Pazaru, da se organizuju i brane dobivene tekovine ujedinjenja.

Slično ovome u Crmničko primorskoj oblasti, Ustanak je propao u svim Crnogor. oblastima, osim u Katunskoj nahiji, a ovi su se oko Cetinja očajnički branili,

---

[105] Jovan Nikolin-Nikov Plamenac, (Boljevići, Crmnica, 1854-?), komandir crnogorske vojske. Učesnik Velikog rata (1876-1878), balkanskih ratova i prvog svjetskog rata. Oblasni upravitelj. Učestvovao u organizaciji Božićnog ustanka na prostoru Crmnce, a poslije njegovog sloma uhapšen januara 1919. godine i zatvoren u podgoričoj „Jusovači". Potpisnik izjave 44 politička zatvorenika iz „Jusovače" od 14. oktobra 1920, u kojoj se navodi da su zatvorenici uhapšeni na bespravan način, da prekidaju svaku dalju saradnju sa sudom koji im sudi, jer ga smatraju nezakonitim i nenadležnim. Po izlasku iz zatvora 1921. Godine pripadao je crnogorskim federalistima. Na osnivačkom kongresu Crnogorke stranke izabran je za člana njenog Glavnog odbora na Kongresu 4. oktobra 1925.

[106] Dopisano iznad: ***stoji dobro***

kupljući se sa svojom krvlju i krvlju naših neprijatelja na Božiću 1918. g. sve dotle dok su pod pritiskom jače sile morali ostupiti na Jadransko more.

Ovaj Ustanak u Crno Gori ma kako da je organizovan morao je propasti, jer narod Crnogorski bio je potpuno razoružan, goloruk, i on kao takav nije se mogao boriti, sa velikom Srbijanskom vojskom pod puno naoružanom[107] sa francuskom vojskom i komandom i još sa većim brojem domaćih izroda.

Poslije propalog ustanka svuda po Crnoj Gori, naši ustaši[108], osim onih koji su ostali u Crnoj Gori, sakupili su se u Medovo, odakle smo odputovali za Italiju đe se organizovaše Crnogor. vojska.

16. jan. 1919. god. pošao je za italiju, a odatle za Francusku Min. Jovan S. Plamenac, kome je Kralj povjerio Predsjedništvo vlade Crnogor, a 22. jan. odputovao je i Brigadir Milutin Vučinić, koji je postavljen za Min. vojnog.

Ostali Crnogorci koji smo bili u Medovo, pošli smo za Italiju u mj. aprilu. Odma poslije našeg polaska organizovana je naša vojska u Gaeti.[109]

Ekspedicija nekoliko Crnogor. ofic. i vojnika iz Italije za Crnu Goru.

Odma po dolasku Crnogorskih ustanika iz Medova u Italiju, organizovana je naša vojska u Gaeti[110], za komandanta ove vojske bijaše postavljen brigadir Andrija

---

[107] Dopisano iznad: ***francuskim oružjem***

[108] Uobičajeni naziv za učesnike ustanka-ustanici

[109] Gaeta - stari grad u Gaetanskom zalivu, između Rima i Napulja. Grčka kolonija koju spominje još grčki geograf Strabon i rimski pjesnik Vergilije u svojoj *Eneidi*. Grad burne istorije koji je još u rimskom carstvu bio poznato odmaralište. Njime su upravljali Rimljani, Vizantinci, napadali ga Vandali, Goti, Langobardi, Saraceni i gotovo sve vojske koje su se pojavljivale u Mediteranu. U ranom srednjem vijeku Gaeta je bila posebno vojvodstvo i njome su upravljali Normani (1140-1194), Šveđani (1194-1250), Aragonci do 1707. Dugo je bila u Kraljevini obeju Sicilija, kojom su upravljali Burboni, da bi konačno 13. februara 1861. ušla u sastav ujedinjene Italije. Gaetom dominira tvrđava izgrađena 1224-1227, brojne sakralne građevine poput Katedrale iz XII vijeka, crkve Sv. Luke (IX-XII) vijek, Sv. Domenika (XV vijek). Do 1927. bila je u sastavu provincije Kazerta, da bi tada postala dio novosnovane istoimene provincije. Gaeta se nalazi na samom rubu istoimenog zaliva, dok se desetak kilometara od nje nalazi Formia, takođe mjesto znano brojnim Crnogorcima čija je životna sudbina čudnim spletom istorijskih okolnosti bila vezana za ova mjesta u Tirenskom moru. U ovim gradovima je bila smještena glavnina *Crnogorske vojske u Italiji* 1919-1922. godine.

[110] Crnogorska vojska u Italiji 1919-1922.Odmah po izbijanju Božićnog ustanka crnogorska vlada u emigraciji je pristupila formiranju vojnih jedinica koje su trebale da posluže za eventualni vojni upad u Crnu Goru, koji bi omogućio povratak dinastije i poništenje odluka Podgoričke skupštine iz 1918. Prva grupa od 120 interniraca iz zarobljeničkih logora, pristiglih u Italiju odmah po zaključenju primirja, koji su izjavili da će biti protiv svakoga *ko bude protiv Crne Gore* smještena je u Ferari, a za komandanta joj je određen bivši srpski oficir M. Kraljević. Već početkom marta 1919. godine ova grupacija je iz Ferare prebačena u Kave, udaljeno 40 km od Rima, gdje se već bilo koncentrisalo 157 Crnogorca. Na prve vijesti o koncentraciji crnogorskih trupa u Italiji, reagovala je obavještajna služba KSHS koja je stalno pokušavala i često uspijevala da unese razdor među njima. Na osnovu dogovora crnogorske i italijanske vlade iz marta 1919. donijeta je odluka da se vojska koncentriše u Gaeti. Već 18. marta u Gaetu je pristiglo 4 oficira i 140 podoficira i vojnika, kojima se pridružilo i 40 pobunjenih koji su u prvi mah odbili da pređu na zborno mjesto. Za komandanta ovih jedinica postavljen je komandir Petar Lekić. Zvaničan naziv komande je bio *Komanda Crnogorskih vojnika u Italiji*. Upućen je poziv da se vojsci pridruže sve crnogorske izbjeglice i dobrovoljci koji su se nalazili u raznim evropskim zemljama i Americi. Pri crnogorskom konzulatu u Rimu je formirana *Kraljevska crnogorska vojna delegacija* čiji je zadatak bio da koordinira ove aktivnosti. U međuvremenu, veliki broj Crnogoraca je poslije izbijanja Božićne pobune

Raičević[111].

Naša vlada i Kralj nalazahu se u Parizu, odakle protestovahu kod Velikih sila, za onakvu nasilnič. okupaciju Crne Gore i zahtijevaju da se na Konferenciji Mira propusti Crnogorski delegati.

Konferencija mira, koja zasijedaše u Parizu[112], bijaše se oglušila o svim pra-

izbjegao na teritorije koje su bile u okupacionoj zoni italijanske vojske, stavljajući se pod italijansku zaštitu. Pristizali su na albansku obalu u San Đovani di Medua, gdje ih je početkom aprila 1919. već bilo 416. Na osnovu prethodnih naređenja, a uz italijansku podršku, organizovan je transport do Gaete. Za komandanta crnogorske vojske postavljen je brigadir Andrija Rajičević, a poslije njegove smrti 1920. godine, brigadir Đuro Jovović. Medova je postala stalni prihvatni centar, odakle je dio Crnogoraca produžavao za Gaetu, dok se dio njih vraćao u Crnu Goru, nastavljajući borbu. S obzirom da se broj vojnika u Gaeti stalno povećavao, jedan broj njih je prebacivan u obližnju Formiu. Ove trupe su snabdijevane od strane lokalne komande u Gaeti, sve do potpisivanja konvencije između crnogorske i italijanske vlade (30.4.1919). Crnogorsku vladu je zastupao njen generalni konzul u Rimu kom.Velimir Ramadanović, dok je italijansku vladu zastupao ministar vojni. Konvencijom je predviđeno da se u Gaeti formira jedan crnogorski odred od izbjeglica, čije će izdržavanje preuzeti italijanska vlada preko svog vojnog ministarstva i da se njen sadržaj ne može modifikovati izuzev uz potpuni sporazum dvije vlade. Broj crnogorskih vojnika u Italiji se stalno povećavao. U maju 1919. minstarstvo vojske je donijelo odluku o unapređenju za jedan stepen svih vojnika od redova do kapetana. Tada su postojala dva bataljona vojske, oficirska četa i komandna trupa, da bi usljed povećanja vojnika 2.11.1919 bio formiran i III bataljon. U isto vrijeme u Medovu je upućen komandir Petar Lekić radi organizovanja transporta za izbjeglice iz Crne Gore, vojnike i oficire koji su dolazili i vraćali se u Crnu Goru. U decembru 1920. godine, broj vojnika je iznosio 1512, u avgustu 1532, dok ih je u januaru 1921. godine bilo 1559. Crnogorska vojska je imala četiri bataljona, posebnu artiljerijsku jedinicu u Fonta D'amore sa četiri baterije i Narodnu gardu, osnovanu u avgustu 1920. godine. Ministar vojni je bio divizijar Milutin Vučinić. Komandant I-og bataljona je bio komandir Pero Vuković, barjaktar- kapetan Jovan Plamenac; ađutant-poručnik Pero Đukanović; komandanti četa: I-komandir Stevo Vučinić; II-komandir Risto Hajduković; III-komandir Radovan Savović; artiljerija: I baterija - komandir Blažo Marićević; komandir čete - Niko Kašćelan. Komandant II bataljona - komandir Blagota Martinović; barjaktar - kom. Milo Popović; ađutant-por. Stevan Đurišić. Komndir I čete - kom. Jovan Vujović; II - kom. Andrija Dragutinović; III - kom. Milo Leković; artiljerije - kom. Mihailo Bulatović; I mitraljeska četa - kom. Niko Kašćelan; II - kom. Blažo Vukašinović. Komandir III bataljona - kom. Stevan Pavlović; barjaktar Boško Golubović; ađutant - p.por. Pavle Drecun; I četa - kom. Đukan Vukmanović; II - kom. Dušan Vuković; III - kom. Luka Jovanović; artiljerija - kom. Milo Petranović; III mitraljeska četa - kom. Tomaš Grujović. Komandant IV bataljona -kom. Vlado Zimonjić; barjaktar - Mirko Cepavčević; ađutant - por. Krsto Nikaljević; I četa -kom. Danilo Radović; II - p.por. Mihailo Boljanović; III-kom. Joko Popović; artiljerija -kap. Filip Živanović; IV mitraljeska četa - kap Novica Abramović. Ova vojska je obilježavala 21. decembar (1918) kao dan ustanka. U decembru 1920. italijansko ministarstvo vojno je izdalo naredbu o zabrani ulaska u Italiju izbjeglim Crnogorcima pripremajući teren za likvidaciju crnogorske vojske. Marta 1921. razoružana je crnogorska vojska, razmješteni bataljoni u Sulmonu, Padulu i Vitoriju, dok je u Gaeti ostala komanda crnogorskih trupa i oficirski bataljon, a artiljerija je bila u Fonte D' Amore kod Sulmone. U međuvremenu je došlo do previranja u samoj vojsci, podstaknutih propagandom i odbijanjem dijela vojske da primi komandu predsjednika crnogorske emigrantske vlade, Jovana Plamenca i Mihaila I, poslije smrti kralja Nikole. U martu 1921. Italijanski pukovnik Viđevano, po zadatku svoje vlade, radio je na likvidaciji crnogorske vojske, zahtijevajući da se povrate u Jugoslaviju ili Južnu Ameriku; da će ih u tome pomoći italijanska vlada dodjeljivanjem materijalne pomoći i izdavanjem potrebnih putnih isprava. Italija je 1.juna 1921. prestala da izdražava crnogorsku vojsku, kojoj je svaka pomoć ukinuta 15.avgusta 1922. Posljednji ostaci crnogorske vojske bili su rastjerani iz Italije dolaskom Musolinija na vlast. Najveći dio ih se vratio u zemlju, dok je jedan dio potražio utočište u drugim zemljama po Evropi, Sjevernoj i Južnoj Americi.

[111] Vidi fusnotu 104.

[112] O tome vidi više: Šerbo Rastoder, Crna Gora u egzilu, knj.I, 243-335

vilima i opravdanim protestima i zahtijevima naše vlade, Ustanak i prolivena krv o Božiću 1918. g. u Crnoj Gori, ne bijaše dala dovoljno dokaza, da je narodnom skupštinom u Podgorici falsifikovana volja Crnog. naroda, zato se i javila potreba kod naše vlade, da se iz naše vojske iz Gaete pošalje nekoliko oficira i vojnika u Crnoj Gori,[113]* koji bi imali pokazati Crnogor. narodu, da pitanje Crne Gore nije svršeno onako kako to Srbijanci i njihovi agenti propovijedahu po Crnoj Gori, također i ponovo pokazati velikim silama, da Crnogorci ne trpe ničije ropstvo i daje banditska Skupština u Podgorici falsifikovala volju Crnogor. Naroda.

Za ovu svrhu određeni su iz naše vojske šest viših oficira iz raznih Crnogor. oblasti, a ovi su imali, svaki iz svoje oblasti uzeto još po nekolika niža oficira i vojnika.

Ovi 6. viših oficira bijahu:

1. Komandir Krsto Popović[114] iz Katunske Nahije.

[113] Dopisano: * ***bez znanja pret. vlade J. S. Plamenca***

[114] Krsto Zrnov (Todorov) Popović (Lipa, Cuce, 14. IX 1881-Bojanje brdo, Cuce, 13. III 1947)-jedan od vođa Božićnog ustanka, šef štaba crnogorskih trupa u Italiji, posljednji načelnik štaba crnogorskih trupa u Italiji, komandant zelenaške Lovćenske brigade u Drugom svjetskom ratu. Završio oficirsku školu na Cetinju. U čin potporučnika unaprijeđen 1906, a u poručnika 1909. Za šefa policije na Cetinju postavljen 1910. U Balkanskom ratu (1912-1913) bio komandant čete u Katunskoj brigadi, učestvovao u borbama oko Skadra, a u drugom balkanskom ratu 1913. učestvovao kao komandir čete u bici na Bregalnici. Proizveden u čin kapetana 1913, a u maju 1914. postavljen je za pomoćnika šefa Štaba pete divizije u Pljevljima, istovremeno obavljajući dužnost komandanta podoficirske škole regrutske klase. U Prvom svjetskom ratu bio komandant Boljanićkog odreda, učesnik brojnih bitaka u kojima se istakao hrabrošću od Glasinca do Mojkovca. Poslije sloma Crne Gore interniran je u logor Boldogason u Mađarskoj. Po povratku iz logora 1918. godine i odluka Podgoričke skupštine, radio na organizovanju ustanka kao vojni komandant Božićnog ustanka. Sa ustaničkim trupama, poslije neuspjelih pregovora, kreće u oružani pohod na Cetinje u noći između 5 i 6. januara 1919. godine. Poslije sloma ustanka, Krsto Popović je izbjegao 11. januara 1919. u Kotor, da bi se potom prebacio za Medovu, odakle je otišao za Italiju. U Gaeti je, unaprijeđen u čin komandira i bio načelnik štaba Crnogorske vojske u Italiji. Pod njegovim vođstvom se noću, između 18. i 19. jula 1919 godine, između Bara i Ulcinja, iskrcalo 120 oficira i vojnika iz Gaete sa namjerom da podignu opšti ustanak u Crnoj Gori. Poslije neuspjele akcije i dužeg četovanja po Crnj Gori, ponovo se vratio u Italiju i tamo i tamo ostao do rasturanja crnogorske vojske od strane italijanskih vlasti. U Gaeti je zatvaran sa drugim oficirima od italijanskih vlasti, jer se protivio akciji rasturanja crnogorske vojske koja je uslijedila poslije potpisivanja Rapalskog ugovora. Odbio je da se vrati u KSHS i januara 1922. sa Živkom Nikčevičem, Vaskom Marojevićem, Markom Matanovićem i više od 50 saboraca, krenuo za Argentinu, gdje su pristigli početkom februara. Dočekao ih je Žerve Kazo, crnogorski počasni konzul. U Argentini je ostao do kraja 1929. godine, kada se prebacio u Lijež, pošto mu je predhodno saborac Marko Vučeraković, obezbijedio garanciju za nesmetani boravak u Belgiji. U Belgiji je živio do kraja 1931. godine, kada se, pošto je prethodno napisao molbu za pomilovanje kralju Aleksandru Karađorđeviću, vratio u Crnu Goru. Od 1936. godine aktivni je član Crnogorske stranke i agitovao je za njene kandidate na listi Udružene opozicije na parlamentarnim izborima 1938. godine. Od kraja 1941. sarađuje sa italijanskim okupacionim vlastima na procesu pacifikacije Crne Gore, a od 1942. uz italijansku podršku formira Lovćensku brigadu, čiji je komandant u rangu brigadira (generala). Zelenaški pokret se u Crnoj Gori gotovo se raspao kapitulacijom Italije, da bi dolaskom Njemaca, Lovćenska brigada novembra 1943. bila rasformirana i razoružana. Krajem 1943. sa manjom grupom pristalica Krsto Popović napušta Cetinje. Pristalice Krsta Popovića i jedan dio njegove bivše vojske pristupaju partizanima (NOP-u). Krsto Popović se ponovo vraća na Cetinje, uporno odbija pozive da se priključi partizanima, ostajući do kraja dosljedan svojim uvjerenjima. Održava saradnju sa njemačkim okupacionim vlastima do avgusta 1944. kada sa Dušanom Vukovićem, odlazi u Katunsku nahiju i radi na mobilizaciji vojske, ali bez većeg uspjeha. Ostao je u šumi, skrivajući se do 13. marta 1947. kada ga je iz zasjede likvidirala potjera OZN-e. Tada je imao 66 godina (Vidi više*: Istorijski leksikon Crne Gore*, knj. 5, Podgorica, 2006. 1047-1050.

2. „ Đuro Kapa[115] „ „ „
3. „ Ja „ Crmničko-Primor. nahije
4. „ Pero Vuković[116] „ Zetsko-brdske oblasti
5. „ Savo Čelebić[117] „ Riječko-Lješanske nahije
6. „ Mato Todorović[118] „ Nikšićske oblasti.

[115] Đuro Kapa (Ugnji, 1886-1960), komandir crnogorske vojske, učesnik balkanskih ratova i prvog svjetskog rata. Jedan od vođa Božićnog ustanka 1919. u cetinjskom kraju. Po slomu ustanka, emigrirao u Italiju, ali se vratio jula 1919. godine u zemlju radi ponovnog podizanja naroda na ustanak. Potpisnik je brojnih predstavki zelenaških vođa. Predao se vlastima zajedno sa 12 komita na Cetinju 25. februara 1920. i potom zatvoren, zbog čega su mu oštro zamjerili brojni ustanički prvaci. Protiv njega i više od 130 ustanika je državni tužilac KSHS na Cetinju 4. avgusta 1920. podigao optužnicu za nasilno rušenja pravnog i političkog sistema KSHS i za izdvajanje Crne Gore iz nje. Na osnovu amnestije regenta Aleksandra Karađorđevića od 30. novembra 1920. godine, a rješenjem cetinjskog okružnog suda od 21. decembra 1920. oslobođen krivične optužbe. Između dva svjetska rata pripadao Crnogorskoj stranci. Od kraja 1941. do polovine 1944. pripadao zelenaškoj vojsci Krsta Popovića. Potom pristupio NOVOJ-u. Umro je 1960. Vidi više: Novak Adžić, *„Borci za nezavisnu Crnu Goru 1919-1941”*, knj. I; Cetinje, 2008, 248-250.

[116] Pero Vuković (Piperi, 1883 - Piperi, 25.12.1955) - komandant I bataljona crnogorske vojske u Italiji, komita. Sin Tuja Simova Vukovića, plemenskog kapetana i majke Velike, ćerke Bora Tomova Vučinića, čija su tri brata 1876. poginula na Vučjem dolu. Završio osnovnu školu u Piperima i Oficirku školu na Cetinju. Bio komandir čete u operacijama osvajanja Skadra u Prvom balkanskom ratu, učesnik bitke na Bregalnici u Drugom balkanskom ratu, komandant Piperskog bataljona u Prvom svjetskom ratu. Poslije kapitulacije interniran u logor Boldogasonj i po povratku iz zarobljeništva bio zadržan sa drugim crnogorskim oficirima u Sarajevu, do izglasavanja odluka Podgoričke skupštine. Učesnik Božićne pobune, poslije čijeg sloma, sredinom januara 1919., odlazi u Gaetu. Jula 1919. sa grupom oficira upada u Crnu Goru u namjeri da podignu opšti ustanak. Potpisnik proglasa ustanika sa planine Vojnik i predstavke 42 pobunjeničkih vođa septembra 1919. u kojem objašnjavaju ciljeve svoje borbe. Učesnik komitskih borbi oko Nikšića, u Rovcima, Morači i Piperima 1919. do početka 1920., kada se s grupom komita, povlači u Albaniju. Bio komandir I bataljona crnogorske vojske u Gaeti. Po rasturanju crnogorskog logora u Gaeti, s grupom emigranata izbjegao u Carigrad, potom u Skadar. Poslije amnestije 1925., vraća se u Crnu Goru i 1927. biva penzionisan u čin majora. U bombardovanju jula 1941. izgubio nogu, te je kao težak invalid prestao da se bavi politikom.

[117] Savo Čelebić (Štitari kod Cetinja 27.1.1876, prema nekim podacima 24.1.1879 - Cetinje, 21.6. 1955) - crnogorski oficir, komita, general JNA. Završio oficirsku školu na Cetinju. Učesnik balkanskih ratova, Prvog i Drugog svjetskog rata. Nosilac Obilića medalje. Učestvovao u Božićnoj pobuni kao kapetan crnogorske vojske. U januaru 1919. odlazi u Medovu a potom u Gaetu. U julu 1919. sa grupom Crnogoraca upada u Crnu Goru s ciljem da podigne ustanak. Sa Todorom Borozanom, Dušanom Vukovićem i drugima, komitovao po planini Stavor u 1919-1921. U septembru 1921. preko Albanije opet odlazi u Italiju. Potpisnik proglasa crnogorskih ustanika sa skupu održanog na planini Vojnik i predstavke 42 pobunjeničkih vođa o stanju u Crnoj Gori, teroru nad stanovništvom, politici saveznika i zahtjevu za odlazak srpske vojske iz Crne Gore u septembru 1919. U decembru 1919. uhapšena mu familija i zapaljena kuća s ciljem da se primora na predaju. U emigraciji u Rimu juna 1924. napisao poemu *Vijenac na grobu Šćepana Mijuškovića*. Po povratku iz emigracije bio amnestiran i penzionisan u činu majora. Bio aktivista Crnogorske (federalističke) stranke. Učesnik u Trinaestojulskom ustanku 1941, savjetnik u štabu Lovćenskog NOP odreda, pregovarao sa Krstom Popovićem oko njegovog prelaska u partizane. Zarobljen 1942. osuđen na smrt, a potom na 30 godina robije i na kraju 1. jula 1943. interniran u Italiju. Jedan od osnivača Prekomorske brigade. Bio član prvog Predsjedništva CASNO. U čin generala proizveden januara 1944. godine kao peti general po redu u novoj Jugoslaviji. Nosilac brojnih crnogorskih i jugoslovenskih odlikovanja.

[118] Mato Todorović (Markovina, Čevo 1875-Miločani, 1920), komandir crnogorske vojske, učesnik balkanskih ratova i prvog svjetskog rata. Interniran u logoru Boldogason (1918-1918). Po povratku iz emigracije, kao protivnik odluka Podgoričke skupštine, bio je jedan od prvaka Božićnog ustanka

Komandir Krsto Popović, bijaše određen za Komandanta ove ekspedicije, a svaki od nas za komandanta u svojoj oblasti – rejonu.

Svaki od nas uzeo je sa sobom određeni broj nižih oficira i vojnika, od onih prisutnih u našoj vojsci.

Ja sam samnom iz Gaete uzeo:

1. Kapetana Mila Lekovića[119] iz Donjo Crmničkog bataljona.
2. Podpor. Iliju Vukmanovića[120] iz Gornjo- Crmničkog bataljona
3. „ Petra Pekića „ Selačko-Šestanskog „
4. „ Mirka Božovića[121] „ Barskog bat.

---

u nikšićkom kraju 1919. godine. Poslije sloma ustanka, izbjegao u Italiju, ali se polovinom 1919. vratio u Crnu Goru radi podizanja naroda na ustanak. Sa svojom ustaničkom grupom operisao je najčešće na području okoline Nikšića. Potpisnik je nekoliko ustaničkih političkih proglasa zelenaških vođa. Komitska grupa od 11 ljudi, koju su predvodili Mato Todorović i Ilija Damjanović predala se komandantu nikšićkog gonećeg odreda 11. februara 1920. godine, nakon čega je zatvorena. Zbog toga im je jako zamjereno od strane brojnih zelenaških ustaničkih vođa. Mato Todorović, Ilija Damjanović, Stanko Ivanović-Sabak, Risto Kovačević, Tomo Poček, Milo Bojović, Đuro Todorović, Vasilije Mićković, Marko Ćetković, Blagoje Vučić, Boško Agram, Obrad Janjušević, Obren Aleksić i Tomica Peković pobjegli su iz nikšićkog zatvora u noći između 10. i 11. maja 1920. godine. Na pragu vlastite kuće u Miločanima potjera koju su predvodili organi vlasti ubila je Mata Todorovića krajem 1920. Vidi više: Novak Adžić, *„Sudbine crnogorskih patriota 1919-1941"*, Podgorica, 2004, 301-306.

[119] Milo Leković (Godinje, Crmnica, 1885- Podgorica, 1951), kapetan crnogorske vojske. Završio na Cetinju oficirsku školu. Učesnik je balkanskih ratova i prvog svjetskog rata. Interniran u logoru Boldogason (1918-1918). Po povratku iz emigracije bio je jedan od prvaka Božićnog ustanka na prostoru Crmnice 1919. godine. Poslije sloma ustanka, izbjegao u Italiju, ali se polovinom 1919. vratio u Crnu Goru radi podizanja naroda na ustanak. Potpisnik je nekoliko ustaničkih političkih proglasa zelenaških vođa. Komitovao 1919-1921. godine. U Italiji je bio u činu komandira u sastavu Komande crnogorskih trupa. Krajem 1921. iz Italije odlazi za Bugarsku, da bi se potom obreo u Carigradu, u kojemu je boravio polovinom 1923. Iz Turske se prebaca za Bugarsku, da bi marta 1924. bio u Valoni. Po dobijenoj amnestiji vratio se 1925 u KSHS. U periodu između dva svjetska rata pripadao je Crnogorskoj stranci. Tokom drugog svjetskog rata pripadao je sa činom potpukovnika Komandi Lovćenske brigade zelenaške vojske predvođene Krstom Popovićem. Komandovao je njenim Trećim bataljonom (od 300) ljudi sa sjedištem u Virpazaru. Kao antikomunista i neprijatelj NOB-a na kraju rata je uhapšen i osuđen najprije na smrtnu kaznu, koja mu je zamijenjena višedecenijskom robijom. Umro je na izdržavanju zatvorske kazne u Podgorici 1951. godine. Vidi više: Novak Adžić, *„Sudbine crnogorskih patriota 1919-1941"*, Podgorica, 2004, 293-300.

[120] Ilija Vukmanović (?-Belveder kod Cetinja, 1936), poručnik crnogorske vojske. Učesnik je Božićnog ustanka na prostoru Crmnice 1919. godine, poslije čijeg je sloma izbjegao u Italiju, iz koje se vraća, u ekspediciji od 120 oficira i vojnika, jula 1919. u Crnu Goru radi podizanja naroda na ponovni ustanak. Ponovo odlazi u egzil, iz kojega se, po dobijenoj amnestiji, vraća 1928. godine u KSHS. Pripadao je Crnogorskoj stranci. Ubijen je od strane žandarmerije na belvederskom protesnom zboru kod Cetinja 1936. godine.

[121] Mirko Božović (Limljani, Crmnica, 1887-Bar, 1959), kapetan crnogorske vojske, završio oficirsku školu na Cetinju. Učestvovao u balkanskim ratovima i prvom svjetskom ratu. Interniran u Boldogasonu (1916-1918). Učestovao u podizanju Božićnog ustanka na prostoru Crmnice 1919. godine. Poslije poraza ustanika, emigrirao u Italiju i bio u sastavu bataljona crnogorske vojske u Paduli pod komandom Marka Vučerakovića. Iz Italije se vraća u Crnu Goru jula 1919. godine. Ponovo emigrira u Italiju i u Gaeti u činu kapetana pripada prvom bataljonu crnogorske vojske pod komandom Pera Vukovića. Iz Italije se vraća u KSHS 1922. i živi kao penzioner u rodnom kraju. Pripadao je Crnogorskoj stranci između dva svjetska rata. Tokom drugog svjetskog rata, od 1942. do 1944, bio u sastavu Lovćenske brigade zelenaške vojske Krsta Popovića. Bio je komandir Autonomne čete (100) ljudi u Baru. Umro je 1959. godine. Vidi više: Novak Adžić, *„Borci za nezavisnu Crnu Goru 1919-1941"*, knj. I; Cetinje, 2008, 172-173.

5. Barjakt. Pera Kneževića „ Ulcinjskog „

Svima ovima povjerio sam izbor nižih činova svakome u svoj bataleon, te tako područna mi jedinica sastojala se:

<u>I. Donjo Crmnički bataleon.</u>

1. Kapet. Milo Leković	4. Đuro Marović
2. nići čin. Niko Ukšanović	5. Milo Živanović
3. Savo Plamenac	6. Ljubo Petranović
7. – Milo Damjanović	11. Đuro Leković
8. – Marko Leković	12. Dušan Vojvodić[122]
9. – Turo „	13. Mitar Špadijer[123]
10. – Lazo „	14. kap. Mićo Ivović[124]

<u>II. Gornjo Crmnički batalion.</u>

1. Podpor. Ilija Vukmanović	iz ovog bataleona
2. redov Petar Vukmanović	bijaše vrlo malo u ovo doba
3. „ Mitar Hajduković	stiglo u Španiji.

<u>III. Batal. Barski.</u>

1. Podpor. Mirko Božović	3. Niko Božović
2. redov Savo Bošković	4. Dušan „

<u>IV. Selačko Šestanski batal.</u>

1. Podpor. Petar Pekić	6. Milo Vučeraković
2. red. Niko Niković	7. Stanko Orlandić[125]
3. „ Mićo[126] „	8. Mitar Lekić
4. „ Jovan Đonković[127]	9. Jole „

---

[122] Dušan L. Vojvodić (Gluhi Do, Crmnica, 1885-Podgorica, 1958), potporučnik crnogorske vojske. Učesnik Božićnjeg ustanka, politički emigrant u Italiji, iz koje se vratio polovinom 1919. Radi ponovnog podizanja naroda na ustanak. Opet otišao u egzil, iz kojega se u rodni kraj vratio 1923. Potom otišao kao pečalbar u Egipat i živio dugo u Kairu. Poslije drugog svjetskog rata vratio se u Jugoslaviju i umro u Podgorici 1958.

[123] Mitar Špadijer (Limljani, Crmnica), crnogorski ustanik, zelenaš. Ubijen od strane vojne i bjelaške potjere u Limljanima 25. jula 1919. godine.

[124] Mićo Ivović (Seoca, Crmnica), plemenski kapetan i komandir crnogorske vojske. Učesnik Božićnog ustanka 1919. Nakon sloma ustanka izbjegao za Medovo, a odatle za Italiju i bio u Gaeti u sastavu prve čete prvog bataljona crnogorskih trupa pod komandom Pera Vukovića. Vratio se u Crnu Goru u ekpediciji jula 1919. godine i učestvovao u ustaničkim akcijama. Ponovo izbjegao za Italiju 1920. godine.

[125] Stanko Orlandić (1892, -Seoca, Crmnica-1961, Seoca), potporučnik crnogorske vojske, ustanik, komita. Bio u sastavu crnogorske vojske u Italiji komandir prvog odjeljenja u IV mitraljeskoj četi IV bataljona kojim je komandovao komandir Vlado Zimonjić. Vidi više: Novak Adžić, *„Borci za nezavisnu Crnu Goru 1919-1941"*, knj. I, Cetinje, 2008, 447.

[126] Mićo Niković (1888, Vučedabići-1981, Bar), vodnik a potom potporučnik crnogorske vojske, učesnik Božićnog ustanka 1919. U crmničkom kraju. Poslije sloma ustanka odlazi u Italiju, iz koje se vraća jula 1919. Radi podizanja naroda na ponovni ustanka. Bio pripadnik komitske grupe pod komandom Marka Vučerakovića. Vidi više: Novak Adžić, n.d. 442-445.

[127] Jovan Đonković (Krnjice, Crmnica), potporučnik crnogorske vojske. Učesnik Božićnog ustanka na prostoru Crmnice. Poslije kraha ustanka, izbjegao februara 1919. Za Medovu, a aprila iste godine emigrirao u Italiju. U Gaeti je bio u sastavu crnogorskih trupa u okviru I čete II bataljona pod komandom komandira Blagote Martinovića. Iz Gaete se vratio u ekspediciji jula 1919. godine. Pripadao

5. „ Ljubo Vučeraković

V. Ulcinjski batal.

1. Barjakt. Pero Knežević 4. Jovan Janković
2. red. Pero Vojvodić 5. Krsto Đakonović
3. „ Jovan Đakonović 6. Damjan Martinović

Svega nas je iz Oblasti Crmničko-primor. bilo oficira 6. 1. bar. 1. kapet. plem. i 29 vojnika.

Svega nas ovom prilikom za Crnu Goru bijaše određeno of. 17. vojnika 103.

13. Jula 1920. g. u 6. sati u jutro krenuli smo sa stanica iz Gaete i Formije.

14. jula u 4 sata poslije podne stigli smo na obalu Jadranskog mora u Monopolu, između Bari i Brindizi.

Dovle su nas pratili jedan Ital. Major kome ne pamtim imena i Đovani Bandaći[128]. Major se odma sa stanice vratio natrag, a Bandaći produćio je sa nama na obalu, dovoza sa kojim smo imali putovati preko Jadranskog mora.

Ranije nam bijaše obetao, da će nas preko Jadranskog mora prevesti jedna od ratnih Ital. lađa i iskrcati nas na obali Crnogorskog zemljišta onamo đe nam bude to najpodesnije, dočim na obalu u Monopolu čeka nas jedna stara jedrenjača bez motora čim smo ovđe došli saopštio nam je Bandaći da je ovo lađa sa kojom ćemo putovati.

Čim sam ovu jedrenjaču vidio iznenadio sam se i saopštio sam svojim drugovima, kojima plovidba nije bila poznata, da je prevoz preko mora veoma opasan sa ovom lađom, jer jedrenjača mora ići onako kako je vjetar bude gonio, po tome i naše iskrcavanje moraće biti onamo đe nas bude morski vjetar bacio, a ne onamo đe je to za nas najpodesnije. Zato sam predložio mojim drugovima, da se nikako ne ukrcavamo u ovoj lađe, već da od Bandaći zahtijevamo prevoz sa ratnom lađom, ili bar sa kakvom motornom lađom, kako bi se mogli iskrcati na dva mjesta i to: Oni koji imaju ići za Katansku Nahiju i za unutrašnjost Crne Gore, neđe oko Budve, a mi iz Crmničko Primorske nahije između Bara i Ulcinja, kako bi ovim načinom što prikrivenije pošli na svoja mjesta. Bandaću[129] je saopšten moj predlog i od njega je zahtijevano, da ispuni naše zahtjeve, ali Bandaći[130] nije htio čuti o tim zahtjevima, već nam je saopštio,

ustaničkoj četi Marka Vučerakovića. Iz Gaete je početkom 1922. U ekspediciji Krsta Popovića otišao u Argentinu. U Argentini pripadao je ogranku „Crnogorske narodne stranke seljaka i radnika“ koju je vodio ministar Milo Vujović. Vidi više: *Borci za nezavisnu Crnu Goru 1918-1941*, knjiga II, 175-176.

[128] Baldaći Đovani (Baldacci Giovani), italijanski novinar i obavještajac. Blizak krugovima crnogorske emigrantske vlade. Po ovlašćenju vojnog ministarstva Italije stigao, u Kotor 1. decembra 1918. godine s namjerom da prouči prilike u Crnoj Gori stvorene poslije ujedinjenja Crne Gore i Srbije. Stupio u kontakt sa Jovanom Plamencem i drugim crnogorskim prvacima, koji su mu dostavili plan pobune u Crnoj Gori. Baldaći ga je 14.decembra 1918. godine dostavio italijanskom vojnom ministarstvu koje je bilo naklonjeno pružanju ograničene pomoći pobunjenicima. Međutim, italijanska vlada nije bila spremna da na bilo koji način bude otvoreno upletena u pobunu u Crnoj Gori uoči početka Mirovne konferencije u Parizu, te se njen predsjednik Orlando ogradio od Baldaćijevog rada. U izvještajima koje je upućivao kabinetima u italijanskoj vladi Baldaći je tvrdio da su izbori za Podgoričku skupštinu i njene odluke obavljeni pod pritiskom i terorom srbijanske vojske, prosrpskih komita, te da se radi o nasilnoj aneksiji Crne Gore od strane Srbije. Svojom aktivnošću Baldaći je neosnovano podgrijavao nadu pobunjenika u Crnoj Gori da će ih Italija otvoreno podržati.

[129] Baldaći.

[130] Baldaći.

da se svi moramo iskrcati na jednom mjestu, jer je tako ugovoreno sa kapetanom broda, a da će sjutra na moru doći jedna ratna lađa, koja će vas odvesti do obale đe budete željeli.

14. jula, prije svitanja ukrcali smo se u ovoj jedrenjači i pored moje volje, jer predviđah našu propast na moru. 14 i 15. jula, kretali smo se po Jadranskom moru, onako kako nas vjetar gonjaše, obale niđe ne bijaše niti se mogaše viđeti, uzaludno očekivasmo onu ratnu lađu koju nam bijaše obetao poslati Bandaći, on o tom obetanju nije vodio brige, njegova je glavna briga bila da se od nas kurtališe i da na račun ovog prevoza otrpa nekoliko novaca u špagu.

15. jula, poslije podne dunuo je jak vjetar, jedrenjača juraše jakom brzinom, ni kapetan broda nije znao pravac našeg kretanja, većina nas je popadala u nesvijest po brodu, jer ljudi ne bijahu naviknuti plovidbi morskoj, sa onako jakom brzinom kretali smo se čitavu noć do pred svanuće, dok se i morska bura utišala.

Komandir Krsto Popović

16. jula, u jutro ugledali smo kopno, svi smo sa velikom interesatnošću ustali gledajući obalu koju u svitanju tek malo mogasmo viđeti, ali nijedan od nas ne mogaše poznati ovu obalu, pitali smo kapetana broda, ni on nije znao da nam kaže.

Tek pošto je dobro svanulo vidjeli smo da se nalazimo u blizini Drača. Svi smo bili zadovolni kad ovo ne bijaše obala Jugoslovenska, đe bi nas mogli Srbijanci pohvatati, jer ovako kako nas je morska bura bacila pod Drač, mogla je u slučaju protivnog vjetra pod Kotorom, Barom, Ucinjom, ili đe drugo na obali Jugoslovenskoj.

16. jula, kretali smo se niz obalu k Medovu, prije podne veoma lagano, jer jedra ne pomagahu, vjetra ne bijaše nimalo, poslije podne dunuo je jak vjetar, koji nas najvećom brzinom gonjaše k Medovu. Bura bijaše veoma velika, opasnost bijaše

da se ne potopimo, također bijaše opasnost od Mirskih mina, jer se kretasmo prostorom kojem još od mina nebijaše prečišćeno.

Većinom svi, popadali smo u nesvijest po brodu. Okupani u vodi koju morski valovi neprestano ubacahu u brodu. Italijanska komanda iz Medova, uvidjelaje da se nalazimo u opasnosti, zato su k nama upućena dva motoskafa, ali ni oni nijesu nam mogli pomoći, jer im morski veliki valovi ne davahu pribliziti se k nama, ali kroz malo vremena stigli smo u zaliv Medovo.

17 i 18. jula. bavili smo se u Medovo, komandant Marine u Medovo bijaše major Mentasti, onaj isti koji bijaše ranije kad smo iz Medova pošli za Italiju, ovaj major izašao nam je u susret i obetao da će nas pomoću jednog motoškafa iskrcati na obali između Bara i Ulcinja. Ovđe u Medovo našli smo nekoliko Crnogor. izbjeglica, među kojima bijaše kapetan Krsto Ivanović[131], koji nam se pridružio.

18. jula u 4. sata poslije podne Komandant Marine stavio nam je na raspoloženje, jedan motoškaf sa jednim kapetanom, koji je privezao jedrenjaču u kojoj mi bijasmo i doveo nas do Starog Ulcinja, motoškaf se vratio natrag, a mi smo sa jedrenjačom pristali na obalu i iskrcali se.

19. jula, u samom svitanju iskrcali smo se i sklonili u jednoj šumi pod Kominu i tako se oprostili od ove stare jedrenjače i njenog starog kapetana, koji čitav svoj život bijaše proveo u kontrobandiranju.

Sa ovom jedrenjačom vratio se kapetan Mićo Ivović, kao bolestan, zli ljudi govorahu daje ova bolijest nastupila od straha.

Cio ovaj dan proveli smo u ovoj šumi onako iznureni i bez ijedne kapi vode, pripremajući se za dalje putovanje.

Odavde sam za rejon Ulcinjski uputio barjaktara Kneževića, sa onima iz batal. Ulcinjskog, sa njima je odputovao je i Rade Ivanović, koji je u Gajeti uzet za Kat. nahiju. Barjaktaru Kneževiću, stavio sam u dužnost, da dođe u vezu sa Savom Raspopovićem, koji onda bijaše u Ulc. rejonu, da drži u najvećoj tajnosti imena došlih oficira iz Italije, da se u Ulcinjskom rejonu kaže samo onim našim najvećim prijateljima, da se pripremaju za ustanak[132*] ali da stoje u tajnosti do mog naređenja. Kao veza između nas odredio sam mjesto Međurečje, sa sobom su odnijeli jedan mitraljez, a jedan im je ostavio grup Katunski, jer ga nemogahu nositi.

19. jula, pošto je nastupio mrak krenuli smo se za Mrkojeviće, noć je bila mračna, putovi sasvim slabi, a mi veoma iznureni od onakvog putovanja po moru, za pratioce imali smo dva baranina, koje bijaše naša straža uhvatila, oni nas vođahu obilazeći Srbijanske postaje i straže, kolona se protegla, ljudi počeli već zapirati, jer osim puške i trista fišeka, svaki grup nosaše i jedan mitraljez, a povrh toga hrane i odjeće i obuće, u samom svanuću stigli smo u Mrkojeviće, pola nas je već bilo zaprlo.

20. jula, odmorili smo se na Knež-Do, u podnožju Rumije, na onoj divnoj planinskoj vodi i ladovini. Odavde sam se javio pismeno komandantu Mrkojevićskog batal. Komandiru Mehmedu Pekoviću, od koga sam dobio veoma povoljan odgovor, on mi bijaše poručio da se sa svojim ljudima stavlja mene na raspoloženje i da je gotov da ustane, on nam je i uputio po svojim ljudima bogat ručak.

---

[131] Krsto Ivanović iz Kuča, kapetan, jedan od vođa zelenaškog ustanka u podgoričkom kraju. Zajedno sa Vojinom Lazovićem, Vasom Čejovićem i Spasom Pavićevićem predvodio oružanu pobunu u Kučima krajem 1919. godine. Učestovao u gerilskim akcijama protiv sistema vlasti tokom 1920-1921. Emigrirao u Italiji i bio u Glavnom štabu Komande crnogorskih trupa u Gaeti. U Italiji unaprijeđen u čin rezervnog komandira. Iz egzila se vratio krajem 1921. godine.

[132*] bez puške i bez srestava!

Odgovor kom. Mehmeda Pekovića[133], veoma me je zadovoljio, po njegovim ljudima koje bijaše k nama poslao, ja sam mu poručio, da ostane mirno kod svoje kuće, ali da sa svojim ljudima bude gotovo kad bude od mene dobio naređenje.

20. jula, u večer krenuli smo se sa Knež-dola, za Bijelu skalu k Šestanima, putovođe nam bijaše uputio kom. Peković, ove noći putovanje nam bijaše mnogo lakše od prošle noći, bijasmo se dovoljno odmorili nahranili i napili, a putovi bijahu lijepi jer smo se kretali svuda putovima.

21. jula, odmarali smo se u Šestanskoj planini u blizini sela Guraze. Ovđe nam je bilo i mjesto rastanka, odakle je svaki Grup imao krenuti za svoj rejon.

Pošto smo se nalazili u mom rejonu, to sam sa mojim ljudima morao uzeti ulogu da sve grupove propratim, do njihovih rejona, što mije palo veoma teško:

1.) Komandira Pera Vukovića, kom. Sava Čelebića, kap. Krsta Ivanovića, kapet. Todora Borozana[134], sa njihovim ljudima imao sam prevesti preko Skad. Jezera pod Zetom, odakle im je lakše bilo ući u svojim rejonima, zato sam im stavio na raspoloženje nekoliko mojih ljudi i uputio ih na Luku Krnjičku, odakle su se 22. jula uvečer prevezli preko Skad. jez.

2). Komandira Đura Kapu, kom. Mata Todorovića, kapet. Nika Kašćelana, kapet. Dušana Vukovića i kapet. Andriju Dragutinovića, sa njihovim ljudima imao sam prepratiti preko Donje i Gornje Crmnice za Katunsku nahiju. Ovima sam stavio na raspoloženje podpor. Iliju Vukmanovića, sa onim vojnicima iz Gornjo Crmničkog batal. Ovaj grup ušao je u rejonu Katunske nahije noću između 21 i 22. jula.

3.) Komandira Krsta Popovića i kapet. Boža Bećira, uputio sam za Sutorman, jer Komandir Krsto Popović kao komandant imao je zadaću, biti u Sutormanu u blizinu Galerije koju držahu Italijani, odakle će najbolje imati vezu sa Ital. Kmandom.

Razmještaj svih nas bio je 21. jula poslije podne. 22 i 23. jula nalazio u Goliku, đe sam očekivao Sava Raspopovića i izvještaj iz Krajine, Šestana, Krnjica, Lekića i Godinja, jer sam za tu svrhu uputio svoje ljude.

23. jula, poslije podne vratili su se svi oni koje sam izvještaja radi bio poslao u Godinje, došao je također i Savo Raspopović.

Izvještaji koje sam ovđe dobio bili su zadovoljavajući, veći dio Krajinjana, Šestana, Krnjičana i Lekića gotovi su za ustanak. Raspopović takođe kaže, da okolina Ulcinja i Bara stoji veoma dobro i da se po sigurno možemo u njih nadati, a Mehmed Peković, već me ranije bijaše izvijestio o Mrkojevićima.

Na osnovu gore rečenih izvještaja, savjetujući se sa Savom Raspopovićem i kapetanom Milom Lekovićem riješismo: Zakazati zborno mjesto na 27. jula u Šestanskoj planini na Ublu u blizini Guraze, na kom zbornom mjestu bi imali doći svi ustaši

---

[133] Mehmed Peković iz sela Mikulići kod Bara, komandir crnogorske vojske.

[134] Todor Borozan (Bokovo, Cetinje, 20. 8. 1881 - Cetinje, 1961), komandir crnogorske vojske, jedan od organizatora i učesnika Božićne bune, komitski vođa. Po slamanju bune (januar 1919), emigrirao je u Italiju (Gaeta). Jula 1919. godine sa 69 crnogorskih oficira upada u Crnu Goru radi podizanja opšteg ustanka. Komitovao po Crnoj Gori tokom 1919. i 1920. godine i bio jedan od najzapaženijih vođa komitskih grupa. Srpska vojska i bjelaši zapalili su mu kuće u Bokovu. Po povratku u Gaetu od oktobra 1920. do maja 1921. godine bio je član oficirskog štaba Crnogorske vojske u Italiji i učesnik svih značajnih dešavanja vezanih za crnogorsku emigraciju. Po raspuštanju vojske u Italiji, vraća se u Crnu Goru, gdje je uhapšen i zatvoren (1921-1923). Aktivan član Crnogorske (federalističke) stranke između dva rata, učesnik Petrovdanskog sabora 12. jula 1941. Tokom rata 1941-1944. bio u štabu Lovćenske brigade Krsta Popovića. Po oslobođenju Crne Gore, Vojni sud II Udarnog Korpusa JNA osudio ga na tri godine zatvora i gubitak građanskih prava na pet godina. Rehabilitovan Odlukom Okružnog suda na Cetinju 15. 8. 1955. Do smrti živio na Cetinju, gdje je i sahranjen.

Crmničko Primor. Nahije, osim onih u okolinu Ulcinja, a oni bi imali ostati na svoje mjesto. Sa zbornog mjesta podijeliti se u dva dijela i 28. jula u jutro izvršiti napad na srbijansku vojsku u Krajini i Ostronosu i na Pečuricama u Mrkojeviće, a poslije pada ove dvije Srbijanske postaje izvršiti napad na Ulcinj i Bar.

Za gornju svrhu prema dobivenim izvještajima imađasmo oko 600. ljudi na raspoloženje, no pošto ovi ljudi bijahu dovoljnonaoružani, a iz Donjo Crmničkog i Gornjo Crmničkog batal. ne bijah dobio nikakva izvještaja, to sam se sa ljudima koje sam samnom imao uputio za Sutorman, a Sava Raspopovića uputio sam u Rejon Ulcinjski da saopšti našim ljudima odluku za 27 i 28. jula, i da ustaši iz okoline Ulcinja u Međurečje drže vezu sa Mrkojevićima, a Savo da se ima vratiti na 27. na zborno mjesto. Uputio sam izvještaj svim viđenim našim ljudima u Mrkojeviće, Bar, Krajinu, Šestane, Krnjice, Lekiće i Godinje, dokazujući im zborno mjesto za 27. jula i zadaću za 28.

24. jula, sa nekoliko ljudi došao sam u pepiće, đe sam se sastao sa Barjaktarom Savom Boškovićem, koji mije saopštio, da se u Sutormanu kod Kom. Krsta Popovića i Mirka Božovića nalazi poviši broj Limjana gotovih za svaku potrebu, da Limjani stoje veoma dobro, a također da ima izvještaja, da i Glodoljani stoje dobro.

25. jula, sastao sam se sa Krstom Popovićem, u Sutormanu na tako zvano mjesto Zane, ovom prilikom saopštio sam mu moje riješenje i namjeru za 27 i 28. ov. mj. kod Komandira Krsta Popovića bijaše por. Mirko Božović i barjaktar Savo Bošković sa 20-30. Limjana.

Komandir Krsto Popović bijaše uhvatio vezu sa Italijanima koji bijahu odpočeli na Galeriju izdavati hrane i ratnog materijala. Ja sam ovog dana imao da primim sa društvom nekoliko municije i pušaka i da se krenem za određeno zborno mjesto. Bilo je neđe oko podne Komandir Krsto Popović i kapet. Božo Bećir, bijahu odputovali na Ganariju radi oružja i hrane, a ja sa onim ljudima koji su samnom došli i sa nekolicinom sjedio sam na Zane, na jednom brdašcu odakle se mogaše posmatrati sve zemljište do Vira, Gluhog-Dola i Sutormana. Bijaše prošlo podne kad smo ugledali jednu masu vojske koja se kreće od Vira, kolskim putem k Sutormanu, ova vojska bijaše okićena sa nekoliko zastava. Kretanje ove vojske mnogo nas je interesovalo, upitao sam one Limjane koji bijahu prisutni, dali oni znadu za đe ona vojska ide i dali se koji put prije ovim putem kretala, ogovorili su mi, da oni misle, da ona vojska ide preko Sutormana za Bar i da je ono omladina koja je neđe ranije istom onako išla k Baru.

Na osnovu gore rečenih dokaza ovih seljaka, ja sam se odma riješio, sa svima ovima uniformisanim, koji su samnom došli iz Italije, a koji bijahu prisutni poći u Sutormanu na tako zvano mjesto „Markov Studenac“, ovđe se nalazi prijeki put, koji vodi od kolskog puta za vrh Sutormana, ovim prijekim putem služi se svaki onaj koji putuje za Bar.

Stigli smo na „Markov Studenac“ zauzeli položaj i čekali dolazak one vojske, da se sa njom potučemo, samnom bijaše Milo Leković kapet. Petar Pekić podpor. i svi oni koji sa nama bijahu došli iz Golika, bijaše nas 10-12. ljudi. Por. Mirko Božović i barj. S. Bošković ostali su sa svojim ljudima na[135]. Krsto Popović sa nekolicinom bijaše u blizini Galerije.) Nije mnogo vremena prošlo, čuli smo u pravcu „Trijež-dola“ tako zvanog mjesta između Pepića i Sutormana – dva plotuna pušaka u razmaku od pet minuta, pušaka je puklo od prilike 10-15. Ovaj pucanj pušaka iznenadio nas je, stim više što one vojske koju mi čekamo još nema, pomislili smo da su se oni naši sa kom. Krstom Popovićem i por. Mirkom Božovićem sreli sa njom i sukobili, napustili smo

[135] Dopisano iznad: ***isto mjesto***

„Markov Studenac“, i uputili se u pravcu mjesta đe bijasmo čuli onaj pucanj pušaka, naišli smo na komandira Krsta Popovića, kome također ne bijaše poznato ništa o onom pucnju pušaka.

Vojska ona, koju mi čekasmo na Markov-Studenac izašla bijaše na visovima k Pepićima. Krstu Popoviću također ništa ne bijaše poznato o por. Mirku Božoviću barjakt. Savu Boškoviću i ostalim Limjanima, razišli su se, kaže Krsto, ili je nastupila ona vojska.

U 7. sati poslije podne sa kom. K. Popovićem i ostalim koji bijahu sa nama krenuli smo se uz Lonac, krajem tri krune i izašli na Crnu Skalu pod Lonac, sa nama bijaše i nekolika Limjanina, koji također ništa ne znavahu o por. Božoviću i barj. Boškoviću, kao god ni o onom pucnju pušaka, koji ovog dna bijaše bio.

26. jula u Jutro, sa Crne skale ispod Lonca uputili smo dvije patrole, jednu u pravcu Pepića da ispitaju đe se nalazi ona vojska koja nas traži, a drugu u pravcu Limjana da se ispita o por. Božoviću i barjaktaru Boškoviću, obije patrole vratile su se. Od ove patrole iz Pepića već ne trebamo izvještaja, jer sami vidimo veliku vojsku koja se kreću u pravcu nas i Lonca, kreću se polako prebirajući sve pred sobom sa pucnjavom mitraljeza, bomba i pušaka. Druga patrola koja je bila u pravcu Limjana izvještava nas: Vojska koja se jučer kretala od Vira, kolskim putem bila je sastavljena od Crmničana, većinom Brčeljana, ona je sa kolskog puta okrenula k planini u pravcu Trijež-dola, đe je naišla na jednu trupu Limjana među kojom je bio por. Mirko Božović barjakt. Savo Bošković, vojsku je predvodio Srbij. podpor. Jagoš Drašković, koji je odma pozvao na predaju ove limjane, ovi su zatražili da se sporazumiju i odpočeli su razgovarati, neki iz mase (vojske) zavikao je: „Jesmoli braća?“ Mitar Špadijer, vojnik koji je samnom došao iz Italije odgovorio je: „Ne, nijesmo braća čim vi tako radite“.

Po ovom odgovoru opaljen je monentalno plotun pušaka iz vojske, od kog plotuna poginuli su: Mitar Špadijer, Rade Šorović, Đuro Šorović i Tomo Vuletić, a ranjeni su: Jovan Bošković i Savo Bošković; sa naše strane nije nitko pucao osim ranjenog Jovana Boškovića, koji je iz revolvera ubio jednog od Brčeljana[136].

25. jula, kao što se iz gore rečenog vidi, Crmnička omladina sastavljena većinom od Brčeljana, strijeljala je šest Limjana, podpuno nevinih ljudi, koji nebijahu nikome ništa ni učinjeli ni rekli.

Izvještaj o pogibiji gore rečenih ljudi, jako nas je iznenadio, stim više što od strane por. Mirka Božovića, barj. Sava Boškovića i ostalih Limjana koji su bili u bilzinu, ni jedan metak nije opaljen u odbranu i osvetu poginulih, čak o njima nemamo nikakva izvještaja đe se nalaze i što je uopšte sa njima bilo. Istog momenta kad primamo gore rečeni izvještaj izvještava nas straža, da osim one vojske koja nastupa od Pepića k nama, javlja se druga iza Lonca, koja je već gotovo nas obišla. Usled toga smo ostupili niz Lonac i stigli kod Galerije pod Sutorman đe smo zanoćili 26. jula u večer.

Noću između 26 i 27. jula, dobili smo izvještaj u potankostima o situaciji u Crmničko Primorskoj oblasti, koji glasi:

22. jula u jutro, doveden je i isleđivan na Vir-Pazaru Marko Martinović, vojnik koji je sa nama došao iz Italije, a koji se odvojio od grupa Katunskog prilikom njinog polaska preko Crmnice za Kat. Nahiju. Martinović je uhvaćen neđe oko Sotonića, a isleđivan je na Viru 22. i 23. jula. On je otkrio sve što je znao i po imenično kazao

---

136 O tome vidi i: Komandir Krsto Popović-Generalnom konzulu Veljku Ramadanoviću, Cuce, 30. IX 1919. Pismo. Objavljeno u: Novak Adžić, *»Borci za nezavisnu Crnu Goru 1919-1941«,* knj. I, Cetinje, 2008, 51-54.

svakog od oficira i vojnika koji je došao iz Italije i đe se koji krenuo, u opšte otkrio je cio naš raspored.

25. jula, poslije dobivenog izvještaja od Martinovića, vođe Crmničke omladine sazvali su zbor Crmničana na Vir-Pazar, istog dana dobili su na Viru izvještaj, da se i ja sa društvom nalazim u Pepiće (ovaj izvještaj dobili su od žene Joša I. Milića iz Limjana, rodom Bujića iz Gluhog Dola, koja je 24. ov. mj. vidjela u Pepiće neke naše vojnike).

Crmnička, tako zvana, omladina sa zbora na Viru, krenula se u poćeri za nama sa tri pravca; jedan grup okrenuo je preko Godinja za Golik i Pepiće, drugi preko Boljevića uz Gori Vuč za Pepiće, a treći polskim putem preko Boljevića i Limjana za Limsku planinu (ovaj treći grup pobio je rečene Limjane), ove mješovite vojske bilo je 5-6. stotina ljudi, njeni komandanti bili su Srbij. podpor. J. Drašković, pop Joko Gojnić, Dr Blažo Lekić i kapet. Niko Plamenac.

Istog dana iz Bara krenula se Srbijanska vojska i omladina za nama u dva pravca, jedni za Sutorman, a drugi za Bijelu skalu đe su izvezli dva brdska topa, od Bijele skale do obale Skadar. Jezera na Murićima postavili su lanac, jedan dio od ove vojske okrenuo je od Bijele Skale za Čukurijene i Lonac, svi ovi grupovi u svom pravcu sve su pretraživali nas, jer su posigurno mislili da se nalazimo neđe u unutrašnjosti ovog blokiranog zemljišta.

Omladine iz Bara bilo je oko 100. ljudi sa kojima komandovaše pop Petar Hajduković, a sa Srbijanskom vojskom komandovahu srbij. ofic.

Srbijanska vojska u ovoj oblasti je 29. puk pješadije, jurišni batalion, nekolike bater. brd. i polj. topova i suviše izvjesan dio žandarmerije, a razmještena je po postajama, na Vir-Pazaru, Sutormanu, Krajini, Mikuliće, Bijela Skala, Dobra Voda, Pečurice, Kunje, Ulcinj, Katr Kola, Sukubinj i svuda duž granice Bojanom do mora. Ostatak vojske t.j. rezerva nalazi se u Baru.

Kom. ove vojske je major Nikolić – Srbijanac.

Kao što se iz gore rečenog vidi sa padom Martinovića u neprijatejl. ruke i sa otkrićem čitavog našeg razmještaja, propao je naš plan za 27 i 28. jula, a koji je bio zakazan našim pristalicama, jednom riječi propao je čitav rad u ovoj oblasti.

27. jula, da nebi pali u ruke vojske koja nas traži, a koja je već prišla blizu Galerije, riješili smo se ići za Sozinu i u 2. sata poslije ponoći stigli smo u Sozini tj. na granici Limskoj i Glodoljskoj na tako zvano mjesto Krstati Dub đe smo se odmorili, a naprijed poslali izvidnicu, kroz nekolika minuta vraća se izvidnica i saopštava nam, da se u neposrednoj blizini nalaze Godoljani, koji čuvaju granicu svoje planine, da nebi ko od naših priješao tamo. Nemajući kuda da prodremo, riješili smo se ostati do noći u jednoj dubodolini po među nekakvih velikih stijena pospali smo sa namjerom da čekamo noć i da noću pokušamo izaći iz ovog blokiranog prostranstva, u svim pravcima postavili smo straže.

Godoljani stoje nepomični na jednom mjestu, samo čuvaju svoju teritoriju, druga vojska koja nas traži silazi niz Lonac k Galeriji, sa velikom pucnjavom mitraljeza bomba i pušaka, tuču sa vatrom sve pred obom naročita ona neprolazna i zakrivena mjesta, misle da smo neđe u nekoj šumi sakrivena; treća vojska iz Pepića sašla u Limjane, a odatle kreće se u pravcu nas razvjenim strojem, odpočeli i ovu planinu prebirati kao god i Pepiće, Golik, Čukurijele, Lonac i dr. mjesta.

Čim se ova potonja vojska počela priblizivati uputili smo se prava na Galeriju, bez obzira vidili ko nas, ili ne. Sigurno je da su nas viđeli, ali su mislili da je to neki dio od njine vojske, priješli smo kolski put i ušli u jedan potok, kojim se sakriveno

može ići do Galerije, stigli smo u blizini Galerije, javili smo se Šimboku Ital. koji bijaše na jednom brijegu pred Galerijom, učinio nam je znak rukom da stanemo, stali smo i počinuli u jednom podpuno zakrivenom mjestu, nitko nas nemože viđeti prije no bi naišao na nas, poslije nekolika minuta dolazi k nama jedan vojnik Ital. i kaže nam, da ostanemo na istom mjestu do noći.

Sa dosta straha ostali smo nepomični na ovom mjestu do noći, vojska sa svih strana blokirala Galeriju i prilazi k njoj, čim je nastupila noć kom. Krsto Popović i Božo Bećir pošli su u Galeriju, da se sporazumiju ital. o nama, nestrpljivo ih očekujemo da se vrate i da svi pođemo u Galeriju, da se bez straha odmorimo, kroz nekoliko vremena vraća se kom. Popović i Bećir i saopštavaju nam: da nas Italijani neće da puste u Galeriji, iz razloga što će sjutra da dođe komisija i sa njom jedan Srbijanski major, da pregledaju Galeriju, jer je Srbij. komanda protestovala da se u Galeriji nalaze Crnogorski ofic. i vojnici koji su došli iz Italije.

Ovaj je odgovor Italijana za nas veoma strašan neznamo što da radimo niti imamo kud da se krenemo, možemo računati da nam je jedini spas u Glariji, a u svakom drugom slučaju, da smo živi ili mrtvi u Srijanskim rukama i rukama Crmničkih izroda. Pokušao sam ponovo sa Božom Bećirom moliti Italijane da nas spasu, nije molba pomagala, noćili smo na istom mjestu. Vojska ologorovana sa svih strana, čuje se glas njihovih komandanta popa Gojnića, N. Plamenca i B. Lekića, razgovaraju kako će sjutra ući u Galeriju i tamo nas naći i pohvatati i kako čekaju naređenje za ulazak u Galeriju.

28. jula, mi se nalazimo nepomični na istom mjestu, vojska prišla bliže, svakog sekunda očekujemo ih na nas, sakrili se u onoj šumi mladoj, treba da propljuju naiđu na nas pa tek da nas vide, razvidali smo bombe i spremili sve potrebno da ih sa ognjem iz pušaka i bomba više sebe dočekamo.

Naišla je oko 9. sati u jutro jedna patrola Srbij. vojnika, do ital stražara [137]ga pitaju: „imali tamo Crnogoraca“. Njente! odgovara stražar. Ovi vojnici nešto prošaptaše i vratiše se. Vojska stoji nepomična, čekaju naređenje za ulazak u Galeriju, cio ovaj dan prošao je u očekivanju, vojska čeka dozvolu da uđe u Galeriju, jer nasilno nesmiju od Italijana, koji ih sa mitraljezom na vrata Galerije čekahu, a mi čekamo samo kad će vojska naići na nas.

Neđe oko 2. sata poslije podne zove me kom. Krsto Popović iz jednog dotičnog šibuta, prilazim k njemu, a on mi daje jedno pismo, čitajući ovo pismo vidim daje kap. Božo Bećir izvršio samoubistvo u Galeriji kod Italijana. U jutro rano Bećir je ponovo pošao kod Italijana moleći ih da nas prime i spasu u Galeriju, a kad su mu molbu odbili izvadio je levorver i opalio ga sebe u prsa, govoreći: „neću ni mrtav da panem u ruke Srbijanaca“.

Noć je nastupila, a vojska je ostala nepomična na istom mjestu, a Talijani nas zovu i saopštavaju nam, da možemo ostati u Galeriju dok se vojska raziđe, pa tek onda da idemo đenam bude volja, večerali smo, a potom pospali da se u ovoj tišini bez straha odmorimo, Talijani zazidali vrata od galarije ostavljajući samo jedan prozor za mitralješku cijev, kap. Bećir ranjen leži u jednom vojničkom krevetu.

29. jula, u jedan sahat poslije ponoći, bude nas Italijani i saopštavaju da odma moramo napustiti galeriju, jer imaju naređe- nje da će sjutra Galeriju da obiđe neka komisija. ustali smo i bez daljeg objašnjenja napustili smo Galeriju i krenuli se pravo uz Lonac, ni sam neznam kako, prošli smo kroz logor one vojske neopaženo i izašli na vis, odmorili smo se na Čukurijene, a odatle pošli smo U Žgarbe, tako zvano

[137] Dopisano iznad: ***koji im viče da stoje, a oni***

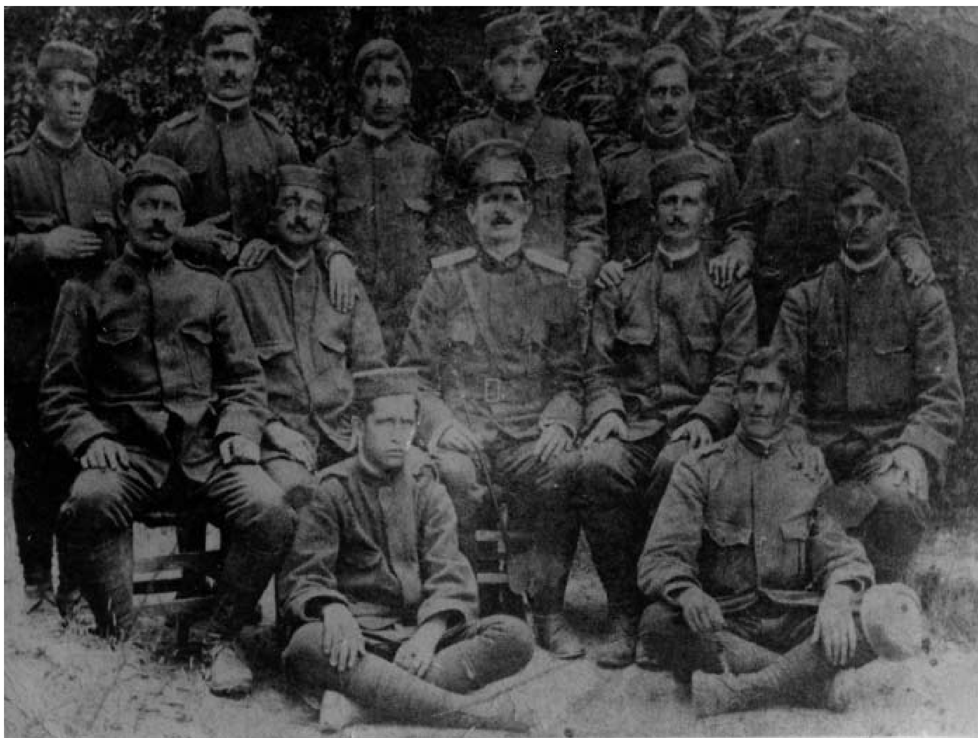
mjesto u Pepiće. Našim dolaskom ovđe potpuno smo se izgubili neprijatelju, o nama nitko nije znao đe se nalazimo, zemljište na kome se nalazimo, neprijatelj je prebrao još 25 i 26. jula i utvrdio da se ovamo ne nalazimo, sad nam je trebalo ostati u najvećoj tajnosti, sve dok se vojska koja je u poćeri ne povrati na svoja mjesta, nas bijaše svega 25. ljudi, da bi nam ishrana bila lakša i tajnija učinjeli smo sledeći raspored: 1.) Nekolika Limjanina koji bijahu sa nama uputili smo kod Italijana u Galeriji i na Limske torove, da se kod Italijana ispitaju možemo li se ubuduće od njih nadati na ikakvu pomoć u hrani i dr. i da se ispitaju o por. M. Božoviću i Barj. Boškoviću.

2.) Sve one iz Donje Crmnice uputili smo u Pepiće, da se tamo ishrane za nekolika dana dok se vojska bude umirila i razišla. 3.) one iz Lekića uputili smo na njinu sektu.

Svima gore rečenim zakazali smo zborno mjesto za 3. avgusta u Golik. Odma poslije ovog razmještaja, ja sam sa kom. K. Popovićem i ostalim našim drugovima pošao za Golik.

Poručnik Petar Markov Pekić

Marko Vučeraković (u sredini sjedi) sa svojom ustaničkom grupom

30. jula,[138]* u Goliku izviješten sam da su mi Crmničani na 27. ov. mj. zapalili kuću, ne samo moju već i moje braće, a također istog dana zapaljena je i kuća barjaktara Joka Nikovića i rođaka mu Nika Nikovića[139], 29. ov. mj. zapaljena je kuća Jovana S. Plamenca[140].

Odma poslije paljevine kuća odvedeno je u zatvor 20. Krnjičana na Viru, ovom prilikom zatvoreno je po nekoliko ljudi iz svih Crmničkih sela. Paljevina po drugim selima u Crmnici nije bilo, ali je bilo pljačke i nasilja npr. u Lekiće su se oplačkali nekolike familije i sve razlupali po kućama, potom su odveli nekolika Lekića u zatvor, prilikom odvođenja ovih u zatvoru šenlučili su sa plotunima pušaka preko njih, a zvono je zvonilo na mrtačku. Pljačkali su također po Krnjicama, Vučedabićima, Seoca, Godinje, Limjane i Boljeviće.

[138] * 1920

[139] Niko Matov Niković (Vučedabići, 1880-Vučedabići, 1967). Potporučnik crnogorske vojske. Učesnik balkanskih ratova i prvog svjetskog rata. Jedan od organizatora i učesnika Božićnog ustanka u Crmnici 1919. godine. Po slomu ustanka izbjegao u Italiju i bio u sastavu crnogorske vojske u egzilu. Vratio se jula 1919. godine u Crnu Goru u ekspediciji koju je predvodio Krsto Popović. Pripadao je komitskoj četi Marka Vučerakovića. Ponovo je emigrirao u Italiju, gdje je u rangu potporučnika bio u sastavu četvrtog bataljona crnogorske vojske kojim je komadovao Vlado Zimonjić. Iz Italije je otišao u Bugarsku, da bi se 1924. Godine sa grupom crnogorskih političkih emigranata prebacio u Valonu (Albanija). Iste godine, nakon amenstije, vratio se u KSHS i živio u rodnom kraju. Umro je 1967. Vidi više: Novak Adžić, *„Borci za nezavisnu Crnu Goru 1919-1941"*, knj. I, Cetinje, 2008, 445-446.

[140] Vidi: Jovan S. Plamenac-Jagošu Draškoviću, Beograd, 4. aprila 1941, Pismo, (prepis). Lični fond Ratislava Plamenca. Objavljeno u: *„Crnogorski anali"*, br. 3/2013, Cetinje, 353-374.

Ovđe ću samo navesti najinteresatnije stvari plačke. Prije no su zapalili moju kuću, pokupili su iz nje i strpali u vreće i torbe sve ono od važnosti a što se moglo nositi. Vojvoda tako zvanih kontra kom. Dušan Popović, odnio je za sebe jeadn najljepši par robe i nekolika prstenja. Labud Markov Ivović i Rufim Orlandić odnijeli su novac i nakite koje smo imali, Petar Perazić muške i ženske crevlje i još nekoliko ženskih stvari, ostali su nosili koje što mogao, odnijeli su i najsitnije stvari čak i one o kojima čovječije dostojanstvo ne dozvoljava govoriti npr. žena mi Jelena bila je pri porođaju, a oni su joj odnijeli sve one stvari koje je ona bila priredila za novo rođeno dijete, pelene, krpe, lencuniće pokrivač, uopšte sve potrebno za kolijevku i dijete.

Jedna moja rođaka trčala je za jednim Sotonićem koji je preko ramena nosio jorgan od kolijevke govoreći mu: „Dajmi čoek taj jorgančić, da bar pokrije ona nesretnica ono dijete kad rodi." trčeći za njim otela muje taj jorgančić i utekla.

Mojim sinovcima koji su ostali maloljetni bez oca, a koji su bili podijejleni od mene odnijeli su im sve čak i najmanju sitnicu.

Iz kuće Petra Pekića odnijeli su, ordene njegova oca, ožice, pirune nožiće i dr. stvari.

Svuda i svakog sela ova pljačkaška vojska odnosila je sve što je mogla do ruka dovatiti, kod većine njih moglo se u torbama pored ostalih stvari viđeti u torbama i kokošaka živih.

Mnogo i mnogo interesatnih stvari moglo bi se pribilježiti iz ovog postupka Crmničana, ali je dovoljno samo nekolika njih pa je onda sve jasno. Kad su opljačkali nekoliko kuća u Boljeviće, ženi Pera Ivova Živanovića, od svih opljačkanih joj stvari najžalije joj je bilo njenu robu naročito jednu lijepu kotulu (rašu), zato je ova ženska od kuće do Vira išla za ovom vojskom vičući iz svega glasa „Rašu mi ljudi ako Boga znate", Rašu mi, rašu, rašu mi kapetane, rašu mi kapet. Stanko,*[141] i sve ovako vičući došla je za njima do vira, ali raše nije dobila. Ova žena duži za ovu raću kapet. Stanka Đurovića (Kapetan Stanko Đurović je jedna skroz ništavčina, on nije bio činovnik nikada u Crnoj Gori, kapetanom je samog sebe nazvao, prilikom dolaska Austrije u Crnoj Gori on je sa nekoliko Crmničana srio Austrisku vojsku i stavio im se na raspoloženje.)

Vijest o paljevinama kuća jako me pobudila, pobudile su me i ove strašne i nečovječanske plačke i otimačine, nijesam imao mira dok se sa ovom vojskom sretem i osvetim im se za njihova djela.

<u>4. avgusta, dobivamo izvještaj da su se vlastima na Viru</u> predali svi oni iz Donje i Gornje Crmnice, koje sam poslao u Pepiće radi ishrane i oni koji su pošli u pratnji grupa Katunskog a to su: 1. Iilja Vukmanović, 2.) Mitar Hajduković, 3.) Petar Vukmanović, 4) Niko Ukšanović, 5.) Savo Plamenac, 6.) Niko Plamenac, 7) Đuro Marović, 8) Savo Plamenac, 9.) Ljubo Petranović, 10.) Milo Damjanović, 11.) Marko Laković. Gore rečeni predali su se 3. avgusta baš onog dana kada su imali doći na zborno mjesto u Golik i kada se sva vojska bijaše razišla kućama. Zapisnički su preslušani na Viru i sve u potankostima otkili su kao i mjesto đe se mi nalazimo. Istog dana dobivamo izvještaj da se ponovo vojska krenula za nama u poćeru i daje počela stizati u Krnjice. Ovih dana predao se vlastima i Rade Ivanović u Ulcinju, on je vlastima predao i ona 2. mitraljeza koji su bili kod grupo Ulcinjana.

Vijest o predaji ovih naših drugova, koji su sa nama došli iz Italije jako me iznenadila i moralno upropastila, jer je sa njinim izdajstvom potpuno upropašćen rad u ovoj oblasti.

[141] * Đurović

Od onih koje sam poslao u Limjane da se ispitaju o M. Božoviću i S. Boškoviću nemam nikakva izvještaja, nemam također izvještaja ni o onim Godinjanima i Lekićima koji bijahu poslati na svojim sektama, našao sam se ponovo u jednom kritičnom položaju.

Sa Savom Raspopovićem nemožemo se sastati jer nas je podijelila ona vojska koja drži lanac od Bijele Okane do Skadr. jezera.

Pretsjednik vlade Plamenac, koji se je tada nalazio u Neji u Francuskoj gdje je bilo sjedište Crnog. vlade doznao je za ovu ekspediciju tek kad je ona pošla preko jadranskog mora iz Italije za Crnu Goru. Ovu je zloupotrebu izvršio tadašnji ministar Milo Vujović[142] koji se je u to vrijeme nalazio u Rimu. Vujovića je pravdao pred Plamencem da ga je obmanuo gener. konzul Crne Gore u Rimu[143], jer da mu je kazao kako je tobož tako naređenje došlo iz Neji od Plamenca.

Bjegstvo na Skadarsko Jezero do Kastrata i ponovni povratak u Krnjice.

Poslije dobivenog izvještaja o predaji onih na Viru i odkriću cijelog plana, kao i o ponovnoj poćeri vojske za nama, morali smo nekuda bježati; za Rumiju i Krajinu nijesmo mogli, jer vojska drži lanac od Bijele Skele do Murića na Skadar. Jezeru, riješiil smo se bježati na Skadar. Jezero, ali je i to sklopčano sa teškoćama, jer su vlasti pokupile sve lađe i čunove sa Luke Krnjičke čim je otkriveno da su sa Luke Krnjičke prevozeni kom. Pero Vuković, S. Čelebić i dr. koji su za Zetsku oblast došli iz Italije.

4. avgusta, čim je nastupila noć, ja sam sa Petrom Pekićem, Nikom Nikovićem i Mićom Nikovićem došao u Krnjice, nebili došli do čunova ili lađe da se spašavamo na Skadar. Jezero, Kom. Krsto Popović, kap. M. Leković sa društvom ostali su u blizinu Luke Krnjičke da čekaju momenat ukrcavanja u lađu ili čunove.

Kad smo stigli u Krnjice puno selo bijaše vojske nijesmo se mogli ispitati o lađi, ili čunovima, mi smo odma pošli u Dan-brod, to je ljetni pristan Gornjih Krnjičana, ovđe smo našli jedan stari čun u kom smo se uvezli i uputili za Luku Krnjičku, nebili tamo imali još koji čun za ukrcati Kom. K. Popovića sa društvom, nijesmo uspjeli noću doći do Luke Krnjičke, na Petrovu Pontu bijasmo, a osvanulo je, najhitnije smo jurili dok smo stigli u Ostrovo Starčevo đe smo imali predanuti, a iduće noći u zajednici sa onima ići preko Sk. Jezera k Zeti.

5. avgusta, nalazimo se u Ostrovo Starčevo, oko 9. sati iz jutra dolazi na ovom ostrvu jedan čun sa šestanskog pristana, u kom bijahu dva Dračevičanina, je-

[142] Vujović Milo (? - Pariz, 1935) - crnogorski ministar finansija i građevina u vladi Evgenija Popovića i Jovana Plamenca. Školovao se u Crnoj Gori, Srbiji i Italiji. Bio direktor prvog dnevnog lista u Crnoj Gori (*Dnevni list*) koji je izlazio početkom Prvog svjetskog rata. Kapitulacija 1916. ga zatekla u inostranstvu, gdje je bio u povjerljivoj državnoj misiji. Bio jedan od najpovjerljivijih ljudi kralja Nikole i obavljao niz važnih misija u egzilu. U vrijeme održavanja Ženevske konferencije u novembru 1918. bio poslat od strane vlade i dvora radi učešća na konferenciji kao predstavnik Crne Gore, što je naišlo na energično protivljenje Nikole Pašića. Uoči izbijanja Božićne pobune održavao kontakte sa crnogorskim prvacima i italijanskim agentom Đovanijem Baldačijem, da bi u vrijeme same pobune bio u Neјiu. U vrijeme raskola u crnogorskoj emigraciji 1922., napustio Jovana Plamenca, otišao u SAD i počeo da radi na osnivanju stranke *Seljaka i radnika* zajedno sa Perom Vučkovićem, Perom Šoćem i Mirom Martinovićem i okupljanju pristalica oko *Crnogorskog glasnika,* koji je izlazio u Detroitu. Bio jedan od najaktivnijih crnogorskih emigranata poslije protjerivanja emigracije iz Italije. Umro je u Parizu. Njegovi posmrtni ostaci su 14. jula 1935. godine preneseni u rodni Ljubotinj. Za zasluge bio odlikovan lentom ordena Danilo I i senatskim grbom od strane kralja Nikole.

[143] Misli na Velimira-Veljka Ramadanovića.

dan od njih vrlo pošten čovjek to je Kol Luka, a drugi je Par Kola, vrlo pokvaren i po sve nepošteni mladić, lovljeći niz Ostrovo naišli su na naš čun i vidjeli su nas, - produžili su i dalje loviti kao da nas nijesu ni viđeli, mi smo također prema njima ostali ravnodušni, jer oni za nas ne bijahu opasni, mislimo date oni cio dan provesti u lovu pa tek u večer ići kući, a u večer i mi smo imali ići iz Ostrova. Nije bilo kako smo mislili, oni su odma pošli na svom pristanu, koji je u blizini ovog ostrova i onaj potonji odma izvijestio o nama vojsku koja bijaše stigla u poćeru za nama, na osnovu toga vojska je posjela svu obalu u blizinu ostrova i bez da mi o tom išta znamo.

Upeklo sunce kao u avgustu na Skadar. Jezeru, vrućina užasna, dosadila nam žeć nema vode osim sa Jezera, a voda sa Jezera je ljeti neopisano topla i slaba, u blizini ovog Ostrova nalazi se još jedno malo Ostrovo, na kom ima lijepa voda Studenac, koja izvire iz Ostrova, u 2. sata poslije podne uputili smo se na ovom malom ostrovu, koje je od ovog udaljeno do 1200. met. a ovo malo od obale udaljeno je za jedno 1000. met. Skoro smo već stigli do obale ovog malog ostrova, a nastaje vika, zovu nas po imenično i nude na predaju, u istom momentu otvorili su jaku puščanu paljbu protiv nas, samo za trenutak spašeni smo, iskočili smo iz čuna na obali i odpočeli smo pucati, ostojanje je vrlo podesno zato gotovo svaki njihov metak udaraše u naš čun, sa teškoćama smo uspjeli zakloniti čun za jednim dotičnim kamenom.

Petar Pekić, Niko Niković, Dušan Krivokapić (stoje) i Husein Bošković (sjedi)

Sve poslije podne prepucavamo se bez ikakve opasnosti ni po nas ni njih, vojska se sakupila velika pod komandom je komandira Labuda Dabanovića, pripremila je lađe i čunove, ali im se ne ide k nama, nastupila je noć pucnjava je sve jača, cilj im je da nam sa vatrom spriječe izlazak sa ostrova, bez obzira na vatru noćnu neuspješnu mi smo pošli sa ostrova priblizili se obali i na ugovoreno mjesto[144] primili u čun barjaktara Joka Nikovića[145] i sina mu Krsta, stari Jokov sin Mićo ostao je u jednom brdašcu nemogavši od vojske doći k nama. barj. nam je .... [146]da je 25

Kom. Krsto Popović sa društvom ukrcao se u 2. čuna na Luku Krnjičku i pomoću naših ljudi uputio se k Zeti. Putovali smo čitavu noć sa velikim teškoćama jer naš čun bijaše izrešetan sa puščanim metcima, stoga u čunu uviraše toliko vode, da jedan je stalno morao izbacati vodu iz čuna, zrnobojina bijaše sasvim mlogo, ali usled ljetne vrućine štica na čunu bila je sasvim suha, stoga su se i zrnobojine čim su se skvasile sužile te je i voda manje uvirala.

Za vrijeme pucanja na ostrovu u čunu bijaše ostala moja cerada i bluza Petra Pekića, nevjerovatno je izgledalo viđeti ova dva komada robe, na njih bijaše toliko zrnobojina, da je teško bilo vjerovati onom koji to nije vidio, da se sa tim čunom u kom je ta roba bila, moglo prijeći Skadar. Jezero.

6. avgusta, nalazimo se sa[147] tri čuna pod Zetom, na tako zvano mjesto Svijenač, upeklo sunce vrućina velika, sklonili se u jednom vrbljaku i razgovaramo se o veoma slaboj sudbini koja nas je stigla u Crmničko Primor. obl. a blagodareći predaji i izdajstvu onih koji su se dobrovoljno stavili na raspoloženje za ovu stvar i u tom cilju došla sa nama iz Italije. Oni su upropastili čitavu našu stvar u ovoj oblasti, što svima nama teško pada na dušu, naročito mene, jer sam ja najstari of. u ovoj oblasti, meni je stvar povjerena i ja sam za sve odgovoran.

Komandir Krsto Popović, također je u velikoj brizi on je kao komandant izgubio svaku vezu kako sa onima u unutrašnjosti tako i sa onima na strani, od njega se očekuje mnogo, a on nije u stanju učinjeti ništa, zato se u 2. sata poslije podne riješio preko Zete poći za Kat. Nahiju, dva moja vojnika izvezli su ga u blizini rijeke Plavnice, odakle je sa dva svoja vojnika iz Cuca pošao za Kat. Nahiju.

Put Kom. Krsta Popovića odavde za Kat. Nahiju bijaše opasan i po mom mišljenju nemoguć, zato sam ga odklanjao od ovog puta za izvjesno vrijeme, odgovorio mije: „ići ću pa da znam glavu izgubiti“. Njegov put za Kat. Nahiju bijaše skopčan sa teškoćama iz ovih razloga: Imao je da putuje preko Zete, sa potpuno nepoznatim zemljištem, svi putovi i raskrsnice po Zeti bijahu posjedeni sa vojskom, jer bijaše odkriven prolaz Kom. Pera Vukovića i Sava Čelebića, preko Skadar. Jezera i Zete; Imao je također da prijeđe rijeku Moraču, koju nije ranio bio prelazio na tim mjestima, a ni on ni njegovi drugovi nijesu znali voziti niti su nikog poznavali u Donjoj-Zeti, koh bi mogao prevesti i uputiti k Gornjoj Zeti.

Na sve ove teškoće Kom. K. Popović ne obziraše se već se uputio na svoju dužnost.

---

[144] Dopisano iznad: ***koje smo .... i poslan na***

[145] Joko Androv Niković (Vučedabići, 1857.-Vučedabići 1932,), barjaktar i poručnik crnogorske vojske. Učesnik Balkanskih ratova i Prvog svjetskog rata. Protivnik „bezuslovnog ujedinjenja“ 1918. godine i učesnik Božićnog ustanka 1919. godine. Bio u sastavu crnogorske vojske u Italiji tokom 1920 i 1921. Otac Maša, Mića i Krsta Nikovića. Vidi više: Novak adžić, *„Borci za nezavisnu Crnu Goru 1919-1941“*, knj. I, Cetinje, 2008, 434-435.

[146] Nečitko.

[147] Dopisano iznad: ***km. K. Popović***

Ja sam sa drugovima ostao na istom mjestu, dok se povratio onaj čun koji bijaše pošao da izvede K. Popovića, a po njegovom povratku krenuli smo se za Tanki Hrt, takozvanom mjestu na ulazu u Humsko blato, ovđe smo i noćili.

Čitavu noć rešavao sam se što da radim i kuda da se krenem, na kraju riješio sam se poći na Kamenicu, a odatle u Kastrate u Ital. Komandu, izvijestiti Konsulat u Rimu o situaciji, a odatle vratiti se ponovo u Crmnici.

7. avgusta sa Tankog Hrta došli smo na Kamenicu, nas bijaše 12. ljudi, a izvezli smo se sa tri čuna. Čim smo ovđe pristali, privezali smo čunove pri obali, a potom okupili smo se pod jednom vrbom, đe sam saopštio svima moju namjeru (!) o polasku za Kastrate, a potom o ponovnom povratku na svoju dužnost u Crmničko-Primor. Oblasti, ovom prilikom rekao sam mojim drugovima: „Ako je koji od vas bolesan, te se ne osjeća dobar za izdržati teškoće po šumama ili ma iz kojih drugih razloga ne želi se samnom vraćati u Crmnici, to neka sada reče i neka se spremi da samnom pođe za Kastrate, a odatle pomoću Italijana može poći u Medovo i Italiju“. Jednoglasno su odgovorili: „Svi ćemo se s tobom vraćat i za Crnu Goru“.

Sa ovakvim odgovorom mojih drugova bio sam veoma zadovoljan, odma sam se sa kap. Milom Lekovićem i Dušanom Vojvodićem uputio za selo Kamenicu, a odatle za Kastrate. Komanda Itailjanska koja ovđe bijaše primila nas je veoma lijepo, ja sam im zatražio jedan mitraljez nekoliko odjeće i obuće i nekolike kašete galeta i konserva za hranu. Odjeće i obuće dali su mi koliko sam želio, a ostalo obetani su nam dati tek 14. avg. pošto im bude stiglo iz Medova. Uputio sam opširan izvještaj Konsulatu u Rim, Italij. Kom. obetao da ću se vratiti ponovo 14. t. mj. a po tom uputili smo se za Kamenicu.

Sa odgovorom Italijana bio sam zadovoljan, ali nijesam imao strpljenja čekati 14. ov. mj. činilo mi se veoma dugo.

8. avgusta, cio dan bavio sam se u Kastrate, a ispred same noći vratili smo se na Kamenici. Ovđe u Kamenici žive do 15. pravoslavnih familija, većinom doseljenici iz Crne Gore, oni su nas primili veoma lijepo, a naročito Petar Filipov Popović, većinom svi ovi pravoslavni na Kamenici bijahu u duši pravi Crnogorci, zato nam u svemu bijahu gotovi izaći u susret, ovog dana bio sam veoma neraspoložen neznajući što da radim, svi moji drugovi nalaze se u unutrašnjost Crne Gore, na svoju dužnost, nijesam imao strpljenje čekati do 14. t. mj. zato sam se riješio ići za Krnjice ponovo, a po mogućnosti vratiti se 14. da primimo ono što bijasmo naručili kod Italijana.

9. avgusta dan je vrlo lijep spremamo se odma poslije mraka krenuti za Crnu Goru, spremamo sve potrebno za put, naši prijatelji u Kamenici spremaju nam tain za nekoliko dana, nas je svega 12., a imamo 3. čuna za prevoz, pušaka, bomba i municije imamo dosta, nestrpljivo čekamo da nastupi noć i da se krenemo najprečim putem preko Skadar. Jezera jer Jezero bijaše veoma mirno.

Četiri su sata poslije podne, svi smo se okupili pod jednom vrbom na obali, razgovaramo se o svemu i šalimo, baš kad bijasmo u najvećem razgovoru i šali zove me Kapetan Milo Lekić[148*] da mi nešto govori, digao sam se ispod one vrbe i pošao Milom niz obalu šetnjom.

Kap. Milo govori mi: „Dobro bi bilo da pitate ove ljude, dali su oni zadovoljni da svi idu sa nama ponovo u Crnoj Gori“. Ove riječi kap. Lekovića pecnule su me na srcu, momentalno sam na sve pomisilo, ali se ipak nijesam pokorio zloj volji, ladnokrvno sam odgovorio Lekoviću: „Zašto bih ja njih sad pitao, oni svi znadu, da mi dovečer krećemo, a pitao sam ih prilikom našeg polaska za Kastrate, svi su odgovori-

[148] Misli * Leković

li, da su zadovoljni ići sa nama natrag u Crnoj Gori, što bih ja njih sa ponovnim pitanjem uznemiraovao i bunio i sa tim davao im povoda da misle u moje nepovjerenje prema njima." Šetajući dalje obalom nastavlja kap. Leković: „Moje je mišljenje da ih ponovo pitaš sve." Da nijesi što čuo od njih, ili da ti nije koji što govorio." Govorim ponovo Lekoviću. „Pa.... nije ..... neznam.... samo ih treba pitati promuca kapetan". Ovo mucanje uvjerilo me da kap. nešto više od mene zna po ovom poslu, šetamo dalje, razmišljam sve o ovome što mi govori kap. Leković, da je li se misliti da je ovo kap. posao i daje preko njegovih ljudi u društvu, naročito preko njegova dva zeta Klisića i Vojvodića i jednog mu rođaka, poradio da rastroji ovo društvo i čisto iz straha sa tim osujeti naš polazak za Crnu Goru, znao sam daje kap. Leković strašljivica i da u ratovima nije ništa vrijedio, zato mi se dalo to misliti, ali pobjeđivale su u mene misli: kap. Leković je oficir, ne smije misliti o izdajstvu, on je drug moj poslat je sa zadatkom kao i ja, naši se drugovi bore po Crnoj Gori, a mi još ništa ne radimo, Kom. Krsto Popović iz kraj nas je pošao na svoju dužnost, bez obzira na smrt, ne smije kap. Leković misliti o izdajstvu, jer i ako ja kao najstari nosim svu odgovornost, on je kap. i on nosi dio odgovornosti i sramote, tako zaključujem sa mislima.

Šetajući došli smo do one vrbe odakle smo ustali, sjeli smo i počinuli, naši drugovi po grupicama šetaju po obali, riješio sam se da ih pozovem sve i da im govorim o našem polasku kao i o drugim stvarima i na kraju oću da doznam što oni misle po našem polasku, mislim se što da im govorim, sunce je već počelo naginjati k moru, vrijeme je već od spremanja za put, moram ići i u selo, zovem ih sve, dolaze i sijedaju okolo pod vrbom, odpočeo sam govoriti o našoj zadaći i cilju, o našim drugovima kako se bore po Crnoj Gori, navodim im primjer sa polaskom Komandira Popovića i t. d. itd. i na kraju zaključujem, da smo se mi u našoj oblasti odocnili sa radom i izostali iza drugih Crnogor. oblasti i da su nas osramotili oni naši drugovi koji su se bez ikakve nužde predali vlastima 3. ov. mj. na Viru. Ustajem i pitam ih: „Jeste li zadovoljni sa našim noćašnjim polaskom". Ne odgovara nijedan ništa, ja gledam po svima, a oni preda se, ovđe ne bijahu prisutni Podpor. Petar Pekić i Jovan Šonković[149], već bijahu u selo radi prikupljanja hrane, uvidio sam u čemu je stvar, da među njima postoji neki sporazum, odpočeo sam naizmjenice sve pitati: Oćeš li ti samnom ići noćas natrag na dužnost u Crnu Goru." Najprije sam upitao Laza Lekovića rođaka Kapetanova, odgovorio mije: „Ja ne mogu nemamo što tamo da radimo.... nako da nam zapale one kuće i zatvore braću.... itd. Ponovio sam ostalima na izmjenice: Oćeš li ti? Oćeš li ti i t.d. od svih sam dobio odgovor Ne. Ponovio sam mojim rođacima Ljubu i Milu Vučerakoviću: „Zar i vi ćete, da me ostavite"? „Mi se ne možemo odvajati od društva"! odgovorili su.

Ovom prilikom nijesam pitao kap. Lekovića, iz razloga što je to oficir moj mlađi drug, nijesam smio u oči vojnika posujmati u njegovu vjernost i sa tim ga omalovažavati; nijesam pitao ni Nikovića jer sam u njega siguran kao u samog sebe, nijesam pita ni Pekića i Đonkovića, nijesu ni bili prisutni, a u njih sam bio siguran kao god i u Nikovića.

Ovakav postupak mojih drugova prema meni i našoj Opštoj stvari kojoj su se dobrovoljno stavili na raspoloženje, doveo me do ludila, do samoubistva, ne znam što ću dalje da radim, neumijem više ni da mislim, izgubio sam se u velikoj ljutini i nervozi. Oni ranije predali se na Viru i kompromitovali cijelu našu stvar, a ovi sada iznevjerili me i ostavili usamljena kako nemogu ništa da radim, samnom još ima trojica Pekić, Niković i Đonković, a raučnam još i na kap. Lekovića.

---

[149] Jovan Đonković.

Uputio sam se sa kap. Lekovićem u selo, došli smo u kući Petra Filipova popovića, koji nas bijaše pozvao na večeri, došao i Pekić i Đonković kojima saopštavam da je društvo odreklo sa nama povratak u Crnoj Gori. Kako god hote, odgovaraju ovi dvojica, „mi ćemo ići pa i ako neće oni“. Sjedimo pred kućom ovog Popovića, razgovaramo o svemu, a najviše o sramotnom izdajstvu kojeg prema nama počinješe ovi ljudi koji su dobrovoljno sa nama došli iz Italije. Razmišljajući o svemu, borim se sa mišlju da ih sve strijeljam kao izdajnike, ali je njih mnogo nijesam u stanju to izvršiti sam, plašim se od veće bruke i sramote, napustio sam te misli, a riješio se strijeljati ona dva moja rođaka i sa tim pokazati svakome što znači biti izdajnik. Da se na ovo riješim dalo mije povoda to: pri našem kretanju iz Gaete (Italije) za Crnu Goru, naši se vojnici grabljahu koji će samnom doći, svi ovi govorahu i obetavahu, da će poginuti za stvar Crne Gore, da će biti vjerni i poslušni i da će na jedan moj mig i svoje živote žrtvovati, ovo isto govorahu i ovi moji rođaci pri polasku iz Gaete, oni kao i mnogi drugi plakahu u Gaeti tek da ih ne odvojim od mene.

Pošto sam o svemu ovome razmislio i riješio se, okrenuo sam se kap. Lekoviću i Podpor. Pekiću sa riječima: „Da sam u mogućnosti strijeljao bih sve ove ljude kao izadjnike, ali kako nemam te mogućnosti to ću samo strijeljati oba moja rođaka čim budem pošao na obali“.

Večerali smo, vrijeme je od kretanja, noć je počela nastupati, dolaze seljaci da nas prate i donose nam spremjeni tain u hlebu, mesu, siru i drugom, jer bijahu pripremili hrane za 12. ljudi i to za nekoliko dana, kako bi mogli kad onamo prijeđemo stati u tajnosti dok dođemo do naših prijatelja. Oprostili smo se sa nekoliko seljaka, a nekoliko njih oće da nas prate do obale. Krenuli smo iz sela k obali đe bijahu i naši čunovi i ostalo društvo. Petar Pekić i Đonković ostali su pozadi da sa onim seljacima donesu hranu na obali, ja sam se sa kap. Lekovićem uputio naprijed i govorim Lekoviću da urgira na njegovog zeta Dušana Vojvodića, nebili on došao sa nama, jer samo ovaj Vojvodić govoraše Italijanski što me mnogo to interesiraše, idemo dalje razgovarajući se i razmišljajući, možda će se mislim pokajati oni od svoje nečasne namjere i doći će sa nama, baš kad sam u ovom razmišljanju srijetamo se sa njima na putu, nazivam im Dobar večer i pitam ih đe ste to krenuli? Idemo put Kastrata, odgovaraju. „Ostavite nam bar te puške i bome, da ih dadnemo našim pristalicama kad pođemo u Crnu Goru“. Govorim ja. „Nećemo, ove puške dali su nam Italijani“ Odgovaraju mi.

Ja sam produžio k obali, zvao sam ona dva moja rođaka da dođu samnom do obale, jer imam da vam nešto govorim, tako sam im rekao. Kapetan Milo Leković, čim sam ja zvao ova dva rođaka on je već znao da ću ih pobiti zato je i ostao na istom mjestu razgovarajući sa onima koji bijahu krenuli za Kastrate; kad sam došao na samoj obali okrenuo sam se k ovoj dvojici i rekao im: „Kad smo iz Italije kretali za Crnu Goru, vi ste me molili da dođete samnom, plakali ste tek da vas neostavim, dali ste mi riječ da ćete poginuti đe budem ja poginuo, a sad me ostavljate izdajete me, zato ću vas oba sada strijeljati“. Momentalno sam opalio metak Ljubu u prsa, pao je na zemlju, okrenuo sam se k Milu koji već bijaše odpočeo[150] opalio sam dva metka za njim, ali se spasao blagodareći Niku Nikoviću i Petru Pekiću, koji su odma stigli uhatili me i spriječiil mi goniti ga dalje.

Ovi dva moja rođaka nijesu bili više krivi od onih ostalih, a na njih sam izvršio ubisto zato što sam njih dva mogao, a da sam bio u mogućnosti htio sam ih ove večeri pobiti sve. Ljubo leži na onom pijesku na obali, mislim da je mrtav jer sam ga ubio u prsa, Milo me moli i kumi da mu dozvolim da ide samnom, govoreći da

[150] Dopisano pored : ***da bježi***

oni nijesu tako mislili kao što ja to shvaćam, nego da su išli na to, da mi onemoguće povratak u Crnoj Gori i sa tim me spasu očigledne smrti.

Okupili se oni seljaci koji nas prate, žale slučaj koji se među nama desio i svi se čude što je to bilo, da svi ne idu samnom u Crnu Goru, kao što su bili ranije rekli. Od naših kod mene vidim samo Petra Pekića, Nika Nikovića i Jovana Đonkovića, pitam Pekića, đe je kap. Leković? „Kad sam ja sa onim selacima išao k obali, naišao sam na putu na njega i sve one koji idu za Kastrate, pitao sam ga za tebe, kazao mi je da si sa ova dva rođaka pošao k obali, sjetio sam se daćeš ih pobiti, bacio sam ono što nosah i trkom došao k tebi, ali evo stvar je već svršena, đe je Leković sad ne znam". Ovo mi govori P. Pekić. Ne obzirući se na onoga koji leži u onom pijesku, a za kojeg mislim daje mrtav, kao ni na ostale druge, ja sam ušao u čun koji bješe spremljen, samnom su: Pekić, Niković i Đonković, čekamo kap. M. Lekovića, zovnuo sam ga, odaziva se iz neke livade podalje od obale, pitam ga: „Oćeš li ići sa nama, ili ne". „Idite Vi i čekajte me na Tanki Hrt" odgovara on.

Mi smo krenuli i došli smo u Tank Hrt koji je od Kamenice udaljen za jedan sahat, ovđe smo noćili.

10. avgusta, nalazimo se u jednom vrbljaku očekujemo kap. Mila Lekovića, sunce već oskočilo njega nema, trebao sam biti na čisto jeli nas prevario i đe se nalazi, zato sam poslao Petra Pekića i Jovana Đonkovića da se vrate čunom natrag nebili doznali što je bilo sa Lekovićem i ostalim, poslije podne vraća se Pekić i kaže mi da je od seljaka izviješten daje Kapetan Milo Leković sa onima ostalim pošao u Italijansku komandu u Kastratima. Tek poslije ovoga izvještaja uvjerio sam se, da je stvar odricanja poslušnosti udesio kap. Milo Leković, čisto iz straha, jer mu se samnom nije išlo, pa je htio da i meni onemogući povratak na svoju dužnost u Crnoj Gori.

Sva rečena i nečasna izdajstva nijesu mi omeli povratak u Crnoj Gori, sa Pekićem, Nikovićem, Đonkovićem uputio sam se iste večeri za Crnu Goru.[151]

Povratak u Crmničko Prim. Oblasti
Krvava osveta i 19. strašnih mojih dana i noći.

[151] Nažalost, tekst se ovdje završava.Da li je Marko nastavio ovo pisanje teško je reći ali da je imao takvu namjeru je više nego sigurno.

145

Red. broj	CIN	Ime i prezime	Sluzbeno Zvanje	Primjedba

Повратак у Црмничко Прим. Области
Крвава освета и 49. страшних мојих дана
и ноћи.

Posljednja (145)strana rukopisa